

KØBENHAVNS UNIVERSITET

Jørgen Primdahl, Erling Andersen, Rita Buttenschön, Sara Folvig, Mette Juhl Jessen, Lone S. Kristensen, Lotte Ruegaard Petersen, Morten Stenak og Henrik Vejre

Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, december 2021

Vejle Ådal og Fjord – udvikling og forvaltning

Baggrundsrapport for Landskabsplan for Vejle Ådal og Fjord

Resumé

Dette notat rummer en række analyser af det regionale landskab indenfor Vejle Ådal og Fjord. Analyserne omfatter områdets landskab, gældende planer, naturværdier, vand- og klimaforhold, naturværdier, jordbrugserhverv, kulturværdier, friluftsliv, lodsejernes egen forvaltning og interesser samt bosætning. Forudsætningerne for at gennemføre en samarbejdsdreven planlægning vurderes som gode.

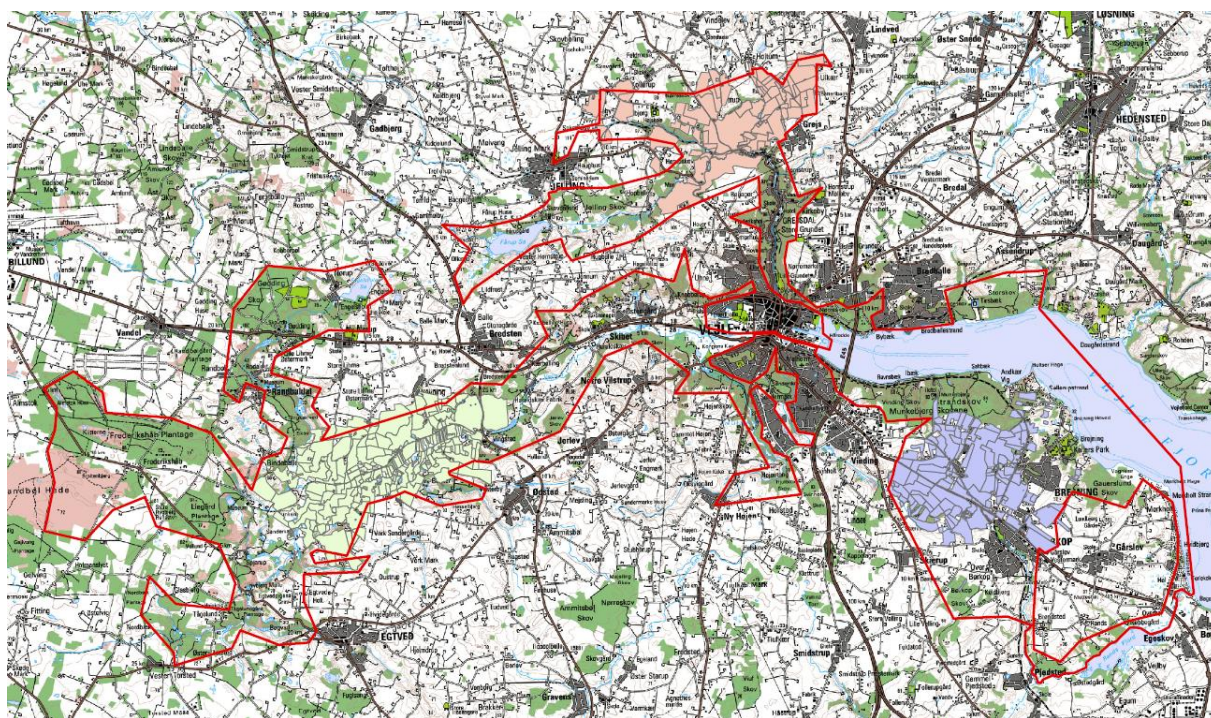
Indholdsfortegnelse

1.	Indledning	1
2.	Landskabernes udvikling.....	3
3.	Planer for Vejle Ådal og Fjord	7
4.	Vandet og klimaet.....	15
5.	Naturen i ådalen	21
6.	Naturbaserede erhverv i ådalen.....	27
7.	Kulturhistoriske værdier	41
8.	Friluftslivet og turismen	45
9.	Jordbrugerne og deres forvaltning af ådalen.....	55
10.	Bosætning.....	83
11.	Konklusioner og perspektiver.....	88
12.	Referencer omtalt i teksten	90

1. Indledning

Dette notat er udarbejdet som baggrund for arbejdet med en samarbejdsdrevne planlægning af landskaberne ved Vejle Ådal og Fjord. Hensigten er at samle viden, der er essentiel for det kommende planarbejde. En betydelig del af rapporten er baseret på eksisterende materiale, som i kondenseret form her er forsøgt tilpasset det samlede arbejde. Notatet er henvendt til de deltagende partnere herunder interessenter knyttet til de primære erhverv og funktioner: Landbrug, skovbrug og dambrug, naturforvaltning, friluftsliv, turisme og bosætning.

I 2016 vedtog Vejle Byråd en erhvervs- og udviklingsstrategi for Vejle Ådal og Fjord (Vejle Kommune 2016a). Denne strategi har dannet udgangspunkt for det igangværende arbejde med en landskabsplan for Vejle Ådale og Fjord. Ifølge udviklingsstrategien er det visionen at udvikle og brande Vejle Ådal og Fjord. Dette skal bl.a. ske ved at skabe vækst inden for primærerhvervene (land-, skov- og dambrug), bosætning og oplevelsesøkonomi, at skabe et natur- og oplevelsesområde af nationalt og internationalt format, samt fremme synergigevinster for både erhverv og natur gennem en samlet planlægning. Med baggrund i udviklingsstrategien og med udgangspunkt i ådalens og fjordområdets landskab og den eksisterende planlægning vil den igangværende landskabsplan fokusere på følgende emner: Klima, vand, natur, kulturhistorie, friluftsliv, bosætning og primærerhverv. Det er vigtigt at være opmærksom på, at erhvervs- og udviklingsstrategiens afgrænsning adskiller sig fra det projektområde, vi arbejder med i denne rapport. Projektområdet er således udvidet til også at omfatte Børkop-området (se figur 1.1) men vi kalder det stadig 'Vejleådal og Fjord'. Den nye afgrænsning giver mulighed for at arbejde med relationerne mellem by og land i et landbrugslandskab med byudvikling i tæt tilknytning til Vejle Fjord.

Figur 1.1. Projektområdet. De tre indfarvede områder viser de områder, hvor der er interviewet: Runkenbjerg (lysegrøn), Øvre Grejsdal (lyserød) og Børkop-Andkær (lilla).

I analysearbejdet har primærerhvervene og jordbrugernes egen forvaltning af landskabet, samt deres planer, haft størst vægt. Dels fordi denne forvaltning er afgørende for områdets fremtid, dels fordi det især er på dette område, der har været brug for mere viden. Derfor er afsnit 9 også det længste afsnit i rapporten.

2. Landskabernes udvikling

Vejle Ådal og Fjord er en del af det sydøstjyske landskab. Landskabet er karakteriseret ved et bølget moræneplateau skabt af kvartærtidens gletsjere, og gennemskåret af større og mindre dale af forskellig oprindelse. Moræneplateauet er skabt i sidste istid ved gentagen gletsjererosion og -aflejring. Gletsjerne har været aktive i et landskab, hvis overordnede træk allerede var anlagt i tertiærtiden, den geologiske periode der lå umiddelbart før kvartærtiden.

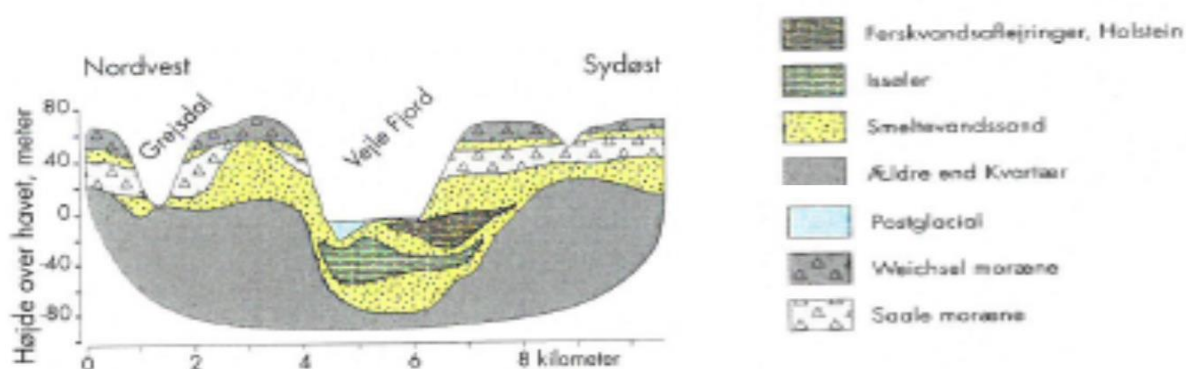
De præ-kvartære dannelser i Østjylland består af hav- og kystaflejringer dannet gennem ca. 33 mio. år. Aflejringerne varierer mellem sand og ler. Det prækvartære landskab var overordnet et fladt landskab gennemskåret af dale på kryds og tværs. Istidens gletsjere har ikke overordnet ændret på denne topografi, men har lokalt skabt moræneaflejringer ved at rode op i de øverste tertiære lag. Herved er dalene både blevet eroderet og fyldt op med aflejringer, smeltevandsaflejringer skabt, og randmorænebakker afsat. Desuden har den efterladte dødis skabt dødislandskaber.

De væsentligste istidsdannelser i området er skabt under og efter isens hovedfremstød i sidste istid, dvs. sidst i Weichel-istiden for omkring 22.000 år siden. Dengang lå isranden i Jylland langs den såkaldte hovedtilstandslinie, som i Vejleområdet befandt sig ved Bindeballe og Spjarup. Vandet fossede her ud mod vest, og formede Grindsted Hedeslette (Graversen m.fl. 2004). Under isen løb formentlig smeltevandsstrømme i tunneler, i hvilke vandstrømmene eroderede i underlaget.

Vejle Ådal og Fjord udgør et særdeles markant, forgrenet og vidtstrakt kompleks af dale, der gennemskærer det sydøstjyske moræneplateau. De forskellige dele af dalkomplekset har vidt forskellig oprindelse og alder.

Selve hovedforløbet af Vejle Ådal og Vejle Fjord, der er 40 km langt og flere steder er op til 2 km bred, er ifølge Jacobsen (2004) formentlig dannet ved, at isen har fulgt et ældre dalforløb, der kan have sin oprindelse i tertiærtiden, og uddybet og omformet denne dals profil. Den nu delvist begravede dal, rummer ældre istidsaflejringer samt ferskvandsaflejringer fra mellemistiden Holstein.

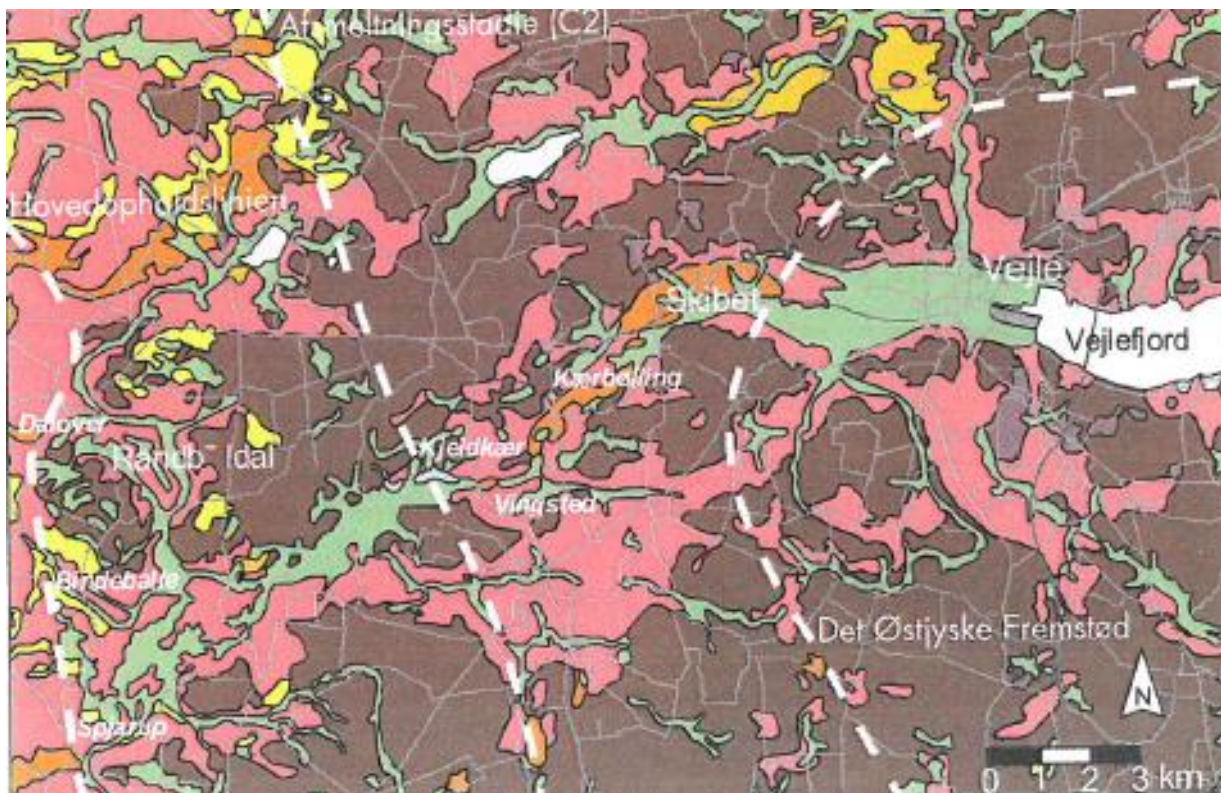
Dertil har smeltevandstrømme under isen eroderet i underlaget. Det er disse smeltevandsstrømme, der har givet ophav til betegnelsen tunneldal. I figur 2.1 vises et snit, NV-SV over Vejle ådalen øst for Vejle by. Det fremgår her, at der også før sidste istid har været tale om en dalformation, som under Weichel-istiden er blevet delvis opfyldt med smeltevandssand og andre aflejringer.

Figur 2.1 Snit af Vejle Fjordområdet lige øst for Vejle by. Jacobsen 2004, s. 147. (fig 206.2) .

Israndens beliggenhed ved forskellige stadier af isfremstød i sidste istid har præget den overordnede udformning af Vejle Ådal. Figur 2.2 viser tre forskellige stadier af israndens placering. Længst mod vest ses Hovedtilstandslinjen ved Bindeballe og Spjarup. Landskabet vest herfor er præget af hedesletter skabt af isens smeltevandsstrømme og bakkeøer, der er morænelandskaber fra forrige istid. Nogle få tusind år

senere stod isranden ved Vingsted, hvor der blev dannet et dødislandskab. Allersidst i istiden, for 16.000 – 13.000 år siden, lå isranden ved det såkaldte 'Østjyske Fremstød' ved Skibet. Uden for denne isrand blev der ved Skibet dannet smeltevandsaflejringer, og i issøer ved Grejs blev der aflejret smeltevandsler (Jacobsen 2004).

Figur 2.2 Jordartskort med tre vigtigste israndlinjer ved Vejle Ådal og Fjord vist med hvide stiplede linjer. Graversen m.fl. 2004, s. 147. De brune farver viser moræneaflejringer (lysebrun for sand og grus, mørkebrun for ler), de røde viser smeltevandssand og grus, og de grønne områder markerer ferskvanddannelse. Endelige viser de gule områder flyvesand.

Vejle Ådal og Fjord er siden isens bortsmeltning blevet stærkt modificeret af vanderosion, ikke mindst i tiden umiddelbart efter afsmeltningen af gletsjerisen, da smeltevandet havde enorm erosionskraft i det vegetationsløse landskabs let eroderbare sedimenter. Både pludselige aftapninger af issøer, der har været stemmet op af ismasser, og vedvarende vanderosion i dalsiderne, har skabt markante erosionskløfter, der gennemskærer moræneplateauet. Den mest markante er Grejsådalens nedre del, men også dalene med Højen bæk, Randbøl Dal og Ibæk-dalen på sydsiden af fjorden er markante eksempler.

Nogle steder ligger erosionskløfterne så tæt, at mellemrummene fremstår som bakkepartier. Der er tale om falske bakker, da de blot er rester af plateauet, hvor de nærmeste omgivelser er eroderet væk. Sydsiden af Vejle Fjord, dalsiden vest for Ødsted er gode eksempler, ligesom bakkeformationen Runkenbjerg formentlig er en erosionsrest.

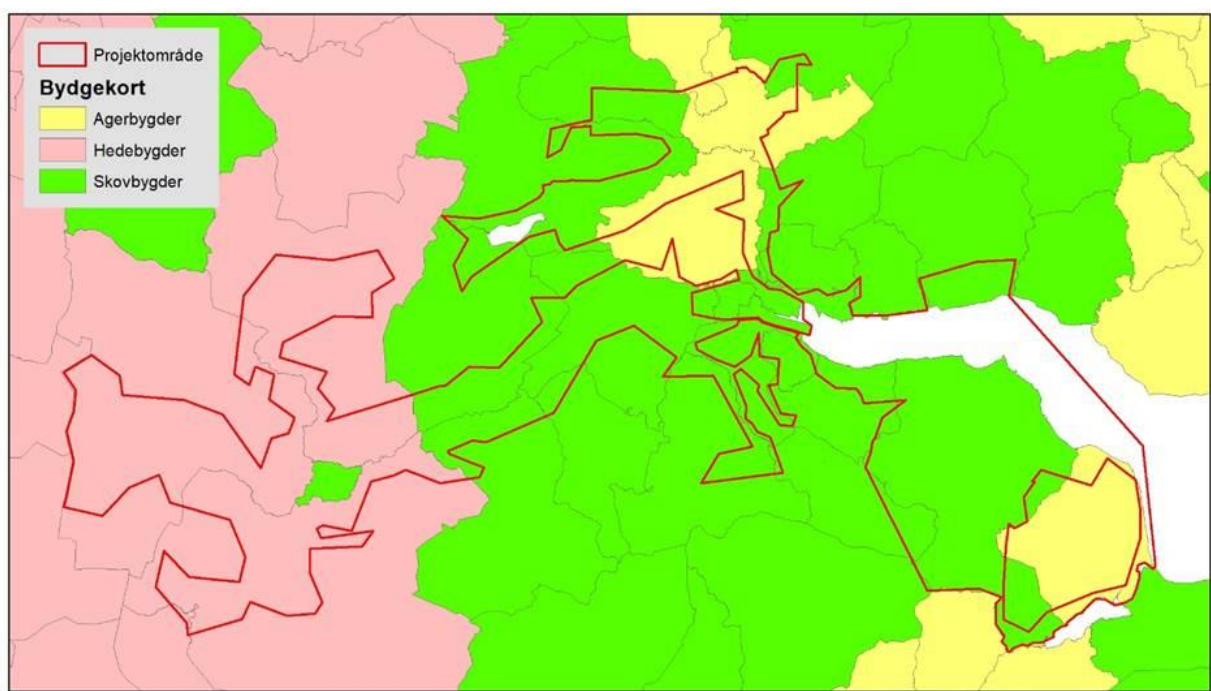
Skærup Å og Hedeå i landskabet syd for Vejle Fjord har formentlig også deres oprindelse som vanderoderede dale fra den sidste del af sidste istid.

I dag har Vejle Ådal længst mod øst en ret flad bund, der skyldes, at dalen i Stenalderhavets tid delvis stod under vand. Med landhævnningen er dalen blevet fyldt med ferskvandsaflejringer. Langs nordsiden af tunneldalen kan man se terrasser, som er dannet ved, at Vejle Å har skåret sig ned i de ældre smeltevandsaflejringer.

Sammenfattende må Vejle Ådal og Fjord betegnes som et geologisk set særdeles sammensat landskab. Ifølge Miljøministeriets rapport om områder af national geologiske interesse i det sydlige Jylland (Graversen m.fl. 2004, s.149) er der tale om et særdeles værdifuldt område:

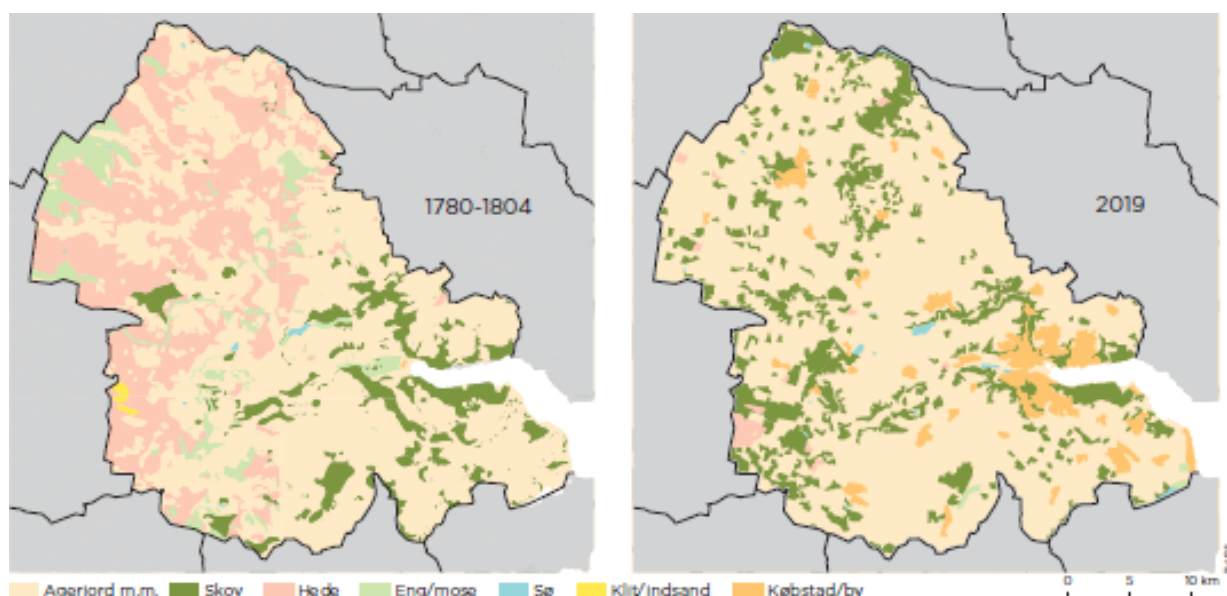
Lokaliteten er en af de mest karakteristiske tunneldale i det danske glaciale landskab og betragtes som et typeeksempel herpå. Landskabet viser resultatet af et komplekst sammenspil mellem isens og smeltevandets erosions- og aflejringsprocesser og har derfor stor undervisningsmæssig værdi.

Ser vi på arealanvendelsen før landboreformerne (dvs før 1800-tallet) giver de såkaldte bygdekort en god indikation. Udover marksogne består bygdeinddelingen af tre typer: Hede-, skov- og agerbygder. *Hedebygden* er i udgangspunkt afgrænset ved at mindst 35% af arealet har været dækket af hede, og at hartkortsgennemsnittet, dvs. jordens bonitet, har ligget i de nederste 40% af danske sogne. *Skovbygden* er defineret ved, at minimum 25% af sognet har været dækket af skov eller mindst 50% med ager eller græs. *Agerbygden* er afgrænset ved, at hartkornet har været blandt de 40% bedste i landet eller minimum 40% var under plov ifølge 1682-matriklen. Som det fremgår af figur 2.3 dominerer hedebygderne projektområdet i den vestlige del, mens skovbygder dominerer i øst. Kun tre sogne i området er agerbygder, nemlig Grejs, Hornstrup og Gårslev.

Figur 2.3 Bygdekort. Lilla= Hedebygder, grøn= skovbygder og gul= agerbygder. Møller og Porsmose 1997.

Efter landboreformerne intensiveres arealanvendelse og landbrugsarealet ekspanderer. I Vejle Ådal og Fjordområdet betyder denne udvikling, sammen med selve byudviklingen i Vejle, at skovarealet falder i perioden 1800-2019, som det ses i figur 2.4., mens det i den øvrige del af Vejle Kommune stiger.

Figur 2.4. Arealanvendelse i Vejle kommune fra omkring 1800 til 2019. Fra Trap Danmark 2020, s. 103.

Strukturudviklingen i landbruget betyder, at Vejle Ådal og Fjord i 1900-tallet får mindre betydning, og at en gradvis marginalisering finder sted på de stejle og våde arealer.

Skovbruget i projektområdet er domineret af overvejende løvskove på ådals- og fjordskrænterne.

Dambrugene i Vejle Ådal bliver anlagt op igennem 1900-tallet, efter landets første dambrug der blev anlagt sidst i 1800-tallet ved Kolding. Meget hurtigt bredte dambrugene sig, og i dag rummer Vejle Ådal flere ørredbrug.

Vejle Å, Grejs Å og Skærup Å har alle givet grundlag for vandmøller, der dels har serviceret landbruget, dels har været grundlag for et af de første industriområder i landet; nemlig det der opstod omkring netop Grejsåen. Dette beskrives nærmere i afsnit 7.

Fra Vikingetiden og frem til Middelalderen har Jelling været en vigtig by. Byen var kongesæde for Gorm den Gamle og Harald Blåtand, og var samtidig et trafikalt centrum. I Middelalderen opstod Vejle by som en 'typisk strandkøbing' (Messenburg, 1980) ved Vejle Ås udmunding. Terrænforholdene, med stejle skærntsider både mod nord og syd, og mindre gode havneforhold gjorde at byen i lange perioder stod i skyggen af Horsens og Kolding. Helt frem til 1800-tallet hørte byen til landets mindre købstæder. I 1800-tallet begyndte byen at vokse stærkt: Jernbanen kom til byen og en god havn blev anlagt. Byen bredte sig, først mod nord og siden også på skrænter og moræneplateauer mod syd. Vejle udviklede sig hurtigt til et industrielt centrum. Jernbanens anlæggelse var også begyndelsen til Børkops vækst, fra en landsby midt i 1800-tallet, til kommunens næststørste by i dag.

Projektområdet fremtræder i dag som et særdeles sammensat kulturlandskab. Større dele af projektområdet drives som åbne eng- og overdrevsarealer med græsning og høslet. Også skræntskovene rummer store naturværdier, dels fordi de overvejende er løvskove med en meget lang skovhistorie, dels fordi terræn- og fugtighedsforhold er særdeles varierede.

Sammenfattende må det regionale landskab, der udgøres af Vejle Ådal og Fjord betegnes som et område af national interesse, såvel natur- som kulturmæssigt, hvilket også fremgår af de følgende afsnit.

3. Planer for Vejle Ådal og Fjord

Naturen og landskabet i Vejle Ådal og Fjord har været prioriteret højt i både den fysiske planlægning og i naturforvaltningen. I det første forslag til en samlet plan for hele Danmark fra 1962, den såkaldte *Zoneplan 62*, blev området zoneret som 'Område af fredningsmæssig interesse'. I *Naturfredningskommissionens betænkning fra 1967* blev Grejsdalen, Børkop-området og det meste af Vejle Ådal udpeget som 'Landområde af særlig interesse'. I Miljøministeriets kort over *Landskabs- og fredningsværdierne i Danmark* fra 1972 blev hele Vejle Ådal og Fjord udpeget som område af 'Størst interesse'. I samtlige *Regionplaner fra Vejle Amt* har Vejle Ådal og Fjord været udpeget som højt prioriteret naturområde. I Danmarks Naturfredningsforenings bog *Fremtidens Natur i Danmark* fra 2004, blev hele området en del af landets fremtidige 'naturnetværk' (Lundsgaard, 2004) og i regeringens skitse til et *Grønt Danmarkskort fra 2004* var hele området med i de prioriterede områder. Pga. af sine unikke natur- og landskabsværdier var Vejle Ådal blandt de 30 nominerede naturområder til den nye naturkanon fra 2018 (Miljøstyrelsen 2018). Vejle Ådal var dog ikke blandt de 15 udvalgte til Naturkanon 2018, men var blandt de 216 valgte områder i naturkanonen fra 2009 (Naturstyrelsen 2009).

I det følgende ser vi nærmere på de gældende planer og strategier. Vi starter med Erhvervs- og udviklingsstrategien.

Erhvervs- og udviklingsstrategien

Erhvervs- og udviklingsstrategi for Vejle Ådal og Vejle Fjord blev udgivet i 2016 (Vejle Kommune 2016a). Som nævnt i afsnit 1 er strategiens overordnede mål at skabe udvikling og brande Vejle Ådal og Fjord, samtidig med at der skabes vækst inden for primære erhverv, bosætning og oplevelsesøkonomi og der opnås synergi gennem en samlet planlægning og koordinering af både natur og erhverv.

I strategien er der listet en række forslag til projekter, som kan igangsættes som led i strategiens udmøntning. Forslagene er tematiseret efter emner og ud fra disse præsenteres en række mål og indsatser.

De præsenterede emner og tilhørende mål er:

Dambrugserhvervet: Skal have skabt langsigtede rammer for deres erhverv, have større fleksibilitet i forhold til regulering, samt indgå i formidlingen og branding af Vejle Ådal.

Landbrugserhvervet: Skal understøttes med hensyn til dets produktionsmuligheder, opnå fleksibilitet i forhold til regulering, samt formidles og brandes.

Skovbrugserhvervet: Der skal være fokus på lokal organisering, udvikling af produktionsmulighederne, samt oplevelsesøkonomi og markedsføring af skoven. Der skal sikres biodiversitet og levesteder, samt arbejdes med klimatiltag.

Friluftsliv, sundhed, oplevelser og formidling: Der skal udvikles oplevelsesmuligheder, som muliggør forskellige aktiviteter i naturen. Der skal udbygges faciliteter som stier og lignende i samarbejde med lodsejere, for at understøtte forskellig brug af naturen, samt skabes en aktiv formidling af mulighederne i området.

Natur, landskaber, geologi, vandmiljø og formidling: Landskabet skal bevares og tydeliggøres. Større og sammenhængende naturområder med naturtyper og større biodiversitet skal udvikles. Der skal sikres renere vandmiljø, og muligheder for lokale oversvømmelser og fri faunapassage. Endelig skal der udvikles mosaikker af natur, geologi, kultur og erhverv, og der skal ske en videreudvikling og en udvidelse af formidlingstiltag med fokus på naturmæssige kvaliteter i samarbejde med andre aktører.

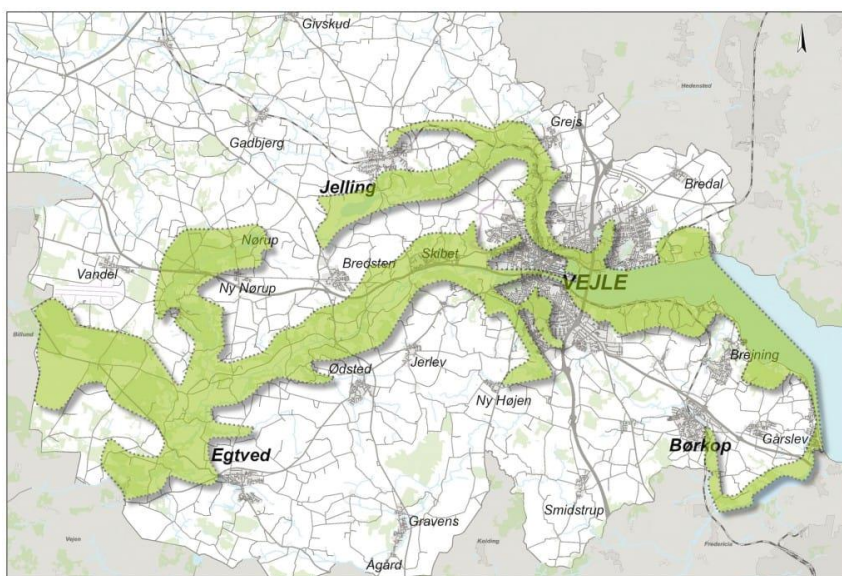
Kulturhistorie og formidling: Strategier skal fremme særlige temaer og lokaliteter, udvikles fælles temaer mellem naturhistorie og kulturhistorie. Kulturhistorien skal formidles og brandes som en del af områdets naturhistorie.

Turismerelaterede erhverv: Der skal skabes konkrete hovedattraktioner inden for natur- og friluftsoplevelser, og skabes Danmarks bedste outdoor/frilftsregion med fokus på integrering af alle led.

Landdistrikter og bosætning: Skal fremmes gennem konkrete tiltag ved ådalen og fjorden, men også gennem branding, skabelse af nye oplevelser for aktive gæster, samt formidling af naturen og kulturhistorien i ådalen og fjorden, og ved at øge tilgængeligheden.

Endelig er det et mål, at etablere et tillidsfuldt samarbejde mellem erhvervene, lodsejerne, øvrige interessenter og kommunen og hvis der er opbakning til det, at afsøge perspektiver og muligheder for at etablere en nationalpark i området.

I forhold til strategiens mål for dambrugserhvervet kan det tilføjes, at Vejle Kommune i 2018 vedtog en udviklingsplan for dambruget inklusiv en landskabsvejledning (Vejle Kommune 2018a og 2018b). Udpegningerne af eksisterende dambrugsanlæg i udviklingsplanen fra 2018 er desuden indarbejdet i udkast til Kommuneplan 2021. Erhvervs- og udviklingsstrategiens afgrænsning fremgår af figur 3.1

Figur 3.1 Afgrænsningen af erhvervs- og udviklingsstrategien.

Kommuneplanens centrale retningslinjer og udpegninger

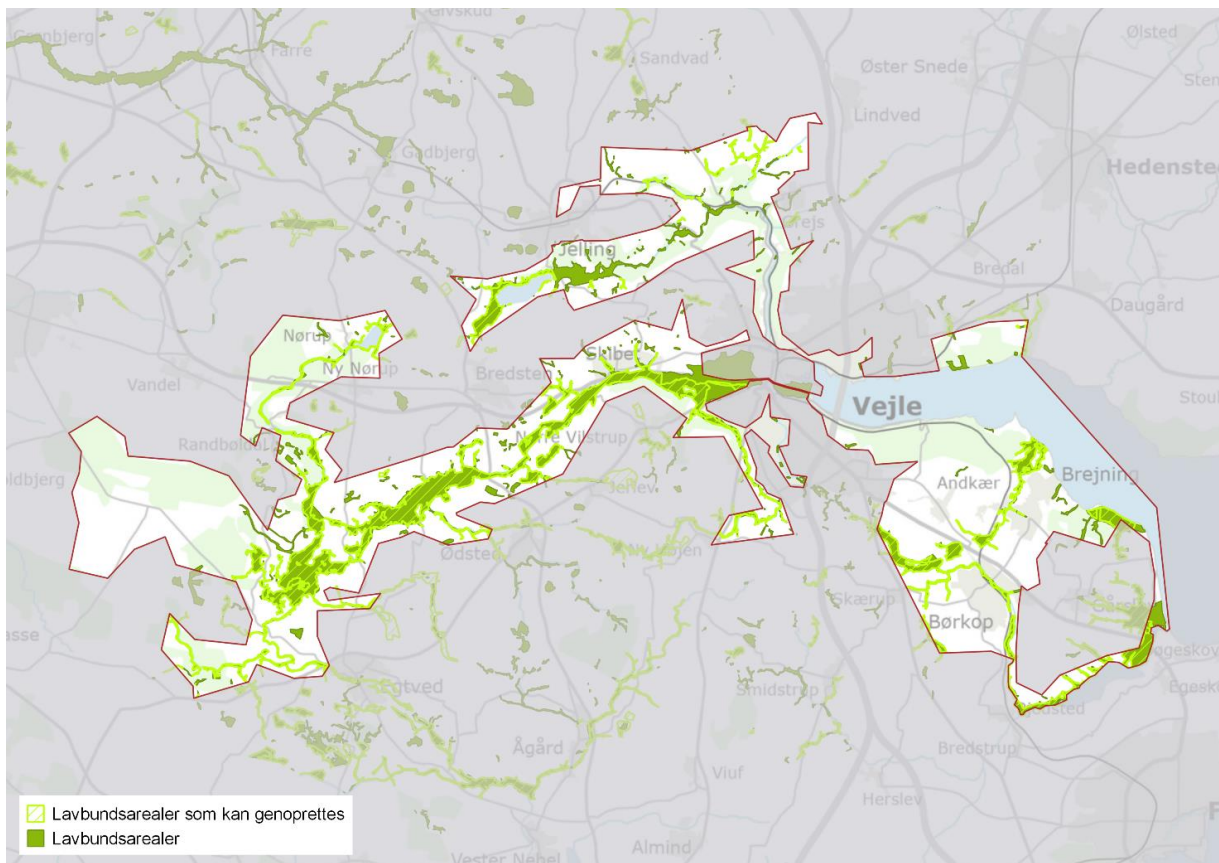
I dette afsnit refereres hovedsagelig fra Kommuneplan 2017-2029, da den nye Kommuneplan 2021-2033 ikke var færdig behandlet, på tidspunktet for rapportens udarbejdelse. I en plansammenhæng, udtrykker Kommuneplanen de vigtige mål og temaer, vedrørende den fremtidige arealanvendelse.

Vejle Ådal og Fjord indgår på forskellig måde i kommuneplanens retningslinjer. Relevante retningslinjer, med tilhørende kortbilag, gennemgås i det følgende i den rækkefølge de har i kommuneplanen.

Nogle retningslinjer i kommuneplanens åben-land-del er mindre relevante for denne rapport. Det gælder retningslinjerne for *værdifulde landbrugsområder*, idet disse områder ikke omfatter vores projektområde. Tilsvarende medtager vi ikke retningslinjer for biogasanlæg og husdyrbrug, da disse emner ikke er centrale for projektområdets fremtid.

Lavbundsområder

Lavbundsarealer og lavbundsarealer der kan genoprettes, er udpeget med mål om naturforbedring, reduktion af næringsstofbelastning og klimatilpasning. Staten har fastlagt mål for genoprettelsen af vådområder jf. Vandmiljøplanerne, og kommunen har indgået aftale om en ny vådområdeindsats for at bidrage til opfyldelse af EU's vandrammedirektiv. Som det fremgår af figur 3.2 er disse områder rigt repræsenteret i projektområdet. Potentialet for at genoprette lavbundsområder er især stort i Vejle Ådal. Lavbundsområder og potentielle lavbundsområder skal ifølge retningslinjerne friholdes for byggeri og anlæg, som kan forhindre høj vandstand. Som det fremgår af afsnit 9, er halvdelen af lodsejerne i de undersøgte områder potentielt set interesseret i at deltage i lavbundsprojekter, se tabel. 9.19.

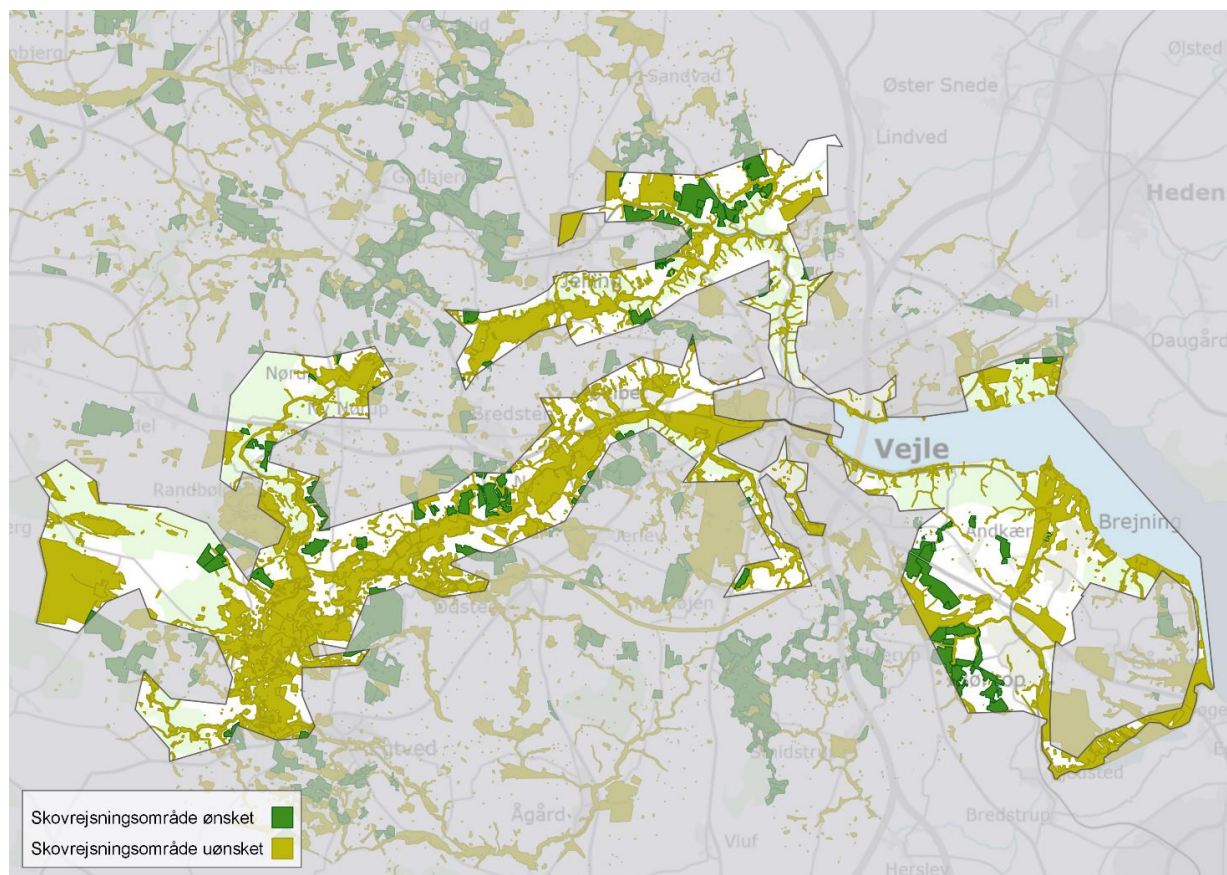
Figur 3.2 Lavbundsarealer og potentielle lavbundsarealer.

Skovrejsning

Kommuneplanen tager stilling til, hvor ny skov, dvs. skovrejsning, er ønskelig. Inden for projektområdet findes disse hovedsagelig som spredte arealer, der forbinder eksisterende skovarealer langs ådalens sider (se figur 3.3 nedenfor). I forbindelse med interviewundersøgelsen blev lodsejerne spurgt om deres eventuelle interesse i at indgå i tiltag, der forbinder eksisterende skove. Omkring en tredjedel udtrykte interesse for dette, se afsnit 9 (tabel 9.19).

Samtidig viser kommuneplanen områder, hvor skovrejsning er uønsket af forskellige grunde, først og fremmest af hensyn til natur og landskab (fig. 3.3). I disse områder må der ikke, uden særlig tilladelse, etableres skov. Store dele af projektområdet er omfattet af disse såkaldte minusområder, især lavbundsarealerne.

Skovrejsning ønsket og uønsket forventes revideret ved tillæg til kommuneplan 2022 sammen med lavbundsorde. Formålet er primært at fokusere på klimamål samt at revidere rester af gamle udpegninger fra amtets tid.

Figur 3.3 Områder for skovrejsning og områder hvor skovrejsning er uønsket.

Naturområder

Store beskyttede naturarealer er tilknyttet både fjorden og ådalen og flere potentielle naturarealer er også udpeget i disse områder. I udgangspunktet er kommuneplanens mål for naturområderne:

- At disse beskyttes, forbedres og udvides, samt at den rekreative adgang til dem øges.
- At der skabes et sammenhængende netværk af naturområder.
- At de naturtyper som er baggrunden for udpegningen af de internationale områder begrundes.

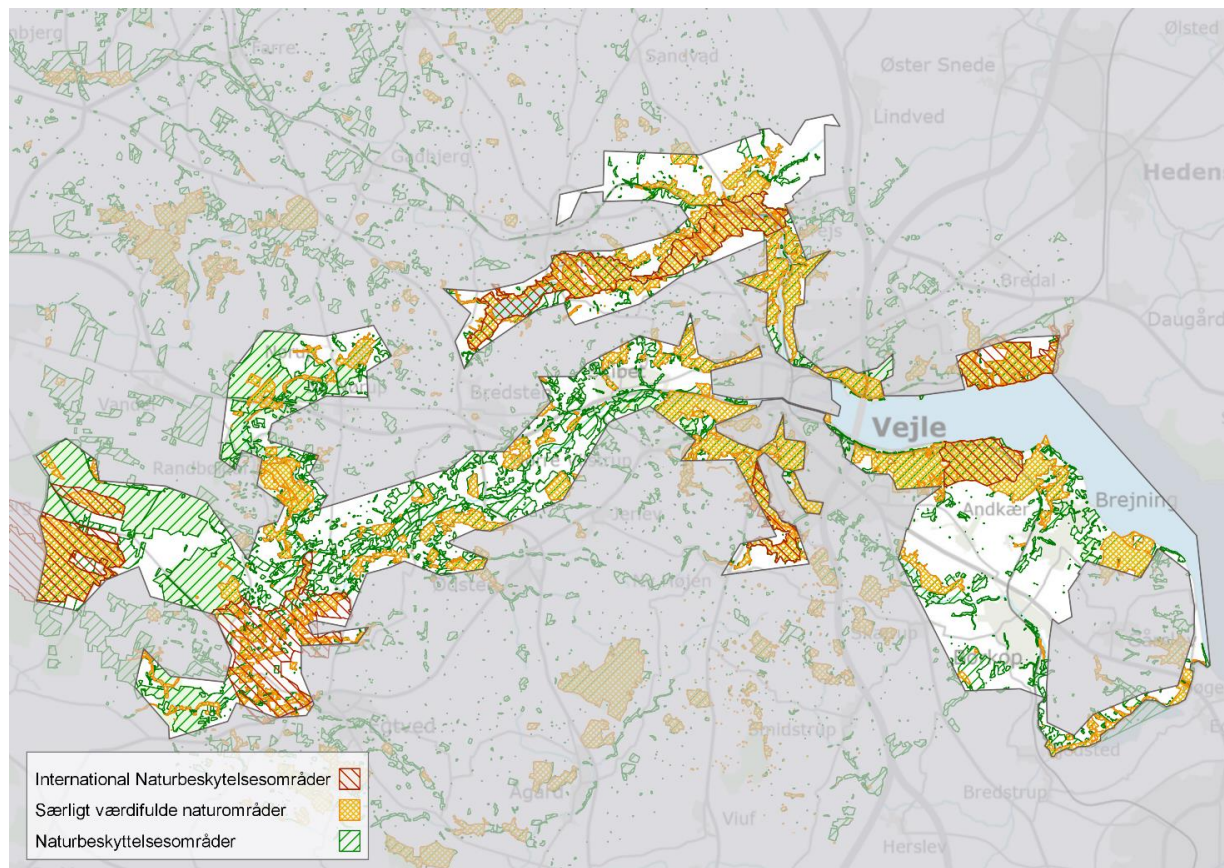
På figur 3.4 vises de vigtigste udpegede naturområder, nemlig 'beskyttede naturområder', 'særligt værdifulde naturområder' og de 'internationale naturområder'.

For kommunens naturområder gælder kommuneplanens retningslinjer om generelt at sikre områderne mod byggeri, arealanvendelse og intensivering som kan forringe områderne naturværdier. I områder med naturkvalitetsplaner skal målsætningerne for disse planer indgå, som grundlag for planlægning og sagsbehandling.

De 'særligt værdifulde områder' skal ifølge kommuneplanens retningslinjer bevares og udvides, ligesom de 'helt særlige' skal sikres og forbedres gennem pleje og andre tiltag. Endelig skal der stilles vilkår, der sikre overlevelse og fortsat udbredelse af arter og naturtyper, der danner baggrund for udpegningerne.

For de 'internationale naturområder' siger retningslinjerne at disse områder skal beskyttes og videreudvikles til en gunstig bevaringsstatus, de skal friholdes for skadelige og forstyrrende aktiviteter og anlæg, ligesom de såkaldte bilag IV arter og deres levesteder skal beskyttes. Endelig er der i de internationale beskyttelsesområder forbud mod udlæg til byzone og tekniske anlæg.

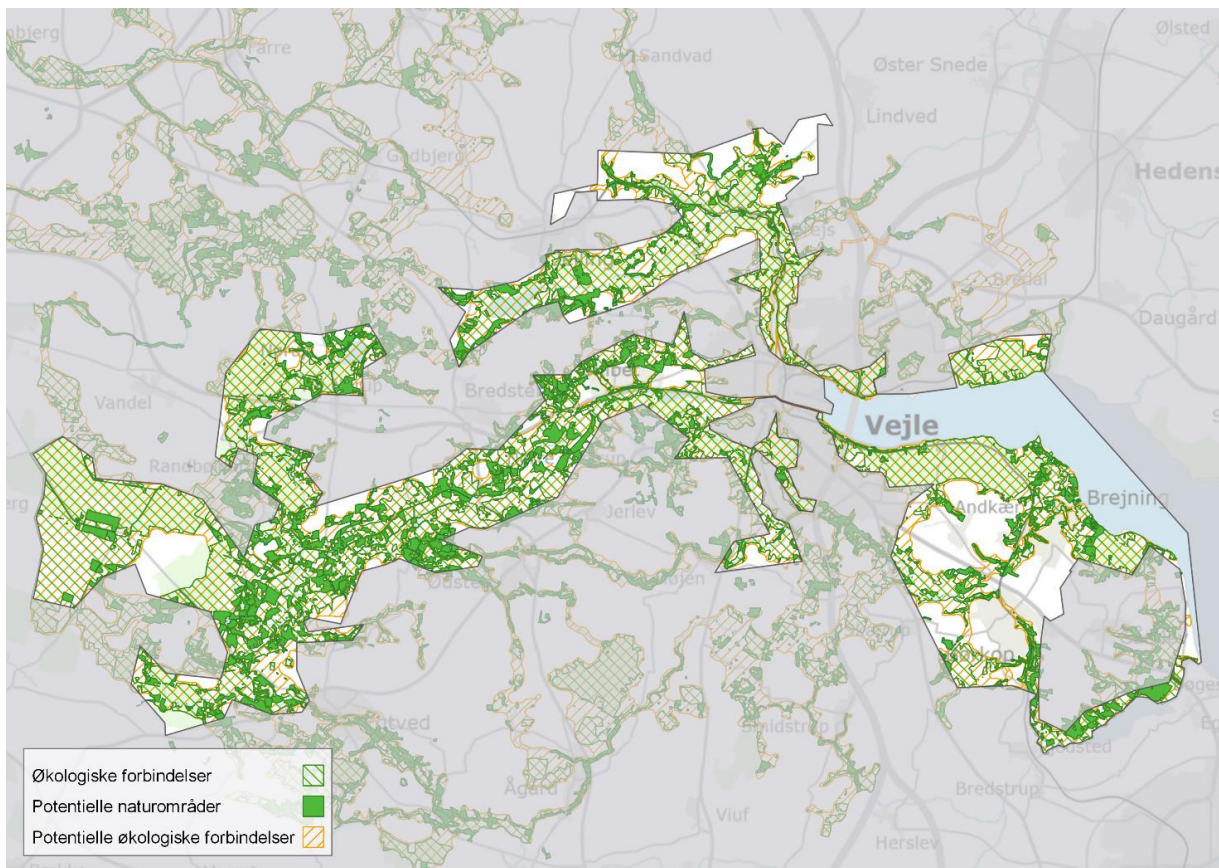
Det fremgår af figur 3.4 at langt størstedelen af projektområdet er udpeget som naturområde i kommuneplanen, heraf en betydelig andel som 'særlig værdifulde' og/eller 'internationale områder'.

Figur 3.4 Naturbeskyttelsesområder

Udover eksisterende naturområder rummer kommuneplanen udpegninger der konkret tager stilling til fremtidens natur. I figur 3.5 vises kort over eksisterende og potentielle 'økologiske forbindelser' samt 'potentielle naturområder'. Generelt gælder det for projektområdet, at de økologiske forbindelser overlapper med naturområderne vist i figur 3.4, og at de fylder størstedelen af projektområdet. De potentielle økologiske forbindelser ses bl.a. i Børkopområdet syd for Andkær, i Grejsdalen og pletvist i Vejleådal. Tilsvarende med potentielle naturområder gælder det, at disse er angivet overalt i projektområdet, både i dalbunde og på skrænter.

Ifølge retningslinjerne skal de økologiske forbindelser styrke mulighederne for plante og dyrelivets bevægelse i området. Endvidere gælder det for disse områder, og for de potentielle naturområder, at byggeri, anlæg og ny arealanvendelse ikke må forringe vilkårene for spredning og udvikling af nye naturområder.

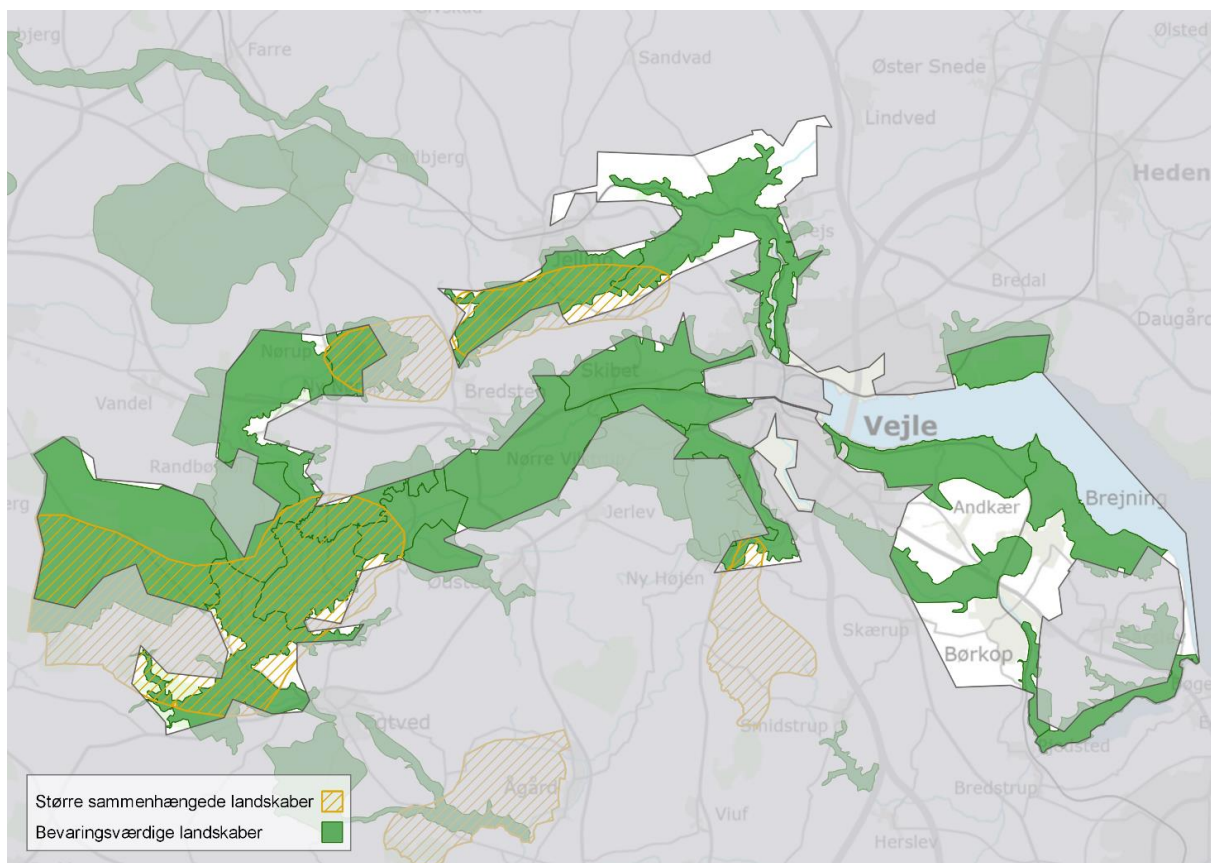

Figur 3.5 Økologiske forbindelser og potentielle naturområder

I sammenhæng med kommuneplanens intentioner om forbedring og genopretning af naturen skal det nævnes, at en stor andel af de interviewede lodsejere har udtrykt interesse i at deltage i forskellige ordninger målrettet naturforbedringer. Dette er videre beskrevet i afsnit 9, tabel 9.19. Endelig henvises til afsnit 5 for en beskrivelse af naturværdierne og biodiversiteten i projektområdet.

Landskaberne

'Bevaringsværdige' og 'større sammenhængende landskaber' er vist i figur 3.6 og disse omfatter, med undtagelse af intensivt drevne landbrugsarealer ved Grejs og Børkop, stort set hel projektområdet. For de bevaringsværdige landskaber gælder der ifølge retningslinjerne, at de som hovedregel skal friholdes for bebyggelse og anlæg. Hvor der gives tilladelse, skal det pågældende byggeri eller anlæg sikres en høj arkitektonisk kvalitet og sammenhæng med landskabet. For de 'større sammenhængende landskaber' skrives der, i det nye forslag til kommuneplan 2021-2033 (Vejle Kommune 2021), at disse som udgangspunkt skal friholdes for større byggeri og større tekniske anlæg, som slører de landskabsmæssige sammenhænge. Landskabsudpegninger er udpeget ved brug af landskabskaraktermetoden.

Figur 3.6 Større sammenhængende landskaber og bevaringsværdige landskaber.

Byudvikling

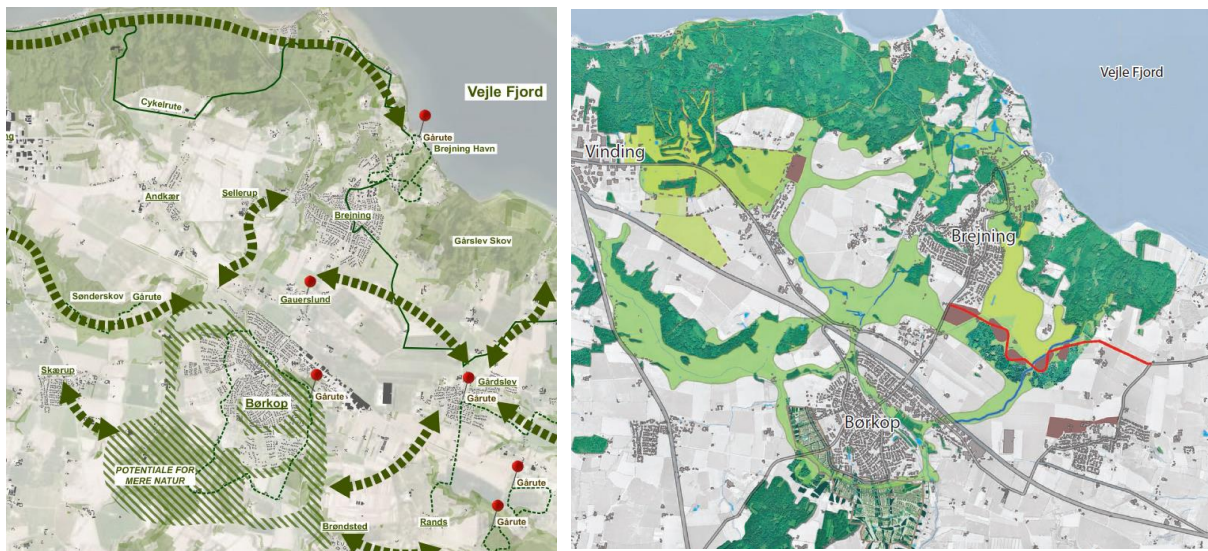
Inden for projektområdet er der en række landsbyer og såkaldte *lokalcentre* og *centerbyer*. Generelt anføres det i kommuneplanen som et mål for byudviklingen, at den skal være "kendetegnet ved god sammenhæng mellem by, land, natur og vand ved, at klimatilpasning udnyttes til at tilføre byen arkitektoniske og rekreative kvaliteter." Naturområderne skal bevares ved byudvikling, og områder udlagt til økologiske forbindelser og potentiel natur skal friholdes for byudvikling. Målene for landsbyerne er, at de "fortsat kan være levende lokalsamfund, samtidig med at de kvaliteter, som kendetegner dem bliver bevaret. Det gælder såvel de bygningsmæssige som de landskabelige kvaliteter.

I projektområdet er der byudvikling i mindre skala i flere af byerne, herunder Grejs, men den dominerende del af byudviklingen de kommende mange år vil finde sted i Børkop-området. Derfor er dette område omtalt yderligere i det følgende.

De seneste år har der været gennemført to offentlighedsprocesser omkring byudviklingen ved Børkop. Den ene resulterede i en *byvision* for Børkop og omegn: 'Naturbyen – en byklynge ved Vejle Fjord' (Vejle Kommune 2019a). I denne udfoldes en vision om en byklynge i tæt kontakt til "skov, fjord og Strand" og grønne forbindelser mellem byerne i området. I figur 3.7a vises en principplan for områdets udvikling.

Den anden proces handlede om forslag til en helhedsplan for Børkop Vest (Vejle Kommune 2020). Også her vises, foruden detailskitser for Børkops vestlige del med omfattende byudvikling og udlæg af nye skov- og naturområder, et grønt netværk for hele området.

Samlet set er der tale om ambitiøse planer for en byudvikling i samklang med naturen og friluftslivet. Fremtidens landbrug i området er der ikke taget stilling til, bortset fra intentioner om at bringe landet og byen sammen.

Figur 3.7 Byudviklingsplaner og nye grønne forbindelser i Børkopområdet. Tv. ses en planskitse fra By-visionen for Børkop og omegn, th. et udsnit fra forslag til Helhedsplan Børkop Vest.

I notatets afsluttende afsnit sammenfattes de planlægningsmæssige udfordringer inden for projektområdet.

4. Vandet og klimaet

Området rummer naturhistorisk og landskabeligt mange væsentlige vandforekomster. Ikke mindst fjorden samt de større vandløb med store fald, er særkender for området. Fjorden og vandløbene skaber i stigende grad problemer for Vejle By i takt med klimaforandringerne, der medfører hyppigere opstuvninger og højere vandstand i fjorden, samt større og hyppigere nedbørshændelser.

Vandløb og vandløbsoplande

Vandløbsoplandene i Vejle Ådal og Vejle Fjord landskaberne følger det generelle mønster fra det sydøstjyske område, hvor vandskellet er dikteret af Hovedstilstandslinjen og Den Østjyske Israndslinje fra sidste istid. Det indebærer, at vandskellet ligger få km fra havet, og vandløbene er derfor korte, og de tilhørende vandløbsoplande relativt små. Til gengæld har vandløbene en relativ stor vandføring og store fald, sammenlignet med de vandløb, som afvander mod vest. Vejle Å systemet afvander hele Vejle Ådalskomplekset med de talrige sidedale, mens mindre oplande afvander landskabet syd for Vejle Fjord gennem Hedeå og Skærup Å.

Vandløbenes længdeprofil er karakteriseret ved et kraftigt fald fra kildeområderne til dalbunden, hvorefter faldet aftager en del. Vejle Å har således et kraftigt fald fra udspringet i Engelsholm Sø til dalbunden ved Bindeballe Mølle. Herefter er faldet forholdsvis beskeden. Sidevandløbene til Vejle Å fx Grejs Å, Højen Bæk, Egtved Å, og Møgelbæk har efter danske forhold meget store fald. Vandløbene løber ofte dybt nedskåret i smalle kløfter med beskeden oversvømmelsesmuligheder. I de fladbundede, brede dele af Vejle Ådal er der omvendt vidstrakte engområder som vandløbet kan oversvømme.

Vandføringen i alle grene af vandløbssystemet er generelt stor og regelmæssig på grund af den store tilstrømning fra kilder i dalsiderne. Vandføringen øges i nedbørs- og afsmeltningsperioder, og indimellem kan vandføringen øges massivt i forbindelse med skybrud.

Vejle Å

Åen er 36 km lang fra udspringet i Engelsholm Sø til udmundingen i Vejle Fjord. Åen løber fra den vestlige ende af Engelsholm Sø, nordøst for Vejle Ådals vestligste ende. På det første 12 km lange stræk snor åen sig med et stort fald i sydlig retning gennem Randbøl Dal, indtil åen møder Vejle Ådal ved Runkenbjerg, hvor den løber sammen med den vandrige Egtved Å. Efter Runkenbjerg løber åen med et beskeden fald mod øst i bunden af Vejle Ådal, som den følger resten af sit løb mod Vejle Fjord. Ved Vejle øges vandmængden betydeligt gennem tilløbene fra Grejs Å fra nord og Højen Bæk fra syd

Langs Vejle Å er der vidstrakte forekomster af moser og kær, elle- og askesumpe, og talrige kildevæld.

Vejle Å er i god økologisk tilstand. Dette indikeres med fund af arter af døgnfluer, vårfluerne og den sjældne bækbugsvømmer. Fiskefaunaen omfatter bl.a. bæklampret, aborre, gedde, trepigget hundestejle, ørred og ål. Vejle Å er kendt for sine store havørreder. Indtil 2008 blev ørredbestanden suppleret med udsætninger, men i dag har åen en stor, selvreproducerende bestand. Desuden er odderen genindvandret.

Det meste af Vejle Ås strækning fra Runkenbjerg har den højeste faunaklasse, kun et kort forløb kort før Vingsted har en ringere faunaklasse. Grejs Å, Højen Bæk og dele af Egtved Å har også højeste faunaklasse. Derimod har den øvre del af Vejle Å lavere faunaklasser, og det gælder også en del af de mindre tilløb til åen.

De øvrige vandløb

Grejs Å udspringer fra den østlige ende af Fårup Sø og løber 22 km til sammenløbet med Vejle Å i Vejle by. Forløbet er opdelt i et øvre, østgående løb med relativt svagt fald, efterfulgt af et nedre, sydgående forløb med kraftigt fald.

På især sit nedre løb er *Grejs Å* generelt et rent vandløb, og er levested for arter af slørvinger, døgnfluer og vårfluer. Odder, vandstær, isfugl og bjergvipstjert yngler langs åen.

Skærup Å har højeste faunaklasse, mens *Hedeå* ved Børkop har generelt lave faunaklasser, ikke mindst de øverste strækninger. Kun den allernederste del af *Hedeå* har højeste klasse.

Højen Å er en del af et Natura 2000 område, og er et naturligt forløbende vandløb med højeste faunaklasse.

Regulering og restaurering

Som næsten alle vandløb i Danmark er Vejle Å med sidevandløb i varierende grad blevet reguleret, uddybet, stemmet op eller udrettet. Mølledrift, afvanding i forbindelse med landbrugsmæssig udnyttelse og etablering af dambrug er de tre hovedårsager til regulering af vandløbene. Tidligt i historien har man opstemt dele af Vejle Å systemet i forbindelse med mølledrift som beskrevet i afsnit 7. Regulering for at forbedre afvandingen af landbrugsjordene begyndte i større stil i midten af 1800-tallet og fortsatte frem til 1970'erne. Mindre vandløb, ofte højt oppe i vandløbssystemet er desuden blevet rørlagte af hensyn til landbrugsdriften. Rørlægningen omfatter både rørlægning af egentlige vandløb, og etablering af store kunstige dræn der samler dræn fra mindre drænrør.

Anlæggelsen af dambrug langs Vejle Å tog især fart efter 2. Verdenskrig og er videre omtalt i afsnit 7.

Reguleringerne gjorde vandløbene fysisk og biologisk meget ensartede. Vandløbenes naturlige slyngninger og bredde- og dybdevariation blev elimineret til fordel for ofte snorlige vandløbsstrækninger med ensartet profil og hældning. Vandløbenes bund blev ofte gravet op, og den naturlige vandløbsbund, der var præget af sten og grus, blev erstattet af sandbund med ringe biologisk kvalitet. Den dårlige fysiske tilstand er blevet opretholdt gennem jævnlige grødeskæringer og oprensninger af vandløbene. I Vejleåsystemet har anlæggelsen af dambrug medvirket til at skabe store ændringer i det naturlige vandløbsmiljø. Vejle Å har været stærkt præget af dambrug, med store næringsstofproblemer til følge, og talrige spærringer på vandløbet.

Rørlægninger og spærringer ved møller og dambrug betyder alle forringede vilkår for den del af faunaen der er afhængig af lange, upåvirkede vandløbsstrækninger.

Sideløbende med de fysiske ændringer af vandløbene har landbrug, dambrug, husholdninger og industrier været kilde til omfattende forurening af vandløbene. Ud over den fysiske ødelæggelse har vandløbene således også være kemisk belastede.

Genopretning af vandløbsstræk, nedlæggelse af dambrug mv

I de sidste årtier er mange af dambrugene i Vejle Å systemet blevet nedlagt, spærringerne blevet fjernet og flere dambrug forbedret rensningen af vandet. Status med hensyn til spærringer er, at der er 4 spærringer tilbage ved dambrug i Vejle Kommune. Ved den ene af disse spærringer er dambruget ombygget, så spærringen kan fjernes. Der arbejdes på at finde løsninger vedr. fjernelse af de sidste 3 spærringer via vandplanprojekter.

I forhold til påvirkning af vandløbene er der i dag målopfyldelse med hensyn til faunaklasse ved alle dambrug i Vejle Kommune.". Den kemiske tilstand er også forbedret gennem indsatser for rensning af byspildevand og indsats over for næringsstofftab fra landbruget.

For at genskabe fysisk varierede vandløb med variation i levesteder, og for at rense vandet og dermed skabe livsgrundlag for et naturligt dyre- og planteliv, har der være gennemført en omfattende restaureringsindsats gennem de sidste årtier.

For eksempel blev en 350 m lang vandløbsstrækning strækning ved Haraldskær i 1997 omlagt til et snoet forløb, og ved Vingsted blev der i 2013 anlagt af kunstige gydebanks af sten og grus. Det største genslyngningsprojekt er Tørskind Vork fra 2009-10, hvor 2,8 km af Vejle Å blev genslynget og der blev udlagde en lang række gydebanks i åen.

Søer

Vejle Ådal og Vejle Fjord oplandet rummer et stort antal mindre søer og vandhuller. Dertil kommer to egentlige større søer: Engelsholm Sø og Fårup Sø, og to søer, der er anlagte som vandmiljøprojekter i engene vest for Vejle; Kongens Kær og Knabberup Sø. Tilstand i søerne er generelt moderat.

Engelsholm Sø er en kalkrig, ikke-brunvand, lavvandet sø, der ligger nord for den vestlige del af Vejle Ådal. Søen er 44 ha med en maksimal dybde på 6 m, men er generelt meget lavvandet. Engelsholm Sø har et opland på 16.10 km².

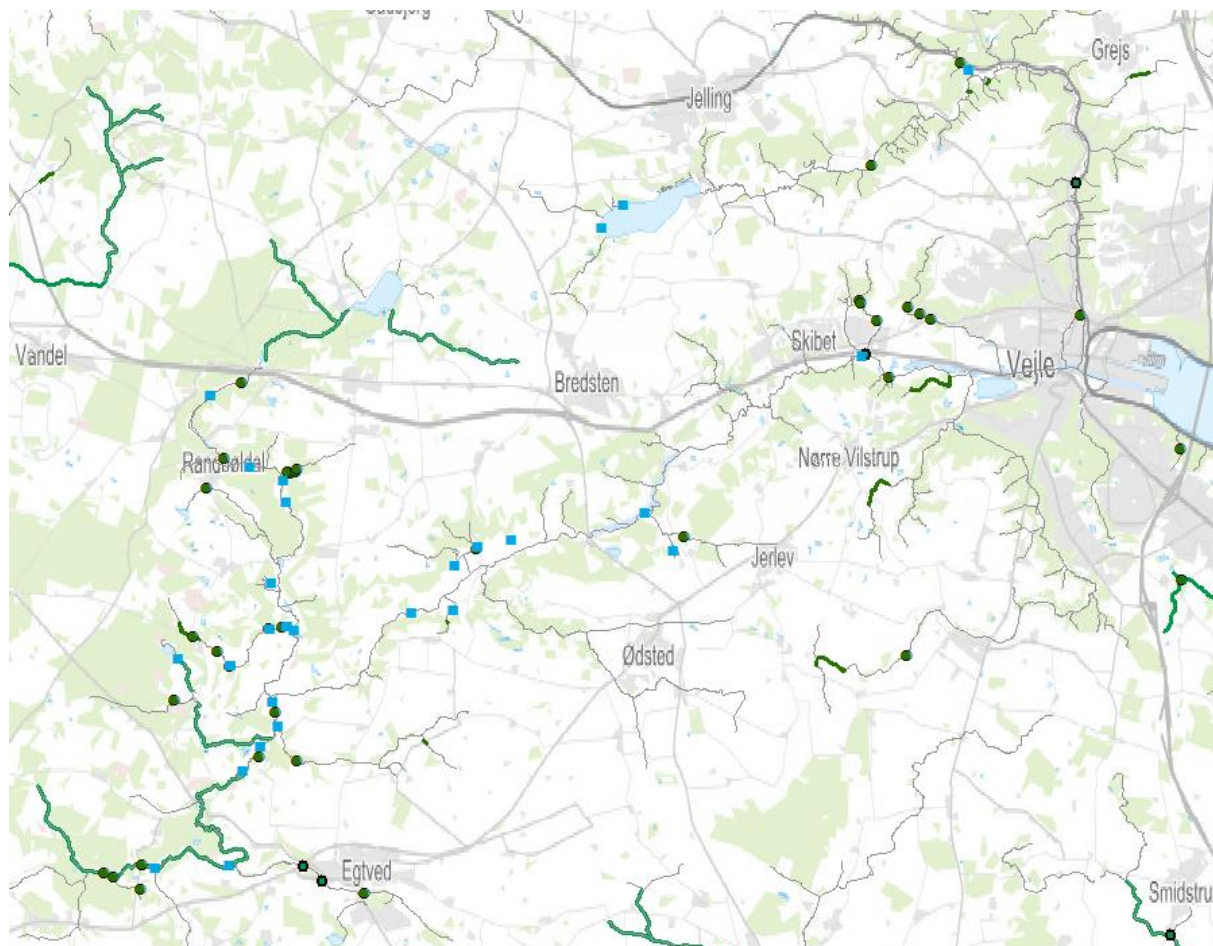
Søen er vurderet som i moderat økologisk tilstand. I 2019 blev der fundet 19 bundplantearter og undervandsplanterne dækkede cirka 10 procent af bunden. Der er fundet aborre, brasen, gedde, hork, rudskalle, skalle og ål i søen. Gennem de sidste 30 år er der opfisket store mængder brasen og skaller, hvilket har haft en positiv indflydelse på den økologiske tilstand. Søen er omgivet af naturområder som moser, enge og overdrev.

I 2017 blev bunddyrene ved bredden i Engelsholm Sø undersøgt. Her blev der fundet 52 arter, hvilket er ganske højt for danske søer. De fordeler sig på 10 arter af dansemyg, 10 snegle, 6 vandbiller og 26 arter i mindre grupper.

Fårup Sø er en kalkrig, ikke-brunvand, dyb sø, der ligger i den vestlige ende af Grejsdalen, syd for Jelling. Søen er 99 ha med en gennemsnitlig dybde på 5,6 m og en maksimal dybde på 11,1 m. Fårup Sø's opland er på 1.376 ha. Søen modtager ca. to tredjedele af sit vand fra kilder, resten især fra mindre bække fra vest. Søen har afløb i Grejs Å. Omkring søen findes en række naturtyper, herunder moser, enge, bøgeskov, ellesump, og overdrev. Søen er belastet med næringsstoffer, der hovedsagelig stammer fra de omliggende landbrugsjorde. Søen har siden 1990'erne været habitat for den invasive art vandremusling. Umiddelbart førte invasionen af muslingerne til en markant forbedring af vandets klarhed. På den anden side udkonkurrerer muslingen hjemmehørende arter og kan betyde at vandplanter har sværere ved at etablere sig. Fårup Sø rummer også aborre, skalle, brasen, gedde, søørred og ål.

Knabberup Sø og Kongens Kær er begge etableret som naturgenopretningsprojekter i forbindelse med vandmiljøplaner. I 1941 indledtes en afvanding af 211 ha enge i Vejle-Skibet området i Vejle Ådal. Engjordene satte sig imidlertid hurtigt, og eliminerede gradvist effekten af afvandingen. I 1960'erne blev dyrkningen efterhånden vanskelig, og op mod 2000 blev dyrkningen efterhånden opgivet i den centrale del af dalen. Det var derfor oplagt at lade området indgå i de vandmiljøprojekter, der skulle reducere næringsbelastningen af Vejle Fjord og samtidig forbedre natur og friluftsliv. Den 26 ha store Knabberup Sø blev resultatet. I 2009 stoppede man desuden afvandingen af Kongens Kær, hvorved der opstod en 25-30 ha stor, lavvandet sø.

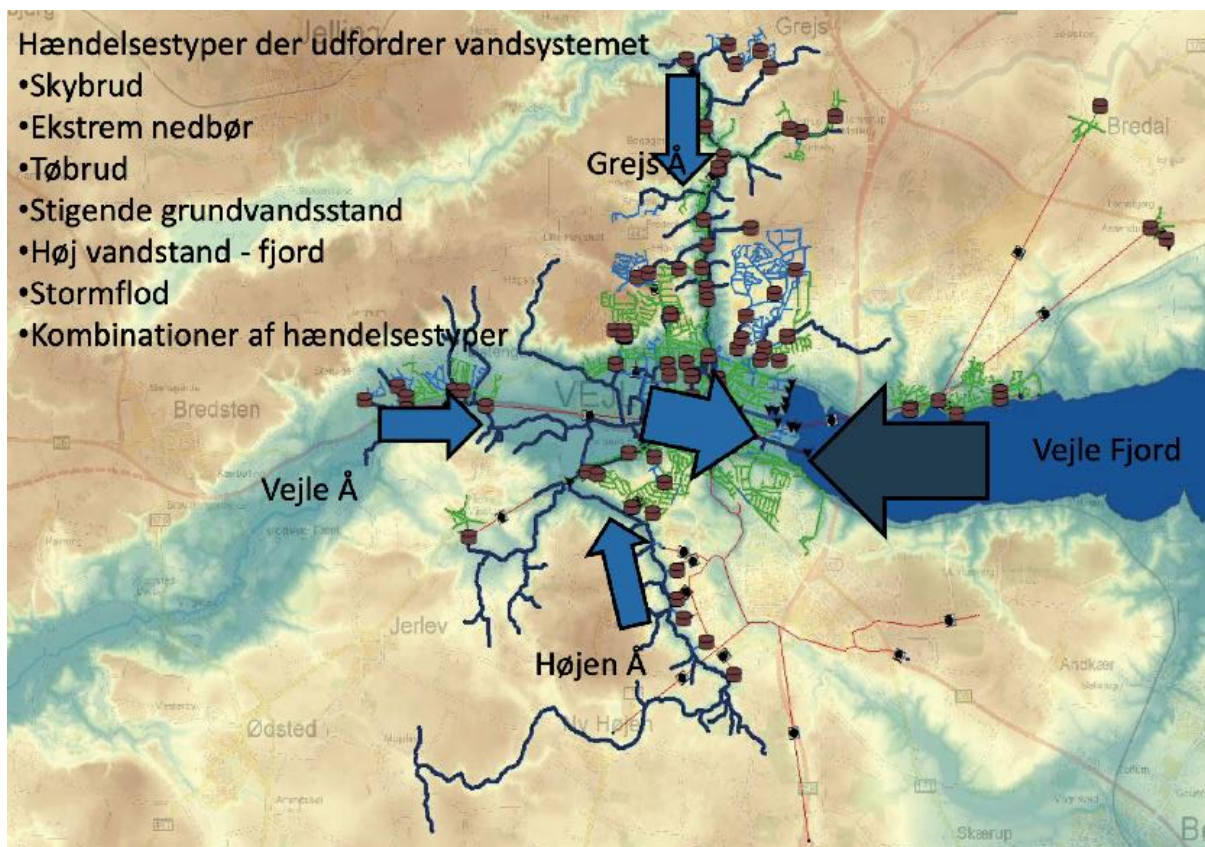
EU's Vandrammedirektiv sætter rammer for medlemslandenes indsats for at opnå god økologiske tilstand i alle vandforekomster. I indeværende vandplanperiode skal der især gøres en indsats for at fjerne spærringer, se figur 4.1. Dertil kommer en restaurering af et vandløb øst for Fårup Sø samt tre vandløbsstrækninger nord for Egtved. Desuden skal der ske åbning af flere mindre rørlagte vandløbsstrækninger.

Figur 4.1 Vandplanprojekter gennemført i forbindelse med vandplan 1 og 2. Projekterne er markeret med grønt. De blå firkanter angiver dambrugene.

Vandet og klimatilpasningen

Vejle Ådal og Fjord og Vejle kommune generelt er påvirket af ændringerne af det globale klima. Globalt er der tale om en generel temperaturstigning, stigende havspejl og ændrede klimamønstre. Lokalt i Vejleområdet er der tale om tre hovedproblemer: Stigende vandstand i Vejle Fjord, stigende nedbør generelt, og lokale oversvømmelser ved skybrud, især i Vejle by som følge af store vandmængder i Vejle Ås opland og i Grejs Ås opland.

Figur 4.2 Vandproblemerne i og omkring Vejle by. Tilløb fra tre vandløb og vandpres fra Vejle Fjord er essensen i de gentagne oversvømmelser, som Vejle har været udsat for.

Indsats for klimatilpasning

Vejle kommune har i kommuneplan og i sektorplaner for klima behandlet problemerne indgående. Overordnet vil: *"Vejle Kommune [...] udnytte klimaforandringer med stigende vandstande og skybrud som positiv ressource til at skabe udvikling og vækst."*

Kommunen har særlig fokus på skybrud og havstandsstigninger og vil gøre "vandet mere synligt med intelligente og unikke løsninger og til en attraktion og en ressource for byen, landet, borgerne og erhvervslivet".

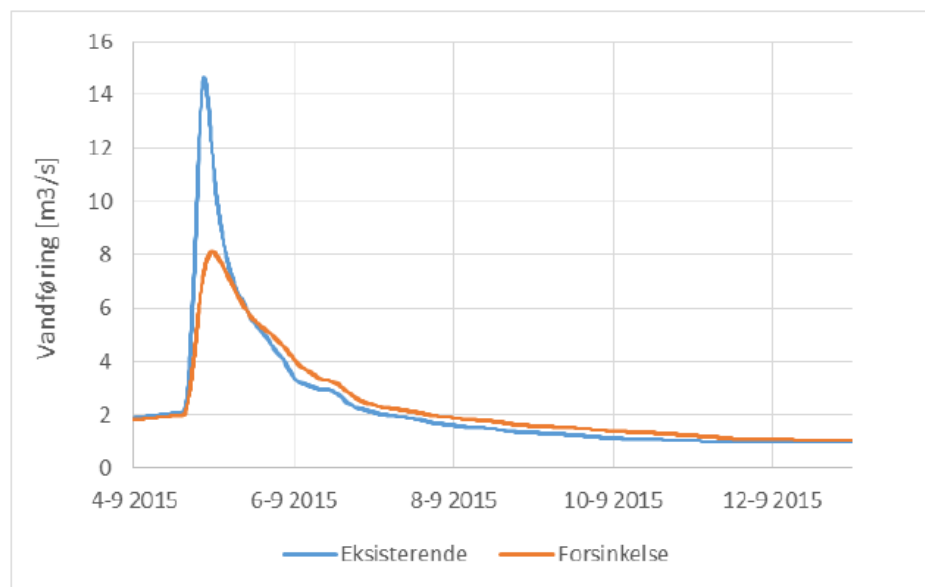
Oplandene til vandløbene spiller en vigtig rolle i klimasikringen, og kan blive en løftestang til at skabe mere natur, når der skal skabes forsinkelse i vandstrømmen. Bl.a. undersøges muligheder for styring og tilbageholdelse af vand i oplandet til Grejs Å.

Vandparkering langs vandløbene

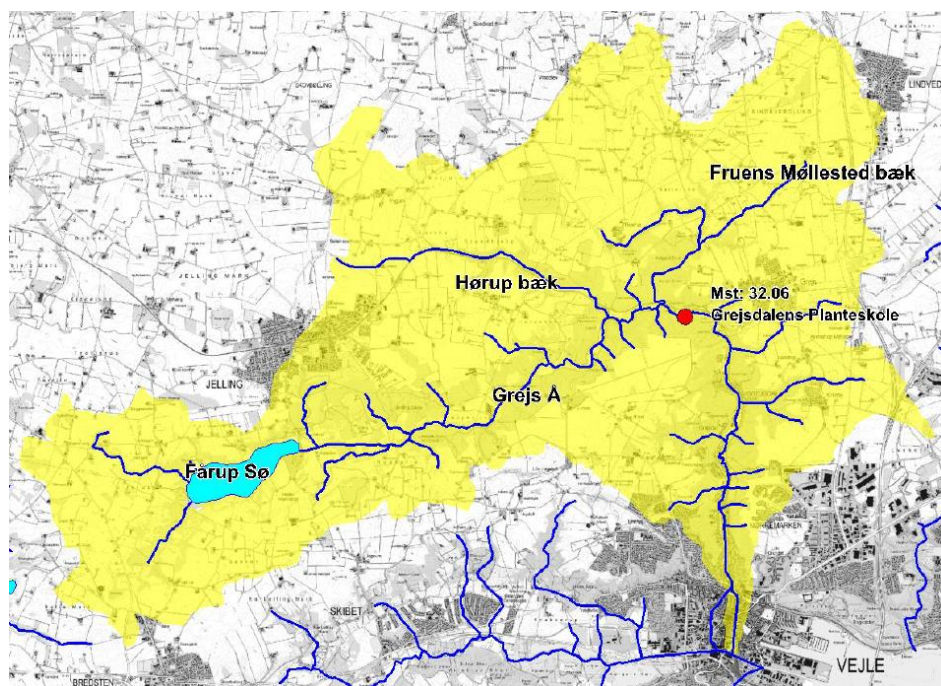
Vejle kommunes analyser viser, at problemerne med oversvømmelser især er lokaliseret i de lavtliggende dele af Vejle centrum og i Vejle havn. Løsningen på oversvømmelsesproblemerne skal ifølge planerne findes blandt andet ved at lave indsatser i oplandene til vandløbene, især ved at "parkere" vand langs med vandløbene før vandet løber gennem Vejle by.

Kommunen har været i gang med at undersøge mulighederne for vandtilbageholdelse i Grejs-ådalene. Målet er at sikre, at vandføringen ved Grejsådalens Planteskole ikke overskrider $8,5 \text{ m}^3/\text{s}$. Beregninger viser, at der derfor er behov for forsinkelse af 170.000 m^3 volumen for at håndtere en 100 års hændelse i dag, svarende til en 25 års hændelse i år 2050. For at få en robust løsning, er det vigtigt områderne er fordelt i oplandet.

Det betyder, at der skal etableres en række vandtilbageholdelsesområder i oplandet, som samlet set skal kunne tilbageholde de 170.000 m³ vand. I en forundersøgelse er der fundet 39 potentielle forsinkelsesområder. Vejle kommune er i gang med at undersøge 10 områder, som vurderes til at være realistiske at gennemføre, og som tilsammen vil kunne rumme de 170.000 m³. Det er således muligt at finde tilstrækkelig forsinkelseskapacitet i Grejs-ådalen til at hindre oversvømmelser i Vejle by.

Figur 4.3 Den blå linje illustrerer vandmængden ved Grejsdalens Planteskole ved en nuværende 100-års hændelse og den orange viser neddroslingen når forsinkelsesområderne træder i kraft.

Figur 4.4 I Vejle kommunes plan for vandtilbageholdelse spiller vandføringen ved Grejsdalens Planteskole en central rolle. Planen skal sænke vandføringen på dette sted til 8,5 m³ pr sek.

5. Naturen i ådalen

Ådale er vigtige økologiske korridorer i dele af det intensivt udnyttede landskab. Vejle ådal er med sit 40 km lange forløb fra Engelsholm Sø til udløbet således en levende ledelinje med et stort naturmæssigt potentiale. Variation i topografi og hydrologi fra vådbundsarealerne i dalbunden til de tørre, stejle skrænter skaber grundlag for mange forskellige levesteder for planter og dyr. Ådalens mangfoldighed af naturtyper: overdrev, enge, rigkær, moser, kildevæld og sumpskove er sammen med gamle løvskove og krat potentielle levesteder for en stor andel af vores truede plante- og dyreliv.

Boks. Sjældne arter

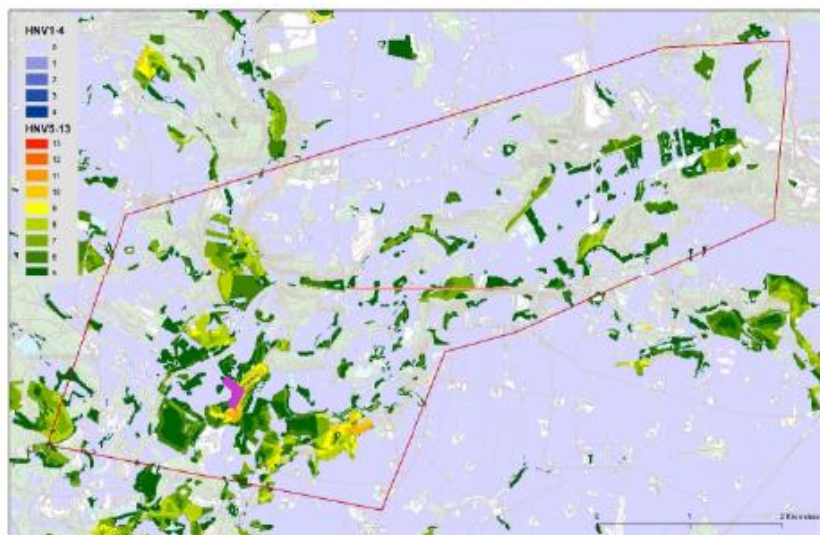
Sjældne arter og natur i god tilstand findes især i tilknytning til de uregulerede eller kun lidt regulerede strækninger af Vejle Å systemet som f.eks. i Grejsdalen. Her giver kraftigt fald og mange slyngninger levested for mange arter af slørvinger, vipstjert, vandstær og isfugl yngler langs åen.

Bøgeløber – en af de rødlistede arter i Grejsdalen

Bøgeløberen er sort men med et blå skær på dækvingerne. Den voksne bille er et nataktivt rovdyr der primært jager snegle. Arten er knyttet til ældre løvskove, og findes især på skråninger og slugter i bøgeskove med varmt mikoklima, ikke for tæt kronedække og sparsomt bunddække. Den findes ellers kun på Bornholm og i Hald Ege og er rødlistet i EU.

Vejle ådal rummer stadig en række rødliste arter og andre sjældne arter, men store dele af dalbund og skrænter er, som det fremgår af HNV-kort (Figur 1) og kort over bioscore (Ejrnæs m.fl. 2018), i dårlig naturtilstand som følge af dræning, regulering af vandløb, højt næringsstofniveau og utilstrækkelig græsning.

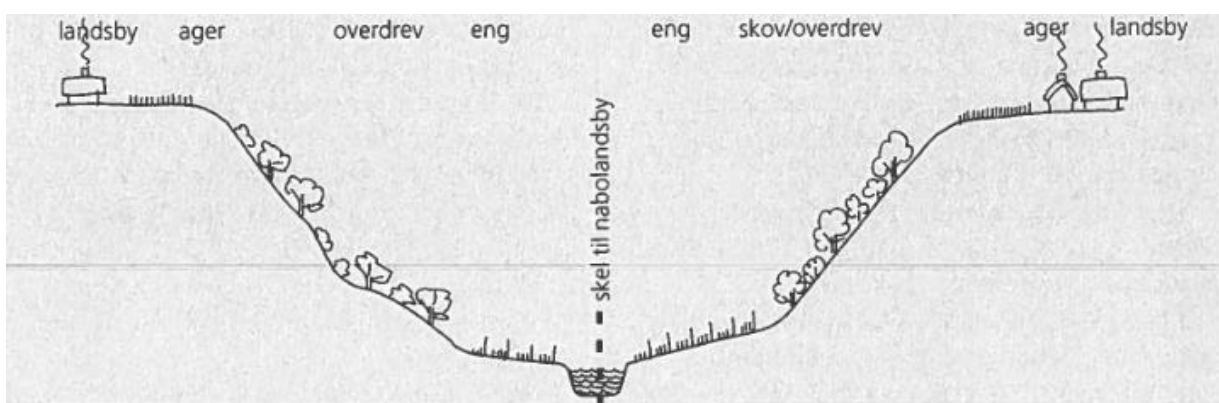
Figur 5.1 HNV-kort fra udsnit af dalbunden vest for Runkenbjerg. Se foto fra samme område fra vinklen markeret i magenta, på figur 5.2.

Den lave HNV-værdi og bioscore kan dog i noget omfang skyldes manglende viden om artsforekomster i området. Den stedvis lave HNV-værdi på < 5 betyder, at der med de nuværende retningslinjer ikke kan opnås tilskud til pleje af græs- og naturarealer, og dermed tilskud til forbedring af naturtilstanden.

Figur 5.2 Ådalen nordvest for Runkenbjerg. Fotostedet er markeret i magenta på fig. 5.1.

Landskabet er i høj grad præget af samspil mellem ådalens ressourcer og udnyttelsen heraf. Overdrev og enge er således udviklet og vedligeholdt gennem århundreders brug til græsning og høslæt. Lysåbne naturtyper som tørt græsland, moser og kær fandtes naturligt før husdyrene kom til, vedligeholdt af store planteædende dyr og naturlige forstyrrelser som lynbrande, stormfald og oversvømmelse. Overdrev og enge fik imidlertid først deres store udbredelse efter at høslæt blev et centralt element i jernalderens landbrug. Høst af hø fra vådbundsarealer og tørt græsland gav mulighed for et større dyrehold og dermed gødning til større agre i et agerbrug, hvor "eng var agers moder" (Figur 5.3.).

Figur 5.3. Skematisk oversigt over østdansk å-landskab, hvor næringsstoffer fra eng og overdrev blev flyttet op til agrene tæt på bebyggelserne. Andersen 1997.

I løbet af 1800-tallet undergik engdriften store forandringer, engene blev i vid udstrækning fortrængt af drænede, gødskede og omlagte kulturrenge. Dræning har mange steder betydet en omsætning af jordens indhold af tørv, således at overfladen har sat sig med behov for stadig dybere dræning for at kunne opretholde en landbrugsmæssig udnyttelse. I dag er mange af de tidligere overdrev, enge og kær udgået af drift, tilplantede eller er under intensiv sommergræsning. Den traditionelle engdrift er stort set forsvundet og med den arts- og blomsterrige græsgange.

Genopretning af god naturtilstand

Naturen er højt prioriteret inden for projektområdet og har som beskrevet i afsnit 3 været det gennem mange år. I den aktuelle Biodiversitetsplan 2020-2024 for Vejle kommune (2021b) beskrives de værdifulde naturtyper, og der angives mål for deres bevaring samt metoder til deres genopretning og pleje. Som generelle mål for de kommende indsatser nævnes:

- Bevarelse og forbedring af biodiversiteten i eksisterende naturområder
- Udvidelse af arealer inden for eksisterende værdifulde naturtyper
- Indsamling af ny viden
- Involvering af frivillige.

Virkemidler til en bedre naturtilstand er først og fremmest retablering af naturlig hydrologi, evt. udpining af eutrofierede græsningsarealer samt etablering af større sammenhængende naturområder med en ekstensiv græsningsdrift (Buttenschön 2021).

Retablering af naturlig hydrologi

Naturlig hydrologi med genslyngning af vandløbsstrækninger og hævnning af vandstanden har stor betydning for vandløbskvalitet og biodiversitet og er en forudsætning for, at naturpleje kan resultere i en god naturtilstand på mange vådbundsarealer. Riggær, som er betegnelsen for blomsterrige kær med mange sjældne arter som den kødædende vibefedt, flere arter af orkideer, leverurt og engblomme, findes hvor grundvandet indeholder en vis mængde kalk. Riggær er afhængige af konstant vandmættet bund, og vil hurtigt gro til, hvis vandstanden er for lav. Riggær findes især i den øvre Grejsådal og i Egtved ådal. Kildevæld findes ofte sammen med riggær i dalbunden, men kildevæld springer også frem på de stejle ådalsskrænter. De er ligesom riggær afhængige af rent grundvand. Riggær og kildevæld er følsomme overfor for hård græsning. De vedligeholdes bedst af en høj, naturlig vandstand evt. i kombination med ekstensiv afgræsning. Der er gennemført en række projekter til genopretning af naturlig hydrologi i Vejle ådal, bl.a. genslyngning af en 2,5 km af Grejs å, genslyngning af Vejle å ved Haraldskær samt retablering af Kongens Kær – et godt 100 ha stort vådområde.

Ekstensiv græsningsdrift

For at genoprette mere artsrige og blomstrende eng- og overdrevslandskaber er der behov for ekstensiv afgræsning, det vil her sige en afgræsning, der varierer i tid og rum og som foregår uden tilskudsfodring og uden omlægning og gødskning. Ved helårsgræsning, hvor græsningstrykket bestemmes af, hvor mange dyr området kan bære i vinterhalvåret, vil et lavt græsningstryk i sommerhalvåret give mulighed for en stor blomsterrigdom til gavn for pollen- og nektarsøgende insekter samt for frøspisende fugle. Årstidsbestemte variationer i dyrenes valg af habitat og føde bevirker, at der sker en mere heterogen afgræsning og deraf følgende udvikling af større strukturmæssig variation ved helårsgræsning end ved mere intensiv sommergræsning. Dyrenes tilstedeværelse året rundt betyder desuden, at der er friske ekskrementer året rundt til gavn for gødningsfaunaen, der har betydning for næringsstofomsætning, iltning af jorden, sekundær frøspredning og parasitkontrol (Buttenschön m.fl. 2018).

Hårdføre kvæg- og hesteracer er de foretrukne dyr til helårsgræsning i naturforvaltningen og gerne som samgræsning. De resulterer begge i en artsrig vegetation ved et græsningstryk afpasset efter området. Får resulterer i en mere arts- og blomsterfattig vegetation, der er mindre insektvenlig med mindre der er tale om en styret græsning. Der er begrænsede, men overvejende positive erfaringer med anvendelse af vilde dyr som kron- og dådyr, bison og elge i naturplejen fra forsøg bl.a. i Lille Vildmose og på Bornholm.

Helårsgræsning kræver store arealer med en mosaik af lysåbne naturtyper, krat og skov, der kan sikre tilstrækkeligt med foder året rundt og give læ og ly for dyrene. Det kræver ligeledes robuste dyr, der er vænnet til at gå ude året rundt. En ulempe ved helårsgræsning kan være en voldsom optrampning af følsomme biotoper i perioder, hvor jordbunden er vandmættet eller en utilstrækkelig afgræsning, der medfører tilgroning med grove græsser og/eller med træer og buske. Ved sæsongræsning bør der ligeledes lægges vægt en ekstensiv sommergræsning evt. i form af rotationsgræsning, hvor dele af arealet på skift for lov til at henligge uden græsning i blomstringssæsonen.

Skove bør indgå i græsningsarealerne

De gamle løvskove på ådalsskrænterne og i dalbunden rummer en rigdom af arter. Mange af arterne er knyttet til overgangszonen mellem skov og åbne naturarealer. Ved at inddrage skove i græsningsarealet kan der skabes en mere varieret rumlig struktur med små lysninger og indre skovbryn. Græsning kan ligeledes hæmme skyggegivende opvækst omkring veterantræer og medvirke til veteranisering af træer. For husdyrene betyder skovelementet ofte bedre velfærd i form af læ for regn og rusk, mulighed for skygge og dermed også beskyttelse mod stikkende og bidende insekter. Ved ændring af skovloven fra 2004 blev det tilladt at anvende 10% af skoven til afgræsning. I dag anbefales skovgræsning som et af virkemidlerne til bevaring af skovene som levesteder for biodiversitet.

Vådbundskove og krat som elle-/askesumpe, der ligesom kildevæld findes både på stejle skrænter og i dalbunden er vigtige levesteder for mange arter bl.a. sjældne mosarter, der trives i relativt lysåbne og uforstyrrede skove på våd bund. Særligt Grejsdalen er rig på elle-/askesumpe. De fleste elle-/askesumpe har tidligere været stævnet, men angives i dag at indeholde flere arter jo ældre og mere uforstyrret skoven er. De kan ligesom de øvrige løvskove inddrages under ekstensiv græsning.

Pilekrat er tidligere ofte blevet ryddet som led i naturpleje, men gamle pilekrat bør efterlades. De rummer en rigdom af arter, særligt mange arter af insekter, særligt arter, der henter nektar og pollen fra deres blomster og insekter, der lever af deres løv, samt fugle som nattergal og græshoppesanger, der lever af de mange insekter og som bl.a. kan høres i Kongens Kær.

Er ekstensiv græsning et tilstrækkeligt værktøj til at hæmme tilgroning og genskabe artsrige naturområder?

Ekstensiv græsning med husdyr og eller vilde dyr kan ikke på langt sigt holde arealerne åbne, og åbne arealer har behov for andre former for forstyrrelser, f.eks. (lyn)brande, årrække med ekstrem tørke eller ekstrem nedbør. Mange af engarealerne, overdrev og andre vedvarende græsarealer har et højt næringsstofniveau, som græsning alene formentlig ikke vil kunne nedbringe niveauet. Her vil høslæt eller høst af biomasse være en hjælp.

Implementering af græsning i storfolde og andre virkemidler

Interviewundersøgelser viser, at der er stor interesse for at bevare landskabet som et åbent overdrevslandskab og der er generel stor opbakning til at deltage i og/eller acceptere en aktiv forvaltning (afsnit 9), men der er forskellige barrierer som f.eks. opsplitning af arealerne og fordeling af dem på mange ejere, samt forskellige holdninger til hvordan f.eks. græsning bør foregå. Genopretning af naturlig hydrologi samt etablering af helårsgræsning med husdyr eller vilde dyr vil kræve omfattende jordfordelinger. Fokus på dyrevelfærd i forbindelse med helårsgræsning har sat spørgsmålstejn ved helårsgræsning som

naturforvaltning, ligesom angst for at færdes i indhegninger med store græsningsdyr har skabt diskussion om, i hvor høj grad storfolde er en barriere for friluftsliv. Der er jagtinteresser knyttet til mange af de private arealer. Ekstensiv græsning, hvor plantevæksten vedligeholdes i en frisk tilstand en stor del af året, kan give bedre fourageringsmuligheder for vildtet. Men der kan også være konkurrence om føden specielt i vinterhalvåret, ligesom tilstedeværelse af husdyr og hegn kan være en barriere for jagten.

De store rekreative interesser, der findes i Vejle Ådal betinger sammen med de forskellige lodsejeres interesser, at den fremtidige forvaltning planlægges i et tæt samarbejde med ejere og brugere.

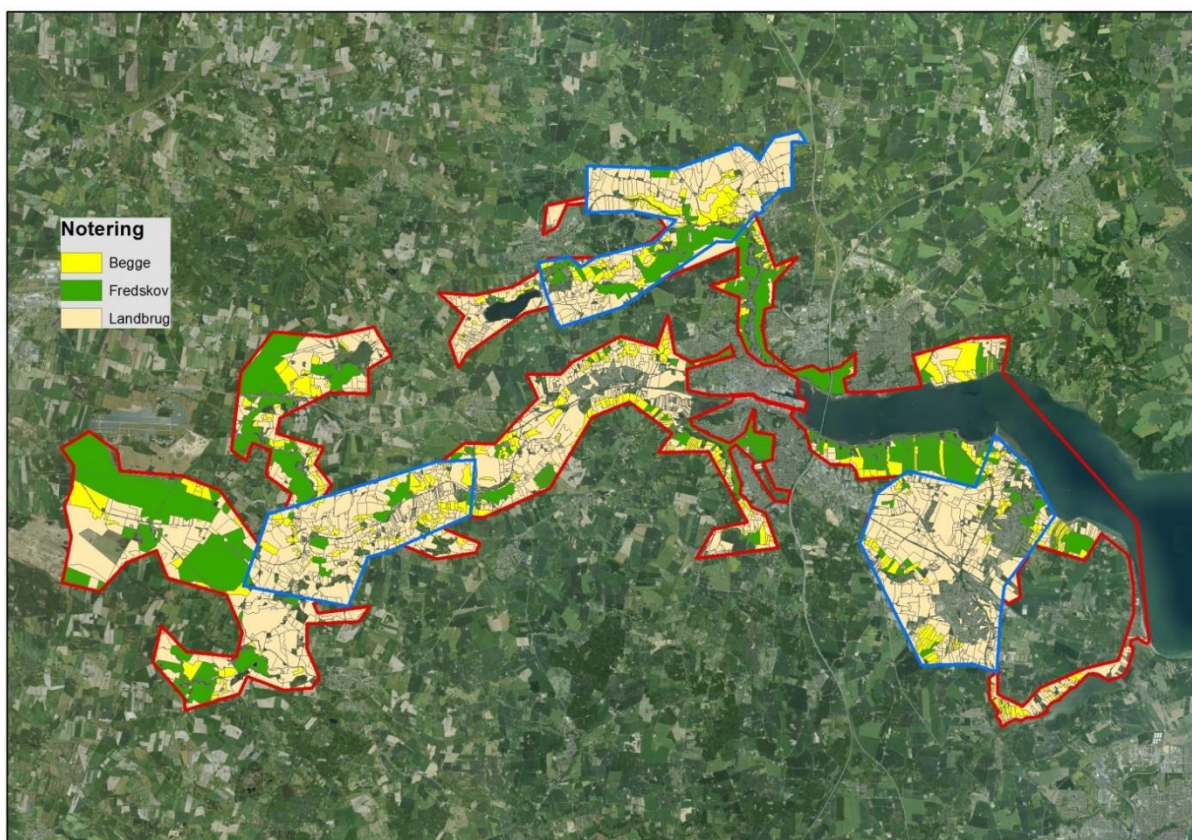
6. Naturbaserede erhverv i ådalen

I dette afsnit beskrives primærerhvervene med udgangspunkt i registerdata. Formålet er dels at præsentere et opdateret billede af disse erhvervs placering i projektområdet, og dels give en karakteristik af de tre delområder, hvor der er udført personlige interviews af jordbrugerne som det beskrives i afsnit 9. De viste kort angiver derfor de tre delområders placering indenfor projektområdet.

Når man læser dette afsnit, skal man være opmærksom på, at der er brugt forskellige registre til de forskellige analyser og tabeller. Dermed vil der også være forskelle i det totale areal, afhængig af hvilket register der er brugt. F.eks. er der en del landbrugsarealer som ikke modtager landbrugstøtte og derfor ikke er medtaget i støtteregistret. Forskellen på bruttoarealet i tabel 6.1 (16.179 ha) og tabel 6.8 (21.707 ha) skyldes således, at tabel 6.8 omfatter det samlede landareal i hele projektområdet, tabel 6.1 kun arealer der er noteret med landbrugs- og/eller fredskovspligt. Sammenligner man det angivne landbrugsareal i tabel 6.6. og 6.7 (7.363 ha) med landbrugsarealet i tabel 6.1 ($60 + 14 = 74\% = 11.972$ ha) ser man en forskel på flere tusinde hektar, som højst sandsynlig skyldes at der ikke udbetales støtte til disse arealer, og de er derfor ikke med i 6.6 og 6.7.

Landbrugs- og fredskovsnotering på ejendomme

I alle tre delområder er arealet med landbrugspligt større, og arealet med fredskovsnotering mindre, end i hele projektområdet. Andelen af arealet med landbrugspligt er således 93% i Børkop, 82% i Grejs og 93% i Runkenbjerg, sammenlignet med 74% for hele projektområdet. Tilsvarende er 40% af arealet i hele projektområdet omfattet af fredskovsnotering, mens det kun er 17%, 34% og 21% i henholdsvis Børkop, Grejs og Runkenbjerg. Grejs adskiller sig fra de to andre områder ved at være tættest på fordelingen af arealet med landbrugs- og fredskovsnotering i hele projektområdet, mens Børkop og Runkenbjerg ligner hinanden mere med en forholdsvis større andel af arealer med landbrugspligt. De arealer som er omfattet af både landbrugs- og fredskovsnotering ligger typisk, men ikke udelukkende, i forbindelse med arealer med fredskovspligt. Det må formodes at være tidligere landbrugsarealer, hvor der er rejst skov og hvor landbrugsnoteringen ikke kan ophæves på grund af størrelsen på arealet med skov (< 35 ha) eller på grund af regler om støtte til skovrejsning på arealer med landbrugsnotering. Ejendomme med landbrugs- og/eller fredskovsnotering omfatter hovedparten af arealet i det åbne land. Der er dog en del arealer, der ikke er omfattet af noteringerne men anvendes til land- og skovbrug, eksempelvis arealer ejet af staten eller menighedsråd eller landbrugsarealer på udstykkede ejendomme mindre end 2 ha.

Figur 6.1 Notering af landbrug og fredskov på ejendomme i projektområdet (BBR-registret, 2021).

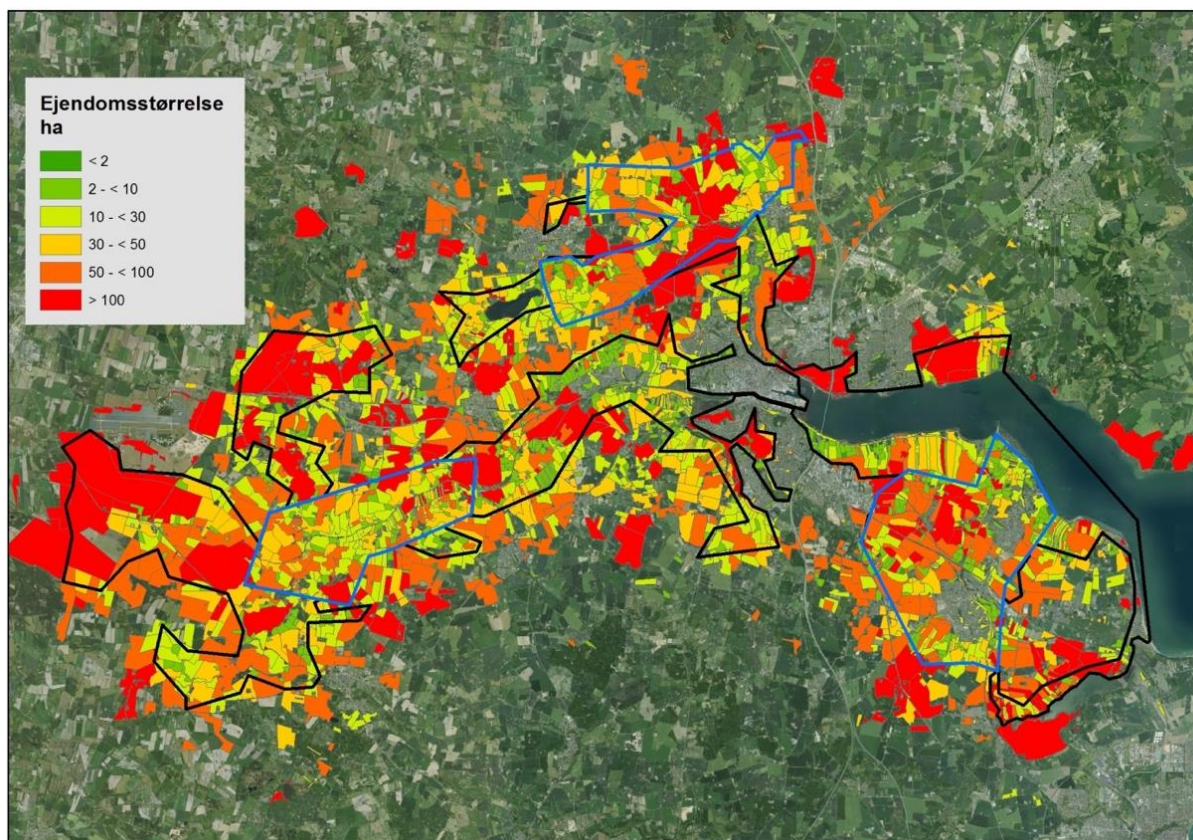
Tabel 6.1 Fordeling af arealet med henholdsvis landbrugs- eller fredskovsnotering eller begge. (BBR-registret, 2021).

Andel af areal, %	Børkop	Grejs	Runkenbjerg	Hele projektområdet
Landbrug	83	66	79	60
Begge	10	16	14	14
Fredskov	7	18	7	26
I alt ha = 100%	2274	2232	1933	16179

Ejendomsstørrelse

I hele projektområdet er der lidt under 17000 ha med enten landbrugs- eller fredskovsnotering, som det ses i figur 6.2. Heraf hører 28% af arealet til ejendomme på mere end 100 ha, 19% til ejendomme fra 50-100 ha, 17% til ejendomme fra 30-50 ha, 22% til ejendomme fra 10-30 ha, 13% til ejendomme fra 2-10 og 1% til ejendomme mindre end 2 ha. Sammenholdes dette med andelen af ejendomme fordelt på størrelsesgrupper i tabel 6.3 fremgår det, at 3% af de 1325 ejendomme med arealer i projektområdet omfatter 28% af arealet. Tilsvarende omfatter de 78% af ejendommene som er mindre end 30 ha kun 36% af det samlede areal. Ser vi på de tre delområder ligger Grejs meget tæt på fordelingen af ejendomsstørrelser for hele projektområdet. Børkop adskiller sig ud ved at en forholdsvis stor andel af det samlede areal hører til ejendomme på 50-100 ha, mens en forholdsvis lille andel af arealet hører til ejendomme større end 100 ha. For Runkenbjerg er det især ejendommene mellem 10 og 50 ha der har en forholdsvis stor andel af arealet, mens arealet hørende til ejendomme større end 100 ha er markant

mindre. I forhold til andelen af ejendomme i de forskellige størrelsesgrupper (tabel 6.3) er det især Runkenbjerg, der adskiller sig fra de øvrige delområder og hele projektområdet. I Runkenbjerg udgør de små ejendomme en markant mindre andel af ejendommene i forhold til de øvrige områder, mens de helt store ejendomme udgør en markant større andel af ejendommene. Dette kommer dog ikke så markant til udtryk i fordelingen af arealet, hvilket indikerer, at de helt store ejendomme i Runkenbjerg har en større andel af deres arealer uden for projektområdet.

Figur 6.2 Land- og skovbrugsejendomme med jord i projektområdet med angivelse af størrelse (BBR, 2021)

Tabel 6.2 Andel af arealet på land- og skovbrugsejendomme inden for projektområdet fordelt efter ejendomsstørrelse (BBR, 2021)

Andel af areal, %	Børkop	Grejs	Runkenbjerg	Hele projektområdet
< 2	1	1	0	1
2 - < 10	17	13	10	13
10 - < 30	20	21	31	22
30 - < 50	11	20	25	17
50 - < 100	34	20	21	19
> 100	17	26	13	28
I alt ha = 100%	2395	2310	1983	16828

Som det er fremgået, er der forskel på det totale areal i henholdsvis tabel 6.1 og 6.2. Forskellen skyldes, at tabel 6.2 omfatter arealer der ikke er med i 6.1, bl.a. arealer der hverken er omfattet af landbrugs- eller fredskovspligt, herunder enkelte fælleslodder.

Tabel 6.3 Andel af land- og skovbrugsejendomme inden for projektområdet fordelt efter ejendomsstørrelse (BBR, 2021)

Andel af ejendomme, %	Børkop	Grejs	Runkenbjerg	Hele projektområdet
< 2	12	11	2	12
2 - < 10	47	38	5	39
10 - < 30	20	26	35	27
30 - < 50	5	11	31	10
50 - < 100	11	10	16	9
> 100	4	4	11	3
I alt antal = 100%	203	163	174	1325

Landbrugsbedrifterne

De landmænd, der driver arealer inden for projektområdet, har i alt 42.621 ha jord på deres bedrifter, som det fremgår af tabel 6.4. Heraf ligger 9% af bedriftenes areal i et af de tre delområder, 8% ligger i resten af projektområdet mens hele 83% af bedriftsarealet ligger uden for projektområdet.

Tabel 6.4 Landbrugsbedrifterne (ejendom plus tilforpagtet minus bortforpagtet areal) i projektområdet

	Børkop	Grejs	Runkenbjerg	Alle bedrifter
Bedrifter med jord i:	%	%	%	%
Andel i delområdet	29	16	16	9
I resten af projektområdet	3	3	10	8
Udenfor projektområdet	68	81	74	83
Areal i alt ha = 100%	5274	7118	7239	42621

Som det kan ses på kortet i figur 6.3 er arealer uden for projektområdet koncentreret omkring Vejle, men omfatter også arealer ved Jammerbugt, på Omø og Stevns og på Rømø. Ser man enkeltvis på de tre delområder er det i Børkop, at landmændene har den største andel af deres areal inden for delområdet, idet 29% af deres arealer ligger i selve Børkop-området og 'kun' 68% helt uden for projektområdet. Grejs og Runkenbjerg er ens idet begge har 16% af bedriftsarealet i selve delområdet, men de adskiller sig fra hinanden ved at bedrifterne med jord i Runkenbjerg har 10% af deres bedriftsareal inden for projektområdet, mens det tilsvarende tal i Grejs er 3%.

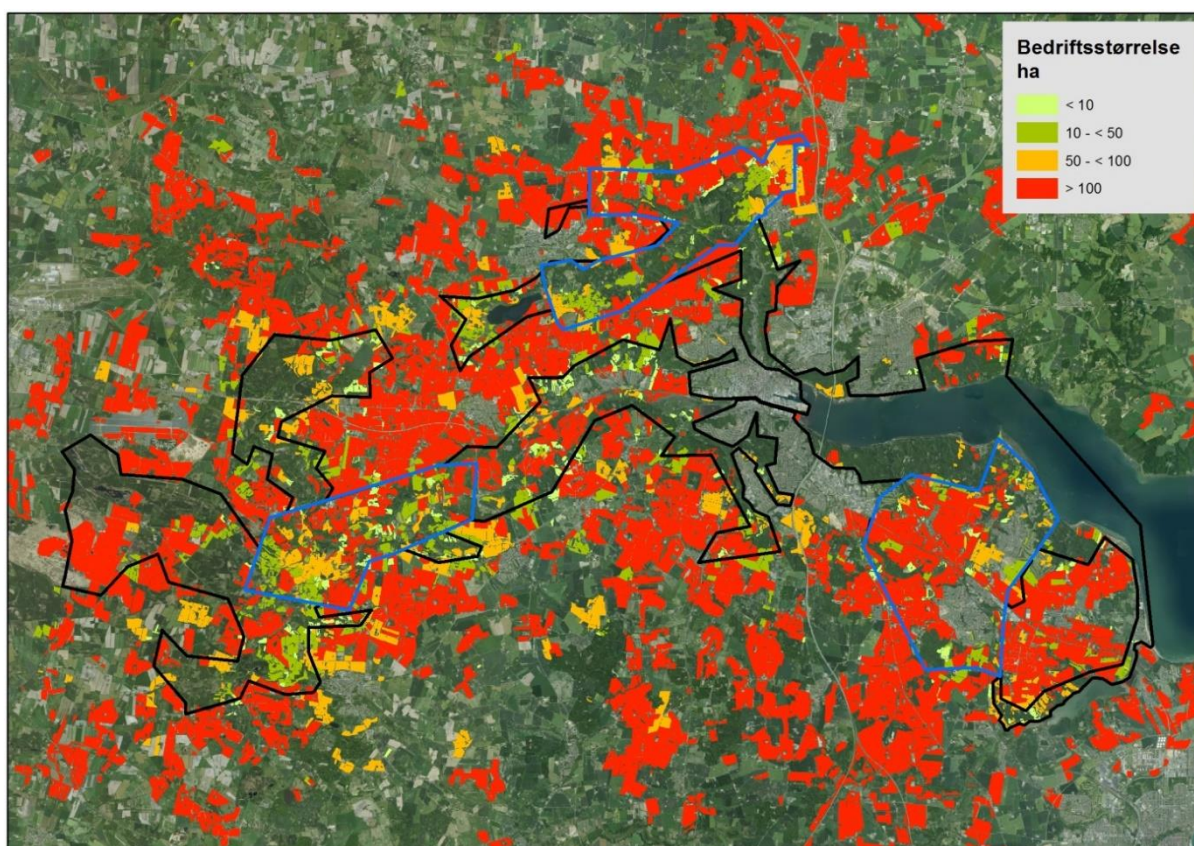
Sammenfattende gælder det således, at man inden for projektområdet kun med forbehold kan tale om et 'lokalt' landbrug.

Figur 6.3 Bedriftsarealerne der har jord i projektområdet.

Bedriftsstørrelse

I hele projektområdet driver de store bedrifter over 100 ha mere end 60% af landbrugsarealet, mens de helt små bedrifter mindre end 10 ha driver 7% af arealet, som det ses i tabel 6.5. Ser man på de enkelte delområder adskiller de sig fra hinanden: I Børkop har de helt store bedrifter en langt større andel af arealet og driver således mere end tre fjerdedele af landbrugsarealet, mens landbrugsarealerne i Grejs og, mest udtalt, i Runkenbjerg drives af de mindre størrelsesgrupper af landbrug. På grund af den klare dominans af de store bedrifter ligger bedrifterne i de andre størrelsesgrupper typisk enkeltvis omgivet af de store bedrifter. Der er dog både i Grejs og i Runkenbjerg områder, hvor de små bedrifter ligger samlet i mindre sammenhængende klynger.

Figur 6.4: Landbrugsarealer på bedrifter med jord i projektområdet med angivelse af bedriftsstørrelse i 2020 (Landbrugsstyrelsen, 2021).

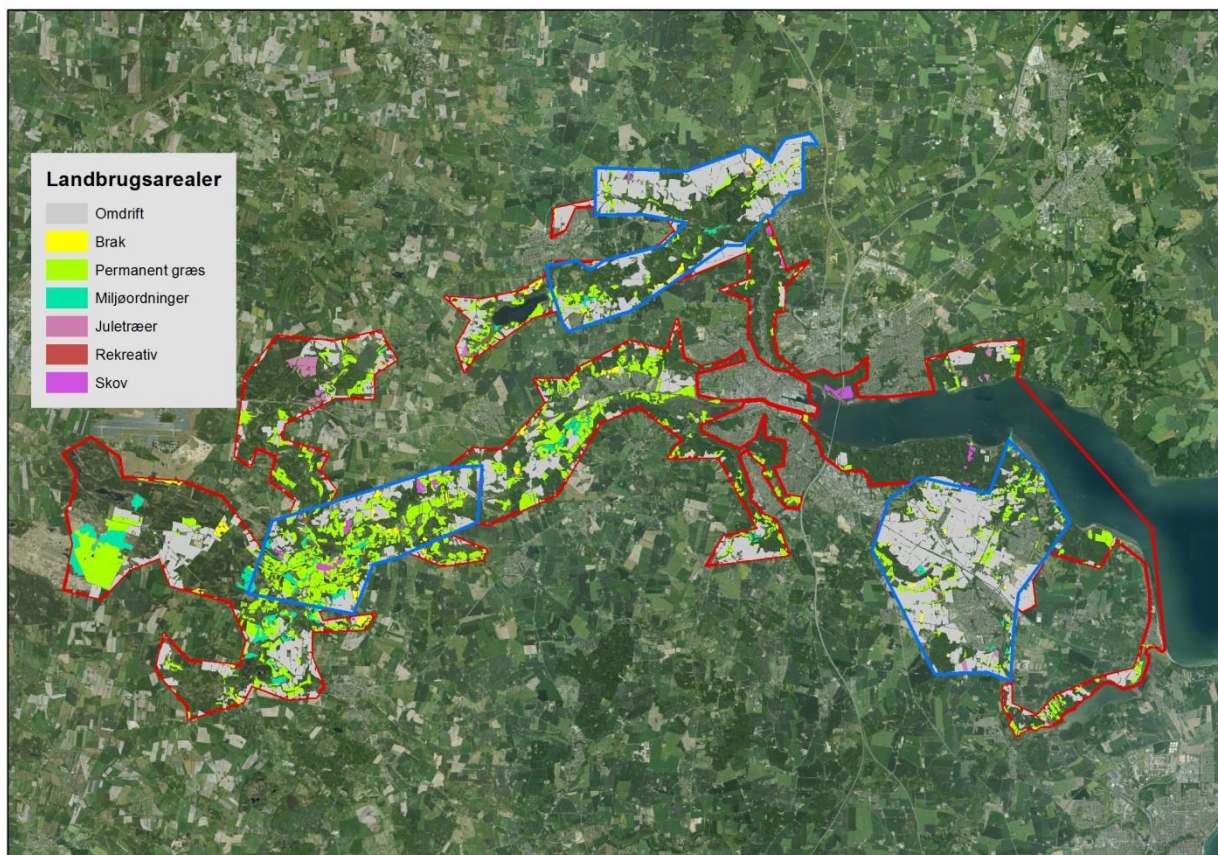
Tabel 6.5 Landbrugsarealer i projektområdet fordelt på bedriftsstørrelser i 2020 (Landbrugsstyrelsen. 2021).

Andel af landbrugsarealet, %	Børkop	Grejs	Runkenbjerg	Hele projektområdet
< 10	4	4	7	7
10 - < 50	11	20	23	17
50 - < 100	9	19	22	15
> 100	76	57	48	61
Areal i alt ha = 100%	1512	1143	1151	7363

Det faktum, at de store bedrifter driver det meste af landbrugsarealet, betyder imidlertid ikke, at det meste af landbrugsarealet i projektområdet ejes af disse bedrifter. Forpagtede arealer er medregnet i bedriftsarealet og i praksis vil det indebære, at en del af de store bedrifter tilhører mindre landbrugsejendomme, som har bortforpagtet arealet. Det betyder heller ikke, at størstedelen af det samlede landskab forvaltes af de store landbrug, i det ejerne af de bortforpagtede arealer fortsat spiller en væsentlig rolle i forvaltningen. Som det vil fremgå af afsnit 9 ejes kun en mindre del af landbrugsarealet af fuldtidsbrugere.

Landbrugets arealanvendelse

Projektområdet som helhed er karakteristisk ved, at en meget høj andel af arealet er udlagt i permanent græs, 31% mod 9% på landsplan, og en forholdsvis lille andel af arealet i korn, 41% mod 52% for hele landet (tabel 6.6). Hvis man ser på de enkelte delområder, er det især Runkenbjerg, der skiller sig ud med mere end halvdelen af arealet i permanent græs og kun 20% af arealet i korn. Det springer også i øjnene, at Runkenbjerg har en høj andel af arealer, der ikke er *rigtige* landbrugsarealer: 7% er under forskellige miljøordninger, der ikke nødvendigvis kræver egentlig landbrugsdrift, 4% er skov, inkl. lavskov, på landbrugsarealer og 3% ligger i brak. Samlet udgør disse mere marginale arealer henholdsvis 2% og 3% i delområderne Børkop og Grejs. Børkop og Grejs ligner også hinanden på andre punkter med samme andel af arealet, 12%, i vedvarende græs og med henholdsvis 60% og 65% af arealet i korn. På kortet (fig. 6.5) kan det ses, hvordan græsarealerne er lokaliseret på de lavere liggende arealer langs vandløbene, mens omdriftsarealerne ikke overraskende findes på de højere liggende områder.

Figur 6.5 Landbrugets arealanvendelse høsten 2020 (Landbrugsstyrelsen, 2021)

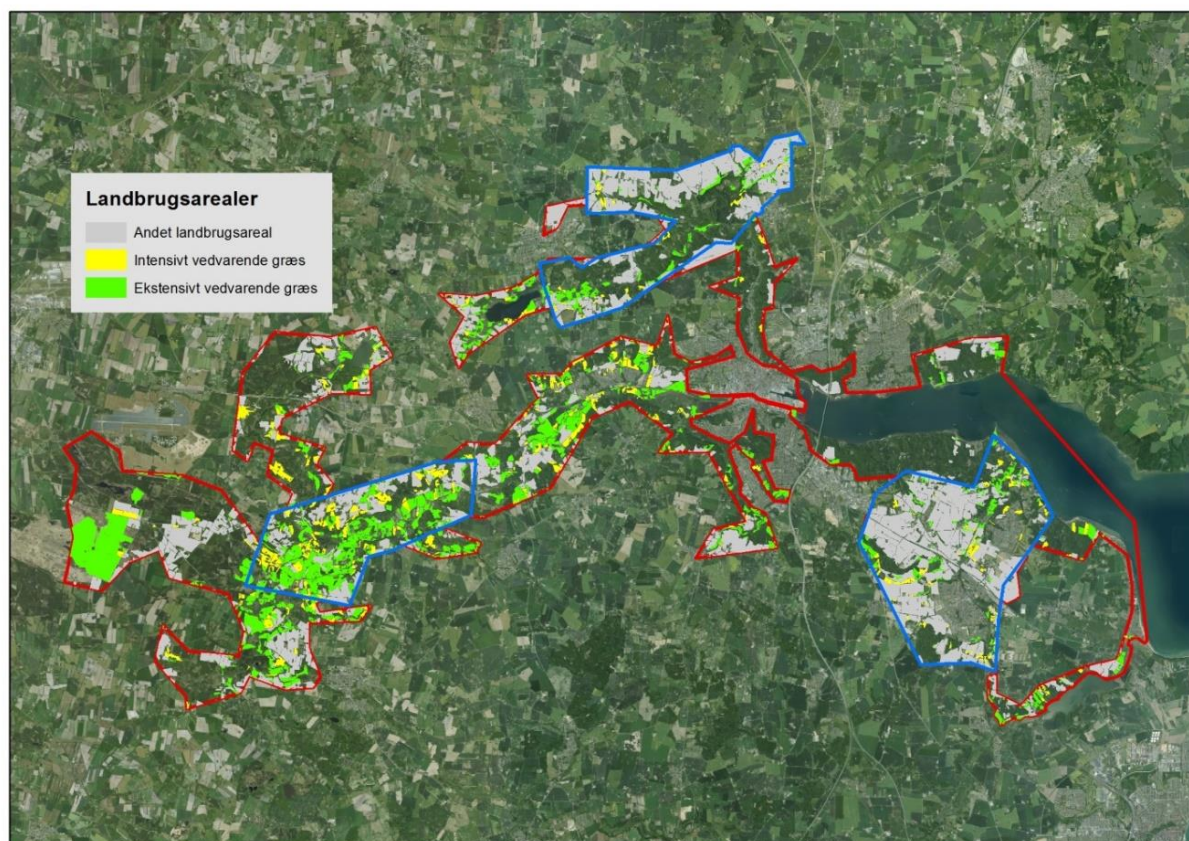
Tabel 6.6 Landbrugets arealanvendelse høsten 2020 (Landbrugsstyrelsen, 2021)

	Børkop	Grejs	Runkenbjerg	Hele projektområdet
Korn	60	65	20	41
Raps	7	7	2	4
Majs	4	0	1	2
Kartofler	0	0	0	1
Andre afgrøder	7	3	1	3
Græs i omdrift	7	9	8	8
Permanent græs	12	12	52	31
Brak	1	2	3	2
Miljøordninger	1	1	7	4
Rekreativ	0	0	0	0
Juletræer	1	0	1	1
Skov	0	0	4	1
Ukendt	0	0	1	0
I alt ha = 100%	1548	1227	1221	7363

De viste tal for arealanvendelsen varierer i betydelig grad fra de tilsvarende tal baseret på interviewundersøgelsen – tabel 9.6 nedenfor. Vi kan ikke give en udtømmende forklaring på de store forskelle, men en hovedforklaring er, at tallene i tabel 6.6 er baseret på statistik fra landbrugsstøtten for hele projektområdet, medens tabel 9.6 omhandler hele det samlede ejendomsareal, der tilhører de interviewede, inkl. skov, natur og andre udyrkede arealer og inkl. arealer uden for projektområdet. Tabel 6.6 ovenfor giver, på den baggrund, især et fint billede af de forskellige afgrøder, der dyrkes. Tabel 9.6 (og 9.7) er imidlertid mere interessante ud fra en samlet landskabsforvaltning.

Græsarealer

I Figur 6.6 og Tabel 6.7 er de vedvarende græsarealer opdelt i arealer med ekstensiv og arealer med intensiv drift på baggrund af data om landbrugsstøtte. Oplysninger om landbrugsstøtte er ikke helt entydige med hensyn til om arealer er vedvarende græsarealer, og hvorledes de drives. Således vurderes det, at en række af de arealer, der i arealopgørelsen ovenfor indgår som støtte til miljøordninger og brak i realiteten er vedvarende græsarealer. Opdelingen i ekstensive og intensive arealer er baseret på om arealerne *må* gødes ud fra oplysningerne om støtte, dvs. at de ekstensive arealer ikke gødes, mens de intensive arealer typisk vil være gødgede. For hele projektområdet gælder det, at 37% af landbrugsarealet her karakteriseres som vedvarende græs, og at 74% af disse anvendes ekstensivt. Ser man på enkeltområderne skiller Runkenbjerg sig klart ud med hele 62% af arealet i vedvarende græs, her af 73% ekstensivt drevet. Børkop og Grejs har begge en forholdsvis lille del af arealet i vedvarende græs, henholdsvis 14% og 15%. De to områder adskiller sig imidlertid klart fra hinanden, idet de vedvarende græsarealer i Børkop drives langt mere intensivt. Kun 56% drives ekstensivt i Børkop, mens det tilsvarende tal i Grejs er 73%. Som det kan ses på kortet ligger de ekstensivt drevne vedvarende græsarealer typisk tættest på vandløbene, mens de intensivt drevne ligger i overgangen mellem vedvarende græsarealer og omdriftsarealer.

Figur 6.6 Vedvarende græsarealer opdelt i intensiv og ekstensiv drift 2020 (Landbrugsstyrelsen, 2021).

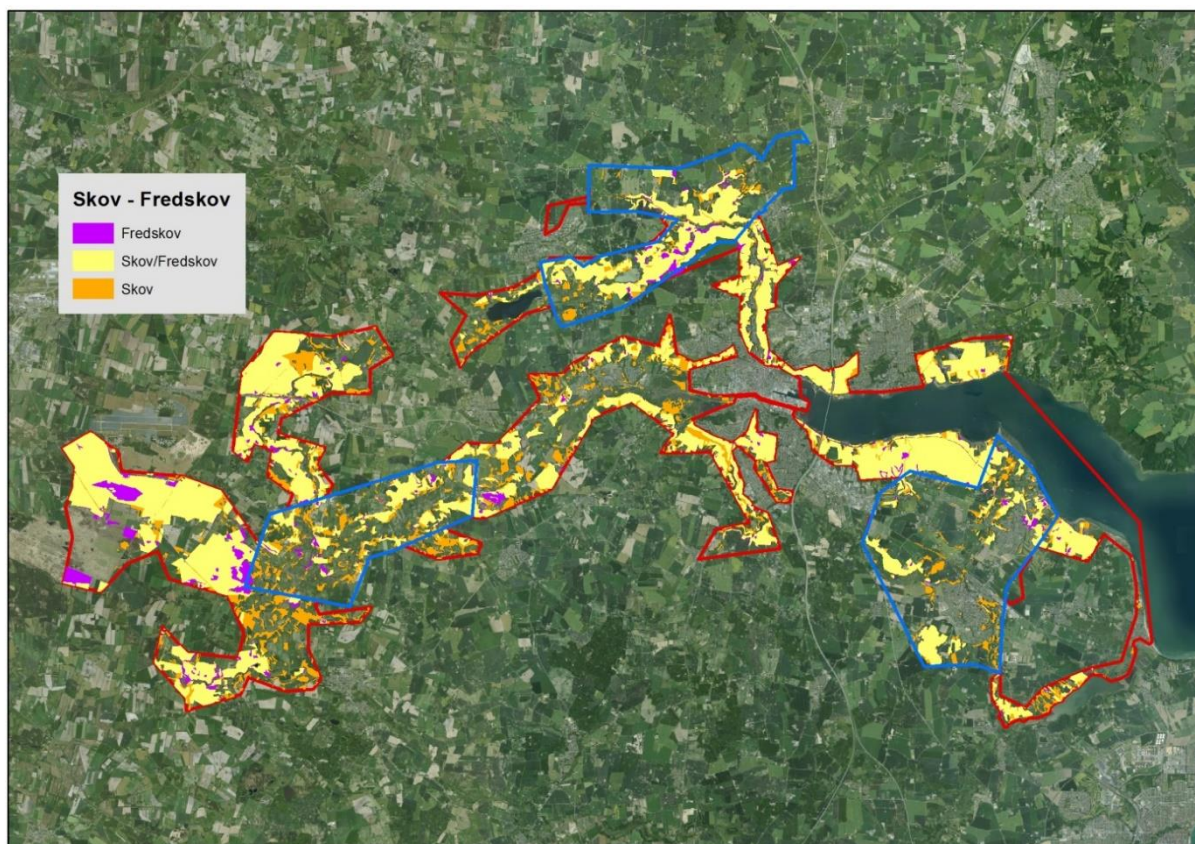
Tabel 6.7 Vedvarende græsarealer opdelt i intensiv og ekstensiv drift 2020 (Landbrugsstyrelsen, 2021).

	Børkop	Grejs	Runkenbjerg	Hele projektområdet
Bedriftsareal, ha	1548	1227	1221	7363
Vedvarende græs, ha	218	189	752	2720
- Vedvarende græs/bedriftsareal %	14	15	62	37
Ekstensivt vedvarende græs, ha	122	139	552	2008
- Ekstensivt vedvarende græs/Vedvarende græs %	56	73	73	74

Skovarealer

Vi har valgt at opgøre arealet med skov ved at medtage arealer, der dels er registreret med fredskov i BBR-registret, dels arealer der er registreret som skov GeoDanmark, dvs. bevoksede arealer > 0,25 ha. Det betyder eksempelvis, at ikke bevoksede arealer i fredskov kan indgå, og at eksempelvis arealer med juletræer også kan indgå. En mere nøjagtige opgørelser kræver supplerende analyser. For hele projektområder er der registreret 8.388 ha skov svarende til 39% af det samlede areal. Heraf er 70% skov noteret som fredskov og registreret som bevokset, mens 6% er fredskov registreret uden bevoksning. Samlet set er 23% af skovarealet således ikke omfattet af noteringen som fredskov. Næsten en tredjedel af dette areal ligger i områder, hvor skovrejsning er uønsket. Ser vi på enkeltområderne er der i både Grejs og Runkenbjerg omkring en tredjedel af arealet i skov, mens det i Børkop kun er 19% af arealet. Herudover

adskiller de tre områder sig ved at der i Grejs er en forholdsvis stor andel af skovarealet, der er omfattet af fredskovs-notering (84%), mens det er en noget lavere andel i både Børkop (65%) og i Runkenbjerg (59%).

Figur 6.7 Skovarealer i projektområdet. Fredskov (BBR-registret, 2021) og Skov (GeoDanmark, 2020).

Tabel 6.8 Skovarealet i hele projektområdet og de tre delområder. Fredskov (BBR-registret, 2021) og Skov (GeoDanmark, 2020).

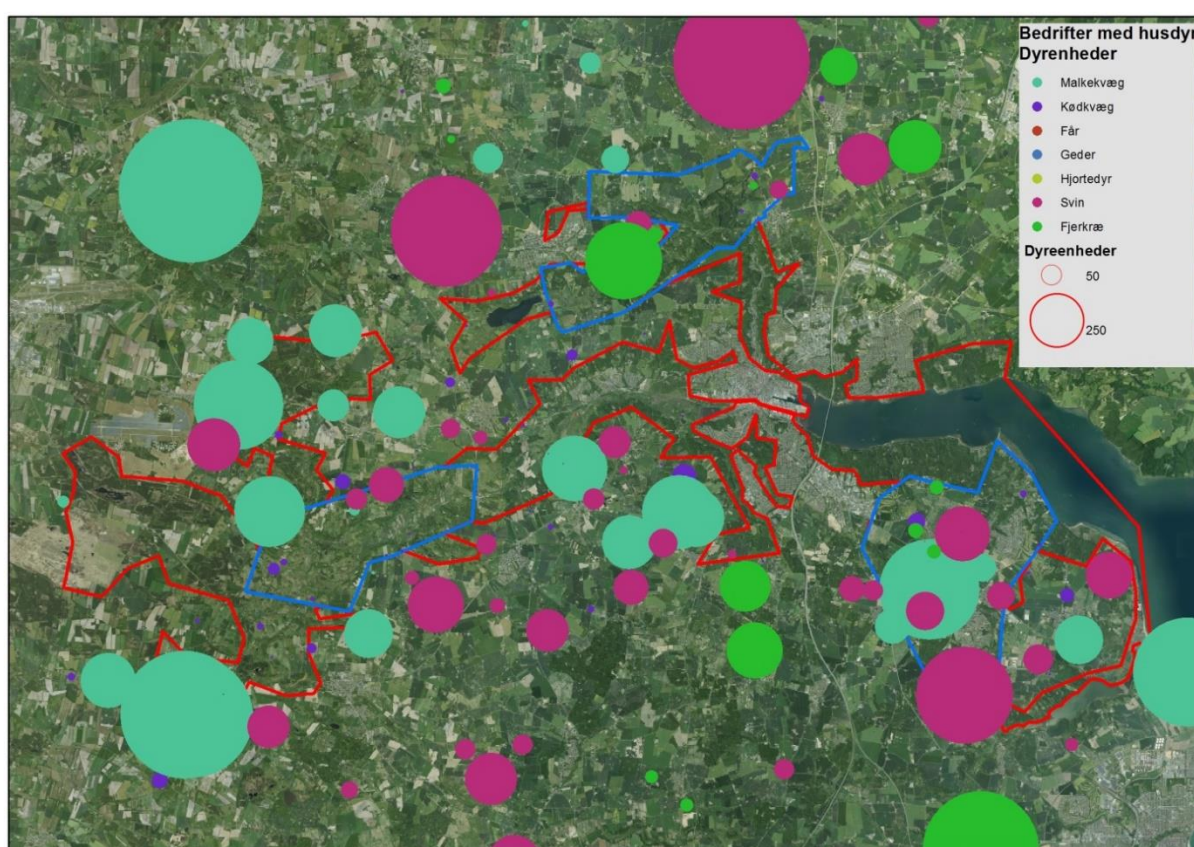
	Børkop	Grejs	Runkenbjerg	Hele projekt- området
Fredskov, %	5	8	7	6
Skov/fredskov, %	60	76	52	70
Skov, %	36	17	41	23
Skov areal i alt, ha = 100%	591	903	678	8388
Samlet landareal, ha	3188	2440	2117	21707
Skov/samlet landareal, %	19	37	32	39

Husdyr

Som det fremgår af kortet i figur 6.8 er der i Børkop flere bedrifter med husdyrhold beliggende i selve delområdet, mens bedrifterne med husdyr i Grejs og Runkenbjerg med få undtagelser er placeret uden for delområdet med selve staldbygningerne beliggende uden for delområderne. Runkenbjerg adskiller sig fra

de andre delområder med en højere tæthed af kvæg med 59 malkekøer og 31 ammekøer per 100 ha landbrugsareal, hvor de tilsvarende tal for Børkop er 27 og 7 og for Grejs er 40 og 11. Især for ammekøerne adskiller Runkenbjerg sig også markant for hele projektområdet med dobbelt så stor tæthed. I forhold til svineproduktionen produceres der forholdsvis mange smågrise i Børkop og i Grejs, mens produktionen i Runkenbjerg i højere grad er i slagtesvin. For får og geder skiller Runkenbjerg sig igen ud med en forholdsvis høj tæthed på 33 dyr per 100 ha i forhold til 21 dyr per 100 ha i hele projektområdet. Børkop er tæt på gennemsnittet for hele projektområdet, mens der i Grejs med 6 får/geder per 100 ha er en meget lav tæthed. Bedrifter med hjorte findes kun i Børkop og ikke i de to andre delområder. Endelig fordeler fjerkræ sig med en markant høj tæthed på bedrifter med jord i Grejs, mens Børkop er tæt på gennemsnitstætheden for hele projektområdet og Runkenbjerg er helt uden fjerkræ på bedrifterne.

I forhold til de græssende husdyr giver kortet i figur 6.8 yderlige indikation af potentialet for afgræsning. I Børkop er der mange bedrifter med græssende husdyr i selve delområdet, i Runkenbjerg er der mange bedrifter med græssende husdyr i eller umiddelbart uden for delområdet, mens der i Grejs ikke er mange bedrifter med græssende dyr, hverken i eller i nærområdet.

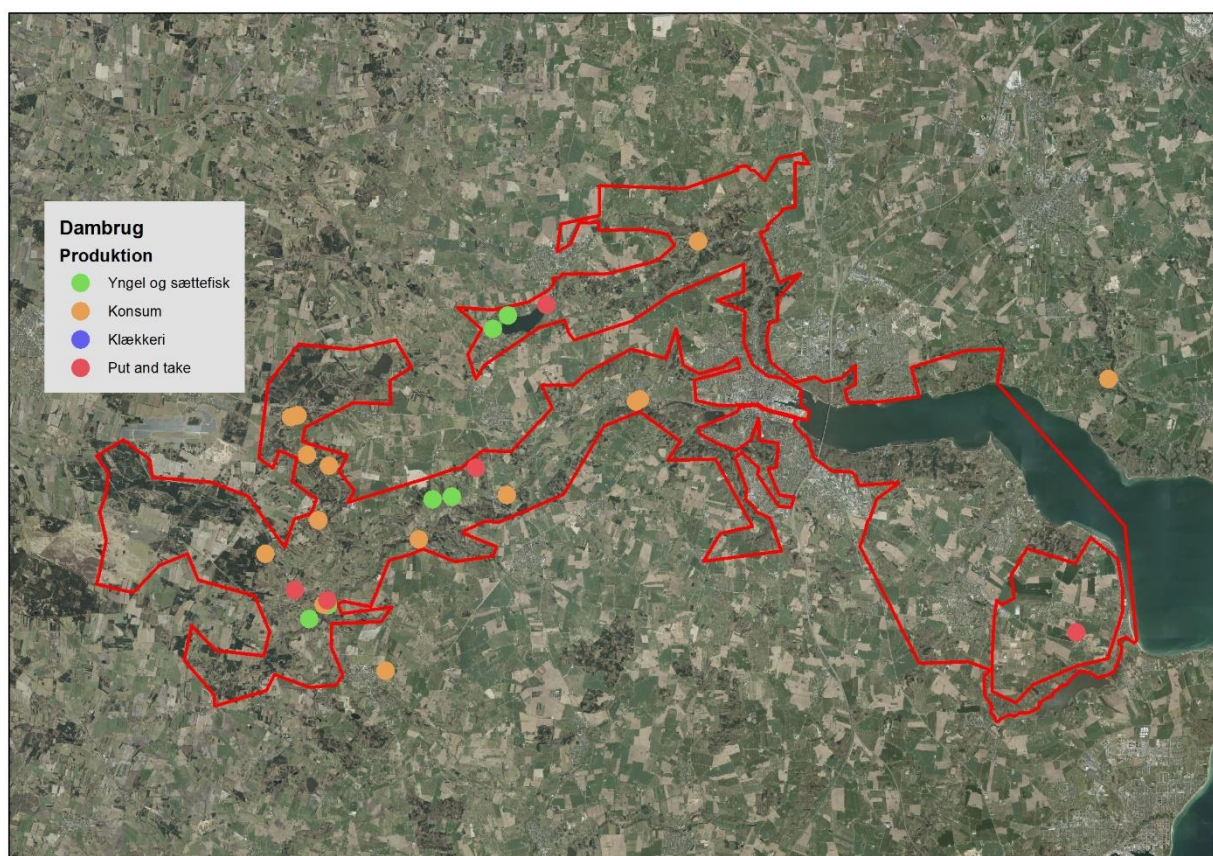
Figur 6.8 Bedrifter med husdyr efter type og størrelse (CHR, 2020). Kun bedrifter med jord i projektområdet indgår.

Tabel 6.9 Tætheden af husdyr i projektområdet (CHR, 2020)

Antal dyr per 100 ha	Børkop	Grejs	Runkenbjerg	Hele projektområdet
Malkekøer	27	40	59	56
Ammekøer	7	11	31	15
Kvier	39	50	91	68
Handyr	11	38	32	22
Søer	80	80	5	44
Slagtesvin	464	514	1139	806
Smågrise	420	440	284	419
Får/geder	18	6	33	21
Hjorte	4	0	0	1
Fjerkræ	6794	31713	0	7993

Dambrug

I figur 6.9 vises lokaliseringen af dambrug i oplandet til Vejle å og Vejle fjord. I alt er der 21 dambrug fordelt på 1 klækkeri, 6 med yngel og sættefisk og 14 med produktion til konsum, heraf 3 økologiske. Herudover er der i oplandet 5 fiskesøer med put & take. Hovedparten af dambrugene ligger ved selve Vejle å fra Vingsted og opstrøms, men der er også enkelte anlæg ved Grejs å.

Figur 6.9 Dambrug i oplandet til Vejle Å og Fjord (Fiskeristyrelsen, 2021: Register for Akvakultur)

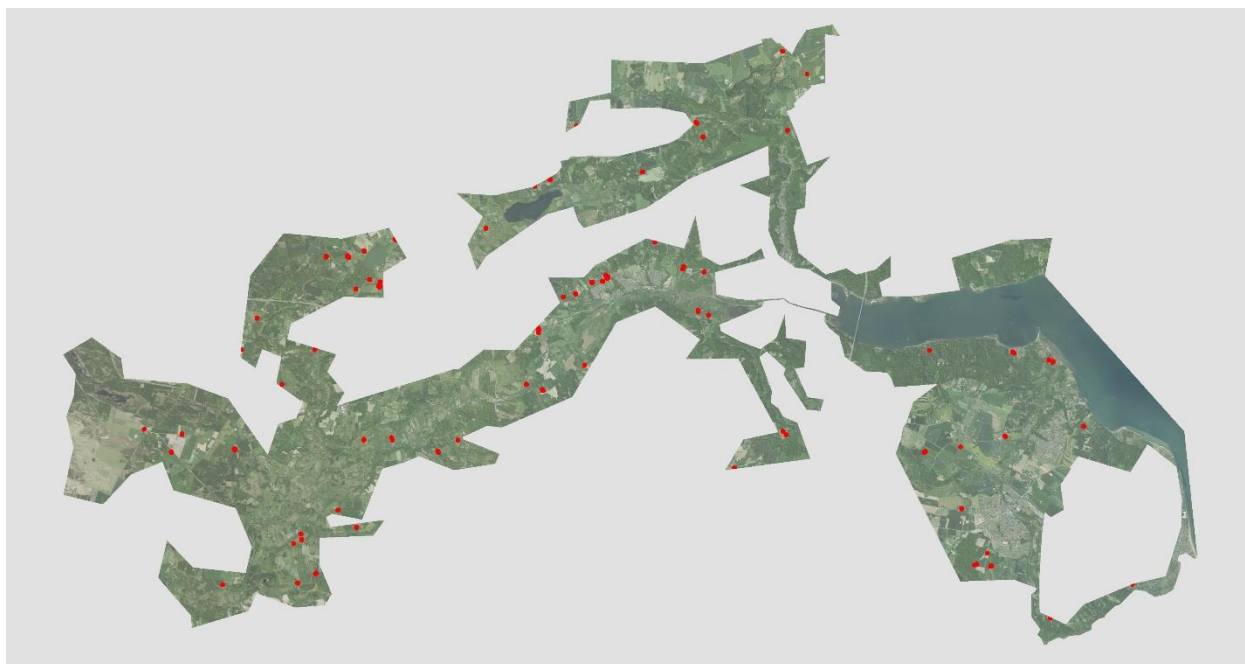
Tomme bygninger

Vi har undersøgt omfanget af tiloversblevne bygninger registreret i BBR-registret ved udtræk i januar 2021. Som det ses af tabel 6.10 er der i hele projektområdet registreret 134 tiloversblevne bygninger med et samlet areal 21.781 kvm. Især i Grejs og i Runkenbjerg er der få tiloversblevne bygninger. I begge delområder drejer det sig om 6 bygninger med 687 kvm. i Runkenbjerg og 715 kvm. i Grejs. Det skyldes delvist den valgte afgrænsning af disse delområder, hvor der er store områder med græs og skov uden bebyggelse. I Børkop, som er et mere samlet landbrugsområde med flere bygninger generelt, er der 20 tiloversblevne bygninger på i alt 3.260 kvm.

Tabel 6.10 Tiloversblevne bygninger i projektområdet og delområderne. (BBR-registret, udtræk januar 2021)

	Bygninger Antal	Bebygget areal Kvm.
Børkop	20	3.260
Grejs	6	715
Runkenbjerg	6	687
Resten af projektområdet	102	17.119
I alt	134	21.781

Fordelingen af de tiloversblevne bygninger fremgår yderligere af kort 6.11. De tiloversblevne bygninger er spredt ud over det meste af projektområdet, men med eksempler på lokale samlinger. Det gælder eksempel vis i området øst for Bredsten med 19 tiloversblevne bygninger på 4.421 kvm. Og i området syd og vest for Engelsholm sø med 17 bygninger på 3.900 kvm.

Figur 6.11 Tiloversblevne bygninger i projektområdet (Udtræk BBR-registret, januar 2020).

7. Kulturhistoriske værdier

Projektområdet er rigt på værdifulde kulturmiljøer, som spænder vidt over de kulturhistoriske perioder og repræsenterer mange af det åbne lands karakteristiske kulturmiljøtyper. De fleste kulturmiljøer overlapper med vigtige naturområder og afspejler menneskets historiske brug og manipulation af naturressourcer og tilpasning til naturgrundlaget. Af samme årsag er det vigtigt at integrere bevaringen af kulturmiljøerne med natur-, miljøforvaltning og friluftsliv. Afsnittet er helt overvejende baseret på "Kulturmiljøer i Vejle Amt 2005, Vejle Kommune" (Stenak, red. 2006).

I kanten af og på de små holme i Sønderkær, hvor ådalen er bredest, er der bevaret rester af (sommer)bopladser fra ældre stenalder Maglemosekultur (9000-6400 f.kr.). Placeringen illustrerer, hvordan kærret dengang var mere sumpet, og måske sejlbart, så man kunne jage og fiske fra stammehåde.

Sporene fra bondestenalderen er ikke så talrige i området, men fra bronzealderen er der bevaret adskillige grupper af gravhøje, der flere steder tegner hærvejens mange (for)historiske strækninger i en nord-sydgående retning ned over et bredt forløb af den jyske højderyg. De mest spektakulære højgrupper strækker sig fra vestsiden af Gødding Skov over Randbøl Kirke og ned gennem Liegård Plantage. En vestlig afstikker på dette hærvejs-højspor løber fra Randbøl over Randbøl Hede. Man finder også markante højgrupper i Egtved Skov ved Vork Søndergårde og ikke mindst ved Egtved Holt, hvor man i 1921 udgravede Egtvedpiggen i Egtved Storhøj.

Vejle Ådal har gennem historien fungeret som en naturlig grænse og udgjorde i middelalderen den sydlige grænse for Jelling Herred (senere Tørrild Herred) mod Jerlev Herred. Ådalen har virket som en naturlig forsvarsbarriere, som venner og fjender ikke uden videre kunne passere. På et højtliggende plateau bag den nordlige dalkant findes det fredede forsvarsanlæg fra jernalderen, Troldborg Ring, hvorfra man kunne overvåge aktiviteterne i ådalen. Ringborgen ligger i sidedalen i retning mod den velbevarede Ravning landsby, hvor mennesker, vogne og dyr i århundreder har bevæget sig på tværs af åen og eroderet flere hulvejsspor ned mod et af åens gamle vadesteder. Passagens betydning understreges af fundet af Ravningbroen, der sættes i forbindelse med Harald Blåtands konggård og Jelling Monumenterne (verdensarven) 8 km mod nord.

Adskillige sogne og ejerlav har del i de frugtbare enge ned mod Vejle Å, og de har været en meget væsentlig hø- og græsningsressource for det husdyrbaserede præindustrielle landbrug sammen med de bakkede overdrev og heder. Det var et udpræget pastoralt landskab indtil slutningen af 1800-tallet, hvor tilplantningen af de mere marginale jorder tog fart. De velbevarede landsbyejerlav Tørskind og Lihmskov repræsenterer begge en senmiddelalderlig kolonisering af det kuperede skovrige terræn. Den lille skovlandsby Lihmskov kendes først fra ca. 1450 og forleddet 'Lim' hænger sammen med forekomsten af kildekalk eller frådsten, der kunne udvindes i skrænterne mod Vejle Ådal. Tørskind, oprindeligt med to gårde, kendes først fra 1524 og navnet 'Tyskynd' betyder formentlig jordstykket, hvorfra der kan ydes to skind, altså et beskedent skattegrundlag. Lige uden for ejerlavet ligger Tørskind Grusgrav, der i slutningen af 1980'erne blev omdannet til skulpturpark med kæmpemæssige værker af Robert Jacobsen og Jean Clareboudt.

De større velbevarede landsbyer i projektområdet ligger lidt tilbagetrukket på moræneplateauer, hvor erosionsdale og vanddrag udgør de naturlige grænser på flere sider. Det gælder som nævnt den stjerneudskiftede Ravning (1688: 12 gårde), men også Gammel Højen (1688: 15 gårde og 5 huse), der afgrænses af de skovklædte skrænter mod Højen Å. I den sydlige del af området ligger landsbyen Brøndsted (1688: 11 gårde) og putter sig i terrænet med bevarede diger, levende hegn, slyngede landsbyveje og omgivet af Spang Å, Rands Fjord og Skærup Å. I den lidt mindre landsby, Sellerup (1688: 8 gårde og 7 huse)

vest for Brejning, er engene skåret over af jernbanen, men landskabet omkring landsbykernen er ganske fra udskiftnigstiden.

Området rummer også tre hovedgårde med ganske forskellig udvikling. Tirsbæk hovedgård kendes fra 1415. Den trefløjede hovedbygning fra 1500-tallet er opført på voldsted ca. 500 meter fra Vejle Fjord. Vandet i Tirsbækken er opstemmet og leverer vand til voldgraven og tidligere også til de to herregårdsmøller, Nedermølle (savværk) og Overmølle (kornmølle og bageri), der indgår i helheden sammen med den prægtige avlsgård. I den nordlige del af området ligger Brandbjerg hovedgård, der udvidede sine besiddelser i 1697 ved nedlæggelse og indlemmelse af landsbyen Lille Brandbjerg. Hovedgårdens bygninger og park er i dag højskole. Jorderne blev i 1936-37 udstykket til 15 statshusmandsbrug, hvis ensartede bedre byggeskik kan opleves langs Brandbjergvej på hver side af højskolen. Haraldskær hovedgård kendes fra starten af 1400-tallet og er anlagt monumentalt på et lille voldsted midt i Vejle Ådal lige vest for Vejle købstad. Hovedgården har gennemlevet en meget omskiftelig historie og fungerer i dag som kursusejendom. Haraldskær er også kendt for sin fabrik fra 1757, der var et forsøg på at skabe en fabrikation af metalvarer baseret på vandkraft.

I det hele taget er udnyttelsen af vandkraften og vandressourcen et særligt markant tema, der er karakteristisk for hele projektområdet. Kombinationen af østvendte vandløb med relativ stærk hældning, og stejle bakker, hvor kildevand presses ud i brinker og dalvægge, har givet næring til mange aktiviteter.

De bedst bevarede vandmøller er Børkop Vandmølle (kendt siden 1546), Brøndsted vandmølle kendt siden 1578), Nybjerg Mølle (kendt siden 1610) og Hopballe Mølle (kendt siden 1663), hvoraf Børkop og Nybjerg med to underfaldshjul er fredet. Børkop Vandmølle kan stadig drive de to overfaldshjul pga. nænsom vandløbsrestaurering i 2008, og den blev i 2019 kåret som Danmarks smukkeste vandmølle af foreningen Historiske Huse.

Randbøldal repræsenterer et helt lille bysamfund, der er groet op omkring den tidlige vandkraftindustri med udspring i Engelsholm papirmølle fra 1732, som i 1800-årene blev til klædefabrik og senere bomuldsvæveri. Til miljøet hører også den yngre Dalekilde Vandmølle og Marshalls Klædefabrik samt en stribe bygninger fra andelstiden, fx missionshus, andelsmejeri, kro og kolonial.

Det store industrielle eventyr udspillede sig imidlertid i Grejsdalen, der omkring 1900 omtales som Danmarks Manchester (Madsen 2009, s. 90), og er et industrihistorisk område af national betydning. Fra Grejs Mølle i nord til Vejle købstad lå der 15 møller som perler på en snor og udnyttede vandets fald gennem den stejle dalbund. Kornmølleriet blev fra slutningen af 1700-tallet overtaget af stampeværker, klædefabrikker, hammerværker, savværker. Produktionen skiftede løbende, men fælles var udnyttelsen af vandkraften og flere fabrikker omstillede efterhånden til turbinedrift fremfor vandhjul. I 1894 åbnede jernbanen til Jelling i dalens smalle trace. Grejsdalens langstrakte fabriks- og arbejdsmiljø udviklede sig gennem 1900-tallet til en attraktiv Vejle-forstad.

En anden karakteristisk udnyttelse af vandkraften er tilstedeværelsen af de mange dambrug. Den tidligere Egtved Kommune var omkring 1980 den mest dambrugstætte kommune i landet og Vejle Ådals området er det oplagte sted at illustrere historien om fiskeopdræt med opstemning, kanaler, damme, klækkeri og kummehus. Ved Kildevæld Fiskeri anlagt omkring 1900 kan man endnu opleve mange lag af dambrugshistorien. Det gælder også det kildefødte Ravning Fiskeri (anlagt ca. 1905.) med 15 jorddamme, og Enggårdens Fiskeri (ca. 1910), der er tidligt kammerformet dambrug med oprindeligt seks jorddamme (nu naturgenoprettet), der ligger ved en forgrening på Vejle Å. Ved Bindeballe Bæk ligger det lille dambrug, Gammel Potkær Fisker, fra ca. 1930-1960 med ni jorddamme, hakkehus og klækkeri. Ved Egtved Å kan man opleve en række dambrugsmiljøer fra Refsgårde Fiskeri, Ege Tved og Turbinesøen, der fortæller om perioden fra 1930'erne til nutiden.

Især den vestlige, hedeprægede del af projektområdet rummer en fortælling om statens forsøg på at frugtbar gøre de sandende, forblæste og urolige jorder. Frederikshåb hedekoloni blev anlagt i 1761-62 ved at invitere fattige tyske håndværkere til landet for at bosætte sig og opdyrke heden, de såkaldte kartoffeltyskere. Forsøget mislykkedes, men de sørgelige rester af den gamle planlagte landsby kan endnu erkendes i Frederikshåb. I 1804 erhvervede staten en del af kolonisternes areal og påbegyndte tilplantningen, og det tog mange år før plantagen med øgenavnet "Frederikshåbløs" bragte skovfølelse til de karrige indlandsklitter. Fem kilometer nord herfor købte staten også jord i 1807 og begyndte i 1809 tilplantningen af Gødding Skov. Den gamle statslige skovrejsning rummer flere fortidsminder, rester af planteskoler (bomskole), indfredningsdiger og boliger til skovens folk.

Jernbanen løber gennem området fra Børkop til Vejle videre til Hedensted (Fredericia-Aarhus 1868). Strækningen Vejle-Give åbnede i 1894 via Grejsdalen og Jelling og blev i 1914 forlænget til Herning. Det nedlagte jernbanespor fra Vejle til Vandel (1897-1957) er bevaret som sti og skaber en oplevelsesrig tur gennem Vejle Ådal, hvor man passerer adskillige nedlagte trinbrætter og holdepladser. Ved Ravningsholdepladsen og Bindeballe Station er historien særlig godt formidlet.

Ved Brejning ligger De kellerske institutioner, der blev opført i 1898 og 30 år frem som et fremsynet behandlingshjem for åndssvage. Det er et arkitektonisk vellykket anlæg med stor park og adgang til fjordkysten.

Ved den sydlige kyst af Vejle Fjord finder man også et eksempel på en tidlig udstykning af fritidshuse fra 1930'erne bestående af 12 hovedsagelig ydmyge træsommerhuse.

Sammenfattende kan det konkluderes, at bevaringen af de værdifulde kulturmiljøer i projektområdet er meget afhængig af forståelsen af samspillet med naturgrundlaget og naturressourcerne. Oplevelsen af landskabet i Vejle Ådal bliver både større og dybere, hvis man har kendskab til de kulturhistoriske spor og de forudgående menneskelige aktiviteter, som har udspillet sig i området gennem 10.000 år.

8. Friluftslivet og turismen

Vejle Ådal og Fjord er med sine store landskabs-, natur- og kulturværdier et meget attraktivt område for friluftsliv, og en destination for turister, der efterspørger natur- og kulturoplevelser.

Ådalene danner med deres tilløbsbække, moser, enge, overdrev, søer og skræntskove en enestående landskabslig mosaik, med store oplevelsesmuligheder. Højdeforskellen mellem dalbunden og plateauet giver unikke udsigter i ådalene og mulighed for fysiske udfordringer for dem, der bevæger sig op og ned af ådalsskrænterne.

Ådalene er vigtige for det lokale og regionale friluftsliv, men ikke mindst Grejsdalen, har gennem mere end et århundrede tiltrukket turister med sine, for danske forhold, dramatiske og æstetisk attraktive landskaber. Beliggenheden tæt på Vejle og den lette adgang med jernbaner betød allerede i det 19. århundrede en destinationsudvikling med fokus på natur og landskab omkring Vejle.

Også Vejle Fjord og de omkringliggende kystnære skræntskove giver muligheder for unikke rekreative oplevelser på og tæt ved vandet.

Egtvedpigens Grav, Kongernes Jelling og Raving Broen, er stærke fortællinger, af international betydning, om tidligere tiders liv og virke i området, fra bronzealderen til den sene Vikingetid.

Generelt er Vejle Ådal og Fjord forsynet med et relativt stort antal friluftsfaciliteter, og benyttes af såvel det organiserede friluftsliv som det uorganiserede friluftsliv. En del hoteller og andre overnatningssteder har delvis landskabs- og naturoplevelser som forretningsmodel.

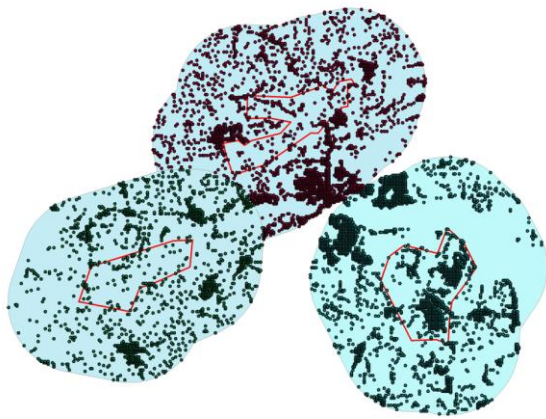
Området tiltrækker mange forskellige typer af udøvere af friluftsliv. Der kan peges på helt særlige forhold, der tiltrækker besøgende. Lystfiskeri er fx omfattende, da Vejle Å betragtes som et af landets bedste fiskevande. Der foregår også lystfiskeri i put & take søer og i de naturlige søer, og Vejle Fjord er et godt sted for fangst af havørreder.

Antal personer i og omkring de tre projektområder i Vejle Ådal og Fjord

For at få en ide om antallet af personer bosat i de 3 delområder, og dermed et udtryk for potentielle udøvere af friluftsliv, er der foretaget en simpel analyse af områderne Runkenbjerg, Grejs, Børkop, og en fem km zone uden om, se tabel og figur 8.1. Det skal understreges, at en mere præcis analyse ville tage transporttid til områderne i betragtning. Således er der en indbygget skævhed i data for Børkop-området, hvor individer nord for Vejle Fjord ganske vist bor tæt på området, men har en lang transporttid.

Tabel 8.1. Husstande indenfor de 3 delområder.

Antal personer i husstande indenfor de 3 delområder, 2015		
	I selve området	I selve området samt 5 km buffer
Børkop	9.024	37.153
Grejs	506	42.067
Runkenbjerg	289	11.011
Sum	9.819	90.231

Figur 8.1 individer bosat i og omkring (fem km) de tre delprojektområder.

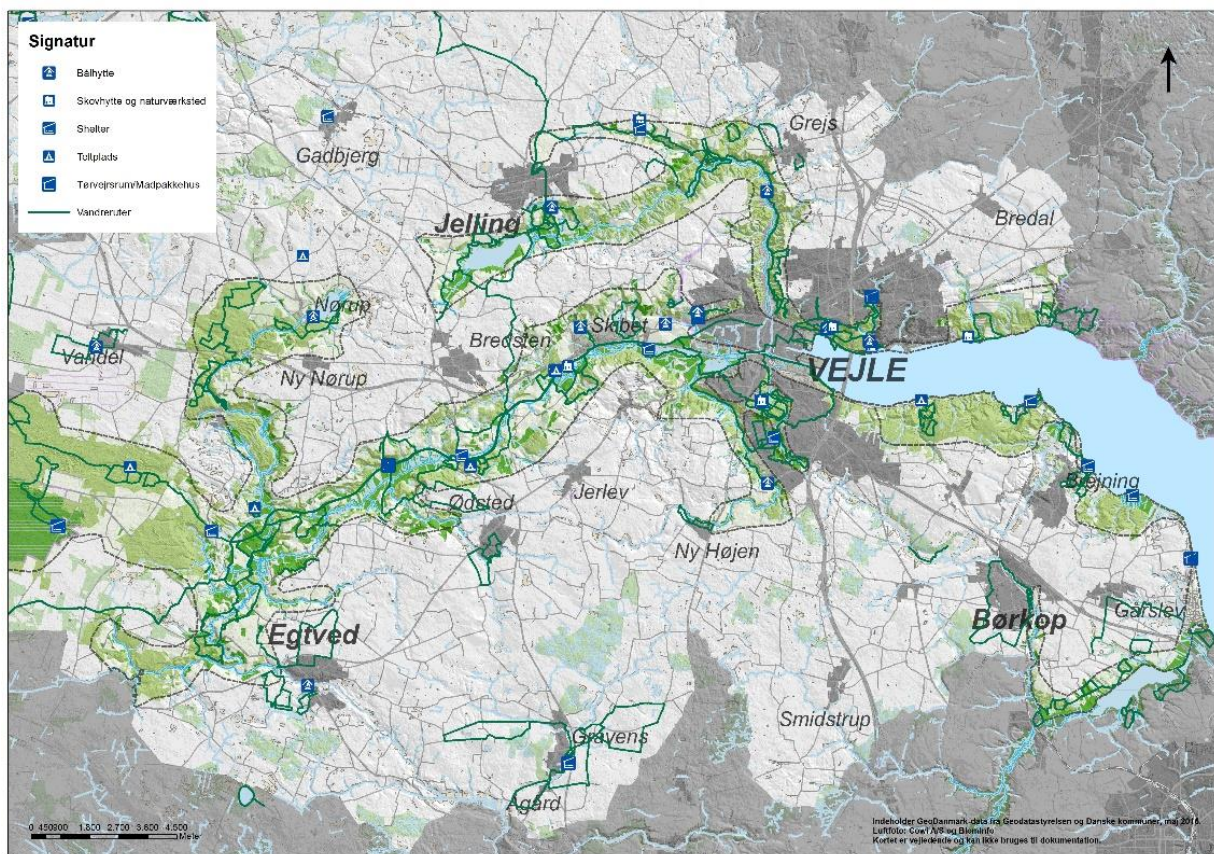
Friluftsliv – ruter og støttepunkter

Oplysninger om ruter og støttepunkter for friluftsliv er hentet fra Vejle Kommunes hjemmeside 'Udeliv i Vejle'. Siden giver et godt overblik over mængden og tætheden af støttepunkter for friluft.

Vandreruter

Vejle Ådal og Fjord rummer to nationale vandreruter: Hærvejen der i sin helhed løber fra Nordjylland til grænsen mellem Danmark og Tyskland i syd. I Vejle Ådal og Fjord løber ruten fra Jelling, øst om Fårup Sø og Bredsten, til Haraldskær og derefter vest på langs Vejle Ådal. Den anden vandrerute er Kyst til kyst stien, der løber på tværs af Jylland fra Vejle by til Blåvand, gennem Vejle Ådal. Disse ruter giver sammen med en række regionale vandreruter god adgang til og i Vejle Ådal, Grejsdalen og Fårup Sø (Figur 8.1).

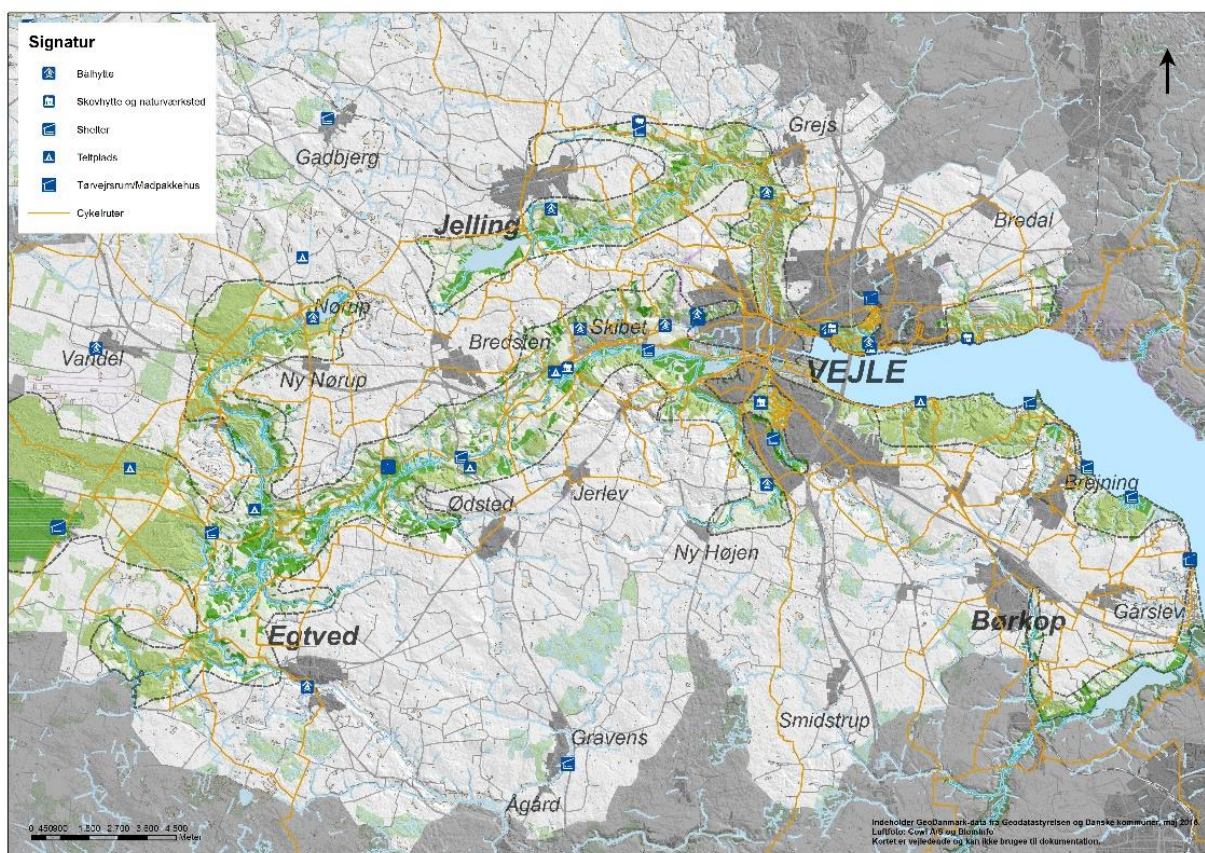
Der findes også en række mindre vandreruter. Ikke mindst er den vestlige del af Vejle Ådal velforsynet med kortere vandrestier. Runkenbjergområdet gennemskæres af de nationale vandreruter på det gamle baneterræn, men rummer også en del lokale stiforløb. Grejsområde rummer en regional vandrerute fra Vejle by til Jelling gennem Grejsdalen (Grejsdalstien), samt mindre lokale stiforløb. Børkopområdet rummer flere registrerede ruter dels i de kystnære skove dels omkring Børkop og ved Randsfjord. Der er et potentiale i at forbinde de enkelte naturområder bedre, ikke mindst i Runkenbjergområdet, i Randbøldal, og i Børkopområdet, der er dårligt forbundet med Vejle by og Vejle Fjord.

Figur 8.2 Vandrerruter i Vejle Ådal og Fjord samt overnatningsmuligheder mv.

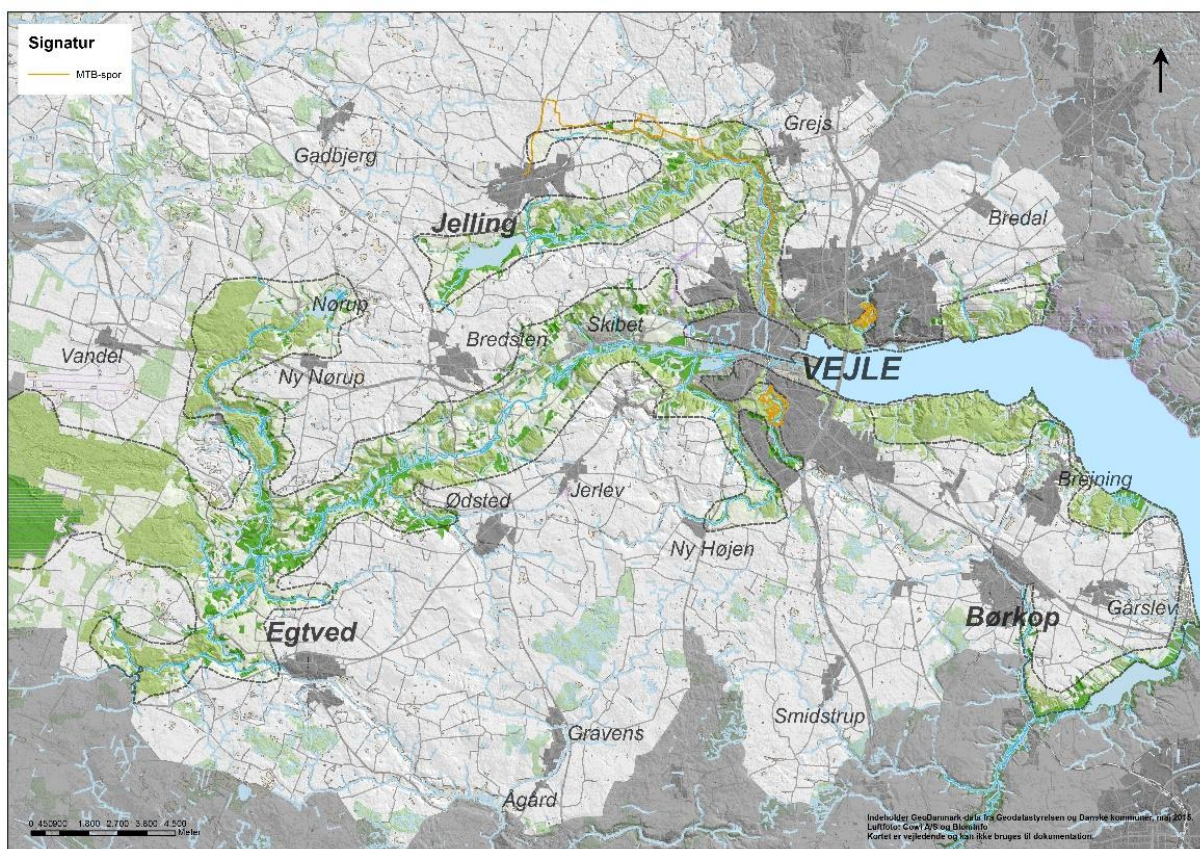
Cykelruter

Hele Vejle Ådal og Fjord, med omgivende landskaber, er dækket af et relativt finmasket, sammenhængende net af cykelruter (Figur 8.3), der både omfatter nationale og regionale ruter, samt mere lokale ruter. Alle tre delprojektområder er omfattet af rutenettet.

Figur 8.3 Cykelruterne i området udgør et sammenhængende system, der giver let adgang til de fleste attraktive landskaber. På kortet ses også overnatningsmuligheder mv.

Området rummer flere registrerede MTB-ruter: i Grejsdalen, i Nørreskoven nordøst for Vejle by og i Vejle Sønderskov sydvest for Vejle by (Figur 8.4). Derudover findes der en MTB-rute ved Brandbjerg Højskole (ikke angivet på kortet)

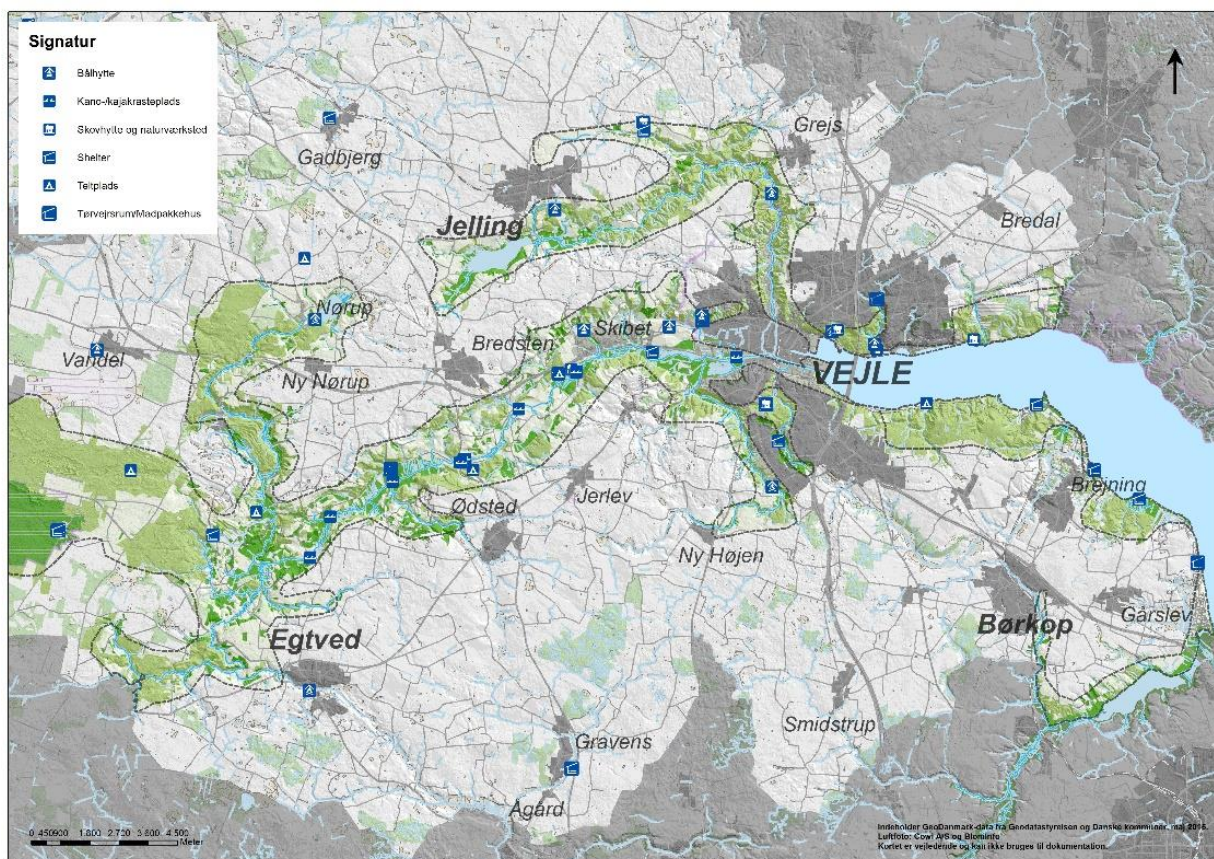
Figur 8.4 MTB-ruter i Vejle Ådal og Fjord

Sejlruter og bademuligheder

Vejle Ås nedre løb er registreret som en officiel sejlroute til kano- kajak og robådssejlsads. Ruten er på 21 km og strækker sig fra Tørskind bro til Vejle Fjord. Ruten er forsynet med opholdssteder (figur 8.5). Desuden er der sejlruiter på Vejle Fjord (både nord- og sydsiden) med 'gå i land steder' og opholdssteder (disse er ikke vist på figur 8.5).

I Brejning er der en privat lystbådehavn med 200 bådpladser samt kajakklub.

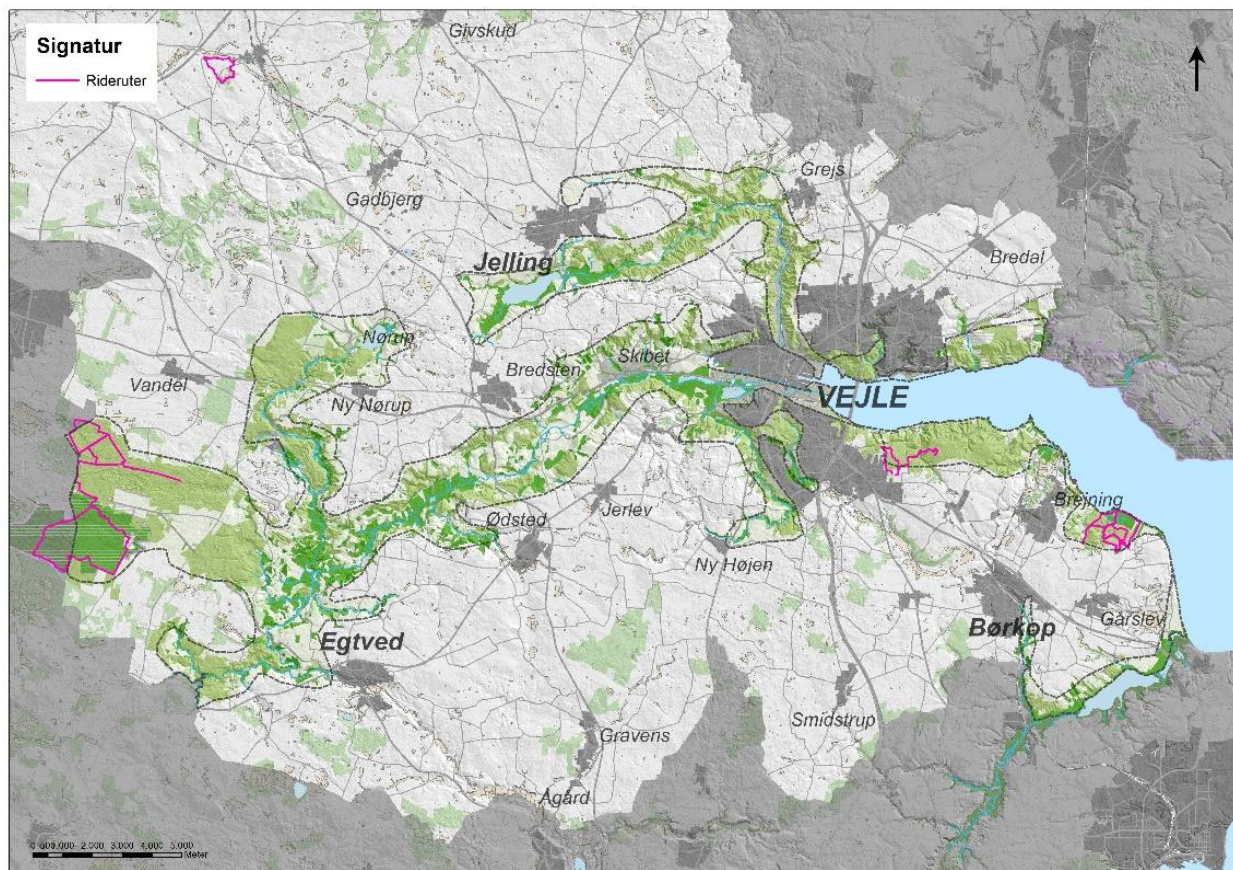
Langs Vejle Fjord er der flere bademuligheder på både nord- og sydsiden. Vinterbadefaciliteter findes ved Tirsbæk strand på nordsiden af Vejle Fjord.

Figur 8.5 Sejlroute med kano- og kajakrastepladser langs Vejle Å. Ruterne på fjorden er ikke indtegnet.

Andre registrerede ruter

Der er meget få andre officielle friluftsortierede ruter i området. Ridentier findes i skovene på sydsiden af Vejle Fjord og i Frederikshåb Plantage og Randbøl Hede. Den landsdækkende Margueriterute, der er rettet mod bilisme, berører kun Vejle Ådal og Fjord perifert.

Figur 8.6 Afmærkede ride-ruter i Vejle Ådal og Fjord.

Øvrige støttepunkter for friluftsliv – overnatning og andre faciliteter

Som det ses af figurene 8.2-8.6 er området generelt velforsynet med støttepunkter som overnatningssteder, opholdssteder, infosteder mv. Tætheden af støttepunkter afspejler områdets store betydning for det lokale og det regionale friluftsliv.

Der er over 20 primitive lejrpladser (der omfatter pladser både med og uden shelters) i Vejle Ådal og Fjord området. De er hovedsagelig koncentreret i den indre, vestlige del af Vejle Ådal, i Grejsdalen og ved Vejle Fjord. Der er ingen primitive lejrpladser i Børkopområdet og et enkelt i Grejsområdet, mens Runkenbjergområdet rummer adskillige overnatningsfaciliteter. Det nærmeste frie teltslagningsområde er statsskoven Gødding Skov nord for Randbøldal.

Bålsteder og bålhytter er spredt ud over hele området. Der er over 30 officielt angivne udsigtspunkter og to udsigtstårne. Der er udpeget hundeskove i Grejsdalen og to i Statsskovene ved Randbøl. Der er et stort antal P pladser orienteret mod naturoplevelser i stort set hele området, med undtagelse af Børkopområde.

I den indre del af Vejle Ådal findes tre informationspunkter: Egtvedpigens Grav, Landskabsudstillingen ved Ravning gamle station, samt Kærhuset ved Haraldskær. Dertil kommer en række faciliteter ved

Vingstedcentret. Endelig kan det nævnes, at der er ved Haraldskær, i 2022, åbner en udstilling om Vejle Ådal og Fjords dannelse, kulturhistorie og besøgssteder.

Det organiserede friluftsliv

Oplysninger om det organiserede friluftsliv kommer fra Friluftsrådets portal, der rummer adresser på alle Friluftsrådets medlemsorganisationer. Friluftorganisationer der ikke sorterer under friluftsrådet er ikke medtaget.

Området huser adskillige foreninger der er organiseret under Friluftsrådet, herunder 10 lokalafdelinger af forskellige spejderkorps, flere golfklubber, cykelklubber, motionsklubber, skiforeninger, orienteringsløbsforeninger, sportsfiskerforeninger, en modelflyveklub, en lokalafdeling af Dansk Ornitologisk Forening, samt en lokalafdeling af Natur og Ungdom. Det er ikke muligt at registrere, hvilke dele af landskabet de enkelte foreninger orienterer sig mod, men det er oplagt at med de mange foreninger bruges området intensivt af det organiserede friluftsliv.

Turisme

Turistorganisationen VisitVejle har natur- og landskabsoplevelser som et væsentligt tema i deres markedsføring af Vejle som destination. Vejle Fjord og Grejsdalen er vigtige lokaliteter i den forbindelse.

Overnatningssteder spiller en væsentlig rolle i markedsføringen. Vejle by, Vejle Ådal og Fjord med omgivelser rummer overnatningssteder i alle ender af kvalitetsspektret. Hvis der fokuseres på virksomheder, der er lokaliseret på steder, hvor de ret entydigt kan markedsføres på landskab- og naturværdier, er der fem hoteller/konferencecentre, over ti Bed & Breakfast/ bondegårdsferiesteder, et Vandrehjem samt tre campingpladser.

Til understøttelse af den natur-orienterede turismen spiller udlejning af friluftsudstyr en rolle. Der er udlejning af kanoer to steder ved Vejle Å og adskillige cykleudlejningssteder.

Endeligt kan det nævnes, at 26 millioner biler årligt passerer Vejlebroen – potentielt kunne en del af disse bilister blive turister i Vejle Ådal og Fjord.

Strategier for friluftsliv og turisme

Vejle kommune prioriterer friluftsliv og turisme højt og det kommer blandt andet til udtryk i kommuneplan og i planstrategi. I den kommuneplan der er under vedtagelse (Vejle Kommune 2021a) fremhæves Vejle Fjord og Vejle Ådal som rygraden i turismeindsatsen.

Kommunen vil styrke en koordineret udvikling af Vejle Ådal og Fjord som et nationalt brand ved:

”At samarbejde med erhvervslivet og forskellige brugergrupper, om at gennemføre rekreative mål og indsatser i Erhvervs- & Udviklingsstrategien for Vejle Ådal og Vejle Fjord, herunder fokus på udsigtspunkter og oplevelsesværdi, kulturhistorie, jagt & fiskeri samt diverse motions- og ’outdoor-faciliteter’.

At arbejde for konkrete hovedattraktioner, ’fyrtårne’, af international kaliber inden for natur- og friluftsliv – eksempelvis et besøgscenter ved Haraldskær/Vingsted” (Vejle Kommune 2021a).

I kommunens natur- og friluftstrategi arbejdes der på at forbedre naturen og gøre den mere tilgængelig. Befolkningens adgang til at færdes og opholde sig i naturen skal forbedres i et samarbejde mellem

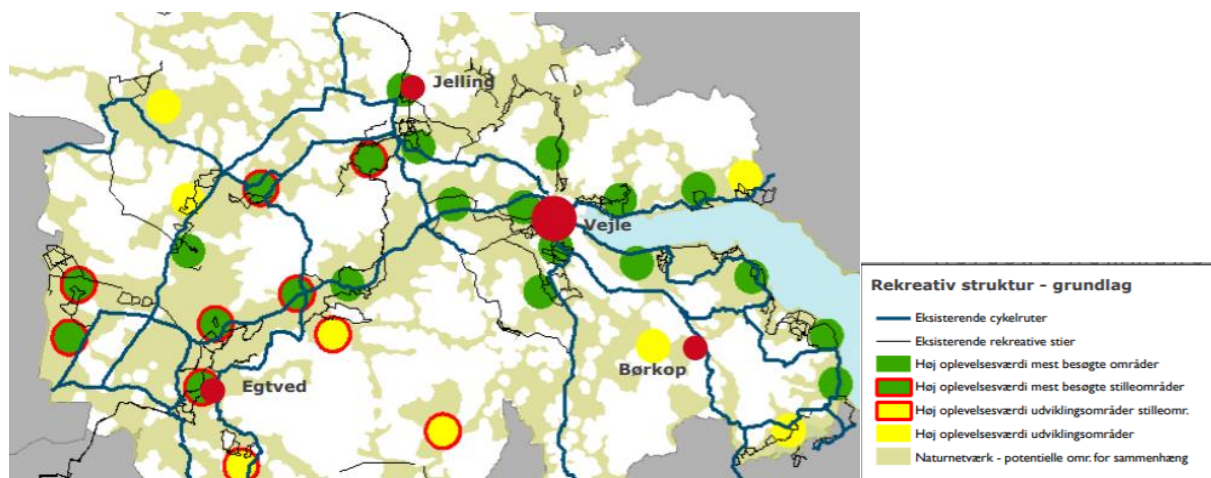
lodsejere, frivillige organisationer og lokalråd. Der skal gøre indsatser for stier og gå- og vandreruter og overnatningsmuligheder. De rekreative faciliteter i skovene skal udbygges (Vejle Kommune 2019b.)

I 2011 formulerede kommunen en samlet politiske udviklingsstrategi for et oplevelses- og naturnetværk. I strategien behandles det bynære landskab, et sammenhængende naturnetværk, samt den rekreative struktur.

Målet med strategien er at:

- skabe sammenhængende levesteder for det naturlige plante- og dyreliv
- skabe rum for friluftsliv ved at sikre tilgængelighed, plads til motion og leg, mulighed for ro, fordybelse og naturoplevelser
- udbygge kommunens grønne profil, og sikre attraktive rekreative bosteder og opholdsmuligheder
- fastholde, udvikle og udbygge et oplevelses- og naturnetværk i byerne i takt med byernes udvikling
- bidrage til grønne arbejdspladser og vækstmuligheder inden for landbruget, turismeerhvervet og andre erhverv, der nyder fordele af et grønt image

Strategien bygger blandt andet på en kortlægning (Figur 8.7) af den såkaldte rekreative struktur, som består af en række rekreative områder og forbindelser mellem dem. Kortet viser områder med høj oplevelsesværdi baseret på natur, kulturhistorie, landskab, aktivitetsmuligheder, stilhed eller udsigt. De grønne områder har allerede høje besøgstal, mens de gule områder har et højt oplevelsesværdiniveau, men er beskedent besøgt. De sidstnævnte udpeges som udviklingsområder. En del af områderne er stilleområder, da de ikke er støjbelastede, og er markeret med rød cirkel.

Figur 8.7 Rekreativ struktur i Vejle Kommune (sydlige del).

I kommuneplan 2021 er der arbejdet videre med udpegning af udsigter, friluftsområder og støjfølsomme/uforstyrrede friluftsområder. I retningslinjerne for de rekreative stier og friluftsområder hedder det bl.a.: *"De rekreative stiers omgivelser skal så vidt muligt sikres mod etablering af landskabs- og miljøforringende anlæg og mod, at der sker ændringer i den motoriserede trafik, der kan forringe ruterne rekreative værdi. Der må ikke i friluftsområderne planlægges på en sådan måde, at friluftsområdernes rekreative og oplevelsesmæssige værdier forringes. Særligt vigtigt er det at sikre udsigter mod forstyrrende visuelle elementer, samt at sikre områdernes naturlige stilhed mod øget støj og uro. Områder vigtige for friluftslivet, eksempelvis skov, skal udvides i takt med..."*

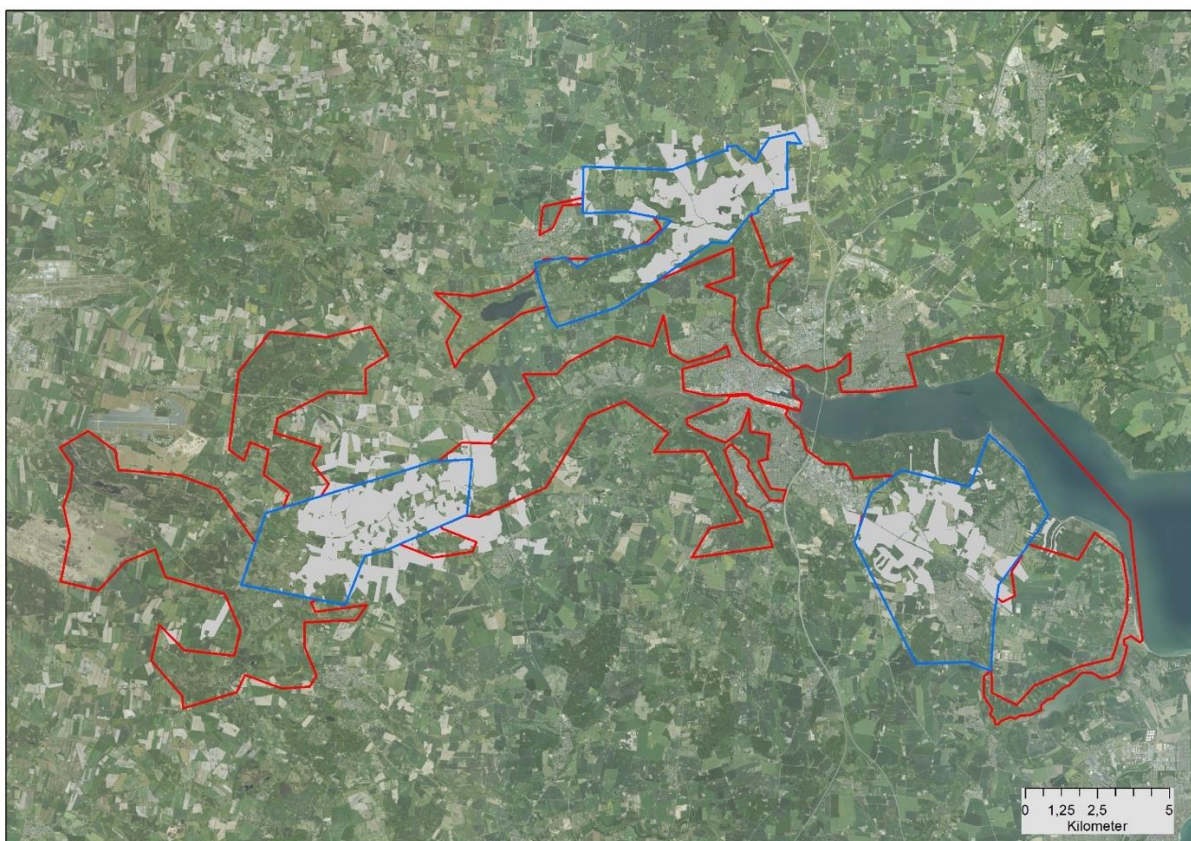
Derudover er der udarbejdet en specifik retningslinje for området omkring Vingsted Centeret med det formål at gøre det muligt at udvikle områdets rekreative infrastruktur, så der kan etableres anlæg og faciliteter, der kan underbygge og supplere de allerede eksisterende funktioner. Det fremhæves, at udviklingen kan ske på baggrund af en samlet helhedsvurdering af området, der i meget høj grad tager højde for områdets væsentlige natur-, landskabs-, miljø- og kulturværdier (Vejle Kommune 2021a).

9. Jordbrugerne og deres forvaltning af ådalen

Jordbrugeren er den klart vigtigste landskabsforvalter i Vejle Ådal og Fjord. Det er ham eller hende, der til daglig dyrker jorden, driver skovene og passer dambrugene, ligesom det er jordbrugeren, der som lodsejer træffer langt de fleste beslutninger om plantninger, rydninger, gravning/oprensning/opfyldning af vandhuller, oplægning af arealanvendelsen, græsning og meget mere. I denne baggrundsrapport er dette afsnit om jordbrugerne derfor også det længste og vigtigste.

Jordbrugeren forvalter normalt sit landskab gennem tre roller: som producent, som ejer, og som borger i et lokalsamfund. Det er som *producent*, at jordbrugeren (landbrugeren, skovbrugeren eller dambrugeren) ser sig selv som professionel, og for personer, der lever af jordbruget, er det langt den vigtigste rolle. Som *ejer* af en ejendom, der er arvet eller købt, passer jordbrugeren sin ejendom så den også er et godt sted at bo, og så den opretholder eller øger sin værdi for den, der senere skal arve eller sælge. Endelig er det i rollen som *borger* i samfundet, at jordbrugeren tager hensyn til andre, f.eks. sine naboer, når der spredes gylle, og det er ofte også i rollen som borger i samfundet, at jordbrugeren samarbejder med andre, f.eks. om plantning af hegn eller gravning af vandhuller. Den enkelte rolles betydning varierer, og vi ved fra flere undersøgelser, at skal man forstå, hvorfor den enkelte jordbruger gør, som han eller hun gør når landskabet forvaltes, skal man have alle roller med (Primdahl og Kristensen 2011).

Da der ikke har været ressourcer til at interviewe samtlige lodsejere i hele Vejle Ådal og Fjordområdet, valgte vi tre områder ud som med hensyn til landskabet repræsenterer hele området. Runkenbjergområdet blev valgt som det største område og repræsenterer selve Vejle Ådal, hvor bl.a. forvaltningen af naturværdierne knyttet til enge og overdrev er vigtig. Grejsdalen blev valgt fordi skovforvaltningen er vigtig, vigtige naturværdier er knyttet til områdets rigkær og væld, og fordi vandtilbageholdelse er et centralt plan-emne. Endelig blev Børkopområdet valgt som et byvækstområde, der samtidig er karakteriseret ved at rumme gode dyrkningsjorder og intensiv landbrugsproduktion. Udvælgelsen af de tre områder må imidlertid ikke forstås således, at de tre områder er vigtigere end andre dele af det samlede projektområde. Landskabsplanen for Vejle Ådal og Fjord gælder for hele projektområdet, som vist på figur 9.1. Figuren viser også afgrænsningen af de tre undersøgelsesområder.

Figur 9.1 De tre undersøgelsesområder Runkenbjerg, Grejs og Børkop (med blåt), det samlede projektområde (med rødt og blåt) og ejendomme med interview (med gråt).

Vi har interviewet i alt 104 jordbrugere ud af de 137 oprindeligt kontaktede ejere, hvilket giver en deltagelsesprocent på 76%. For undersøgelser som disse, er dette en høj procent, der indikerer en klar interesse for at medvirke i projektet. Nogle jordbrugere ejer to eller flere ejendomme. De 104 interviewede ejer i alt 112 ejendomme svarende til 77% af de 145 ejendomme som de kontaktede 137 ejere besidder. Der er således ikke tegn på, at de 104 interviewede adskiller sig fra samtlige ejere, hvad angår ejerskab til flere ejendomme. Tilsvarende med selve ejendomsarealet. De 104 interviewede repræsenterer 77% af det samlede areal på de 145 ejendomme. Herudover er efterfølgende (marts-april 2021) interviewet 5 skovejere uden landbrugsjord og 3 dambrugere. Der indgår særskilte afsnit med resultaterne fra interviewene med de rene skovejere og dambrugsejerne, se hhv. afsnittet 'Skovbruget – rene skovejendomme' og 'Dambruget'.

Når man læser tabellerne angivet nedenfor, skal man være opmærksom på, at de tre områder er meget forskellige i størrelse og antal landbrugere. Runkenbjergområdet er langt det største med ca. 60 af de interviewede ejere. Grejsdalen og Børkop er meget mindre med henholdsvis 22 og 20 ejere i hvert område, hvilket betyder, at procentangivelserne for disse områder kan omfatte meget få eller en enkelt ejer. Resultaterne skal derfor læses med forbehold for de tilfældigheder, der altid vil være forbundet med få interviewede.

Endelig skal det nævnes, at ikke alle spørgsmål er besvaret af de 104 interviewede. Det kan være, at den interviewede ikke havde et svar, fordi vedkommende ikke kunne huske eller ikke vidste svaret eller, for visse af spørgsmålene, fordi man ikke havde en mening om det, der blev spurgt om. Af de grunde rummer mange tabeller færre besvarelser end 104 svar og jo flere spørgsmål, der er 'involveret' i en tabel, jo større er ofte dette bortfald.

Ejerne og ejendommene

Hvem der ejer jordbrugsejendommene i Vejle Ådal og Fjord er selvsagt central baggrundsinformation for en forståelse af de øvrige resultater i en undersøgelse som denne, ligesom ejerkredsen er en central samarbejdspartner og målgruppe for den kommende planlægning.

Ejerne bliver som noget af det første spurgt om, hvor de er vokset op. ind til deres opvækst. Det første spørgsmål i denne kategori handler om, om de er vokset op på landet eller i byen. I tabel 9.1. nedenfor ses det, at langt de fleste i alle tre områder er vokset op på et landbrug.

Tabel 9.1 Lodsejernes svar på, om de er vokset op på landet. Svarene er angivet som antal lodsejere.

Antal ejere	Ja, på landet			Besvarelser i alt
	Ja, på landbrug	i øvrigt	Nej, i byen	
Børkop	14	2	2	18
Grejs	15	2	3	20
Runkenbjerg	35	12	10	57
I alt	64	16	15	95

Herefter spørger vi ind til, om de er vokset op på egnen, med henvisning til egnen i lokalområdet, hvor lodsejeren bor i dag. I Runkenbjerg er der en overvægt af dem, der svarer, at de er vokset op uden for egnen, mens det i både Grejs- og Børkopområdet fremgår, at de fleste interviewede i disse områder, er vokset op på egnen. Samlet for alle tre områder, er der en lille overvægt af dem, der er vokset op uden for den lokale egn.

Tabel 9.2 Lodsejernes svar på, om de er vokset op på egnen. Svarene er angivet som antal lodsejere.

Antal ejere	Nej, ikke opvokset på		Besvarelser i alt
	Ja, opvokset på egnen	egnen	
Børkop	11	8	19
Grejs	13	9	22
Runkenbjerg	22	38	60
I alt	47	55	101

Til sidst i denne kategori spørger vi ind til, om de interviewede ejere er født på gården. Som det ses i tabel 9.3 er langt de fleste ikke født på gården. Dog bør det bemærkes, at der i Børkopområdet er 9 ud af 17, der svarer ja til, at det er den interviewede lodsejers/ægtefælles fødegård. I Grejs er der 8 ud af 22, der svarer ja til dette, hvilket også er en betydelig andel. Disse resultater tyder på, at der for særligt Børkop- og Grejsområderne er flere generationsgårde.

Tabel 9.3 Lodsejerens tilknytning til ejendommen. Svarene er angivet som antal lodsejere.

Antal ejere	Landmandens fødegård	Ægtefælles fødegård	Hverken landmand eller ægtefælle født på gården	Besvarelser i alt
Børkop	8	1	8	17
Grejs	8	0	14	22
Runkenbjerg	14	3	45	62
I alt	30	4	67	101

Ser vi på ejerens relation til ejendommens landbrug, fremgår det af tabel 9.4, at fritidslandmænd og pensionister udgør de største grupper, både med hensyn til antal og ejet areal. At fritidslandmænd og pensionister udgør flertallet af ejere af jordbrugsejendomme, er normalt, det har vi set i mange tilsvarende undersøgelser. Derimod er det højest usædvanligt, at de ejer to tredjedele af jorden, medens fuldtidslandmændene kun ejer 10%. Det tilsvarende tal for Nørreådal mellem Viborg og Randers, hvor vi interviewede i 2019 og 2020, er 44%. Vi kan umiddelbart pege på to mulige forklaringer, som sagtens kan hænge sammen. Den ene er, at Vejle Ådal og Fjord ligger i en stærkt urbaniseret region, hvor der er mange landmænd med indkomst fra et 'byjob', også blandt de større lodsejere. En anden mulig forklaring er, at der er relativt mange ejere af store eller mellemstore ejendomme, som ifølge vore definitioner grupperes som fritidslandmænd eller pensionister, men som alligevel kan være aktive erhvervsjordbrugere. Det ses således, at pensionisterne i Børkop har de største ejendomme gennemsnitligt mens deltidsbrugerne i Grejs har de største ejendomme og samtidig relativt set store ejendomme i Børkop. Endelig tyder tabel 9.5 på, at der også blandt deltidslandmændene er flere aktive erhvervslandbrugere. Derudover bør det fremhæves at der er tydelige variationer i ejendomsstørrelsen generelt i de tre områder med den største gennemsnitsejendom i Børkop og den mindste i Runkenbjerg

Tabel 9.4 Lodsejerenes beskæftigelse sammenholdt med areal- og ejendomsstørrelse.

Alle områder*)	Antal ejere	Areal ha	Areal %	Gnsn. Ejendomsstørrelse ha
Fuldtidslandmænd	6	481	10	80,2
Deltidslandmænd	16	1059	21	66,2
Fritidslandmænd	43	1711	35	39,8
Pensionister	36	1577	32	43,8
Mangler oplysning	3	109	2	36,3
I alt	104	4937	100	47,5

*)

Hvis der ikke er tale om indkomst uden for landbruget og den interviewede ejer er under 67 er landmanden defineret som 'fuldtids'. Hvis indtægten uden for landbruget er større end indefra er det en 'fritidslandmand', hvis indtægten udefra er mindre end fra landbruget, 'deltidslandmand'. I mange tilfælde deltog begge ægtefæller i interviewet. 'Landmanden' er defineret som den, der har mest at gøre med landbrugsdriften. Oftest en mand men ikke altid.

Børkop	Antal ejere	Areal ha	Areal %	Gnsn. Ejendomsstørrelse ha
Fuldtidslandmænd	2	100	8	50,2
Deltidslandmænd	1	26	2	25,8
Fritidslandmænd	9	367	31	40,8
Pensionister	7	671	56	95,8
Mangler oplysning	1	28	2	27,7
I alt	20	1192	100	59,6

Grejs	Antal ejere	Areal ha	Areal %	Gnsn. Ejendomsstørrelse ha
Fuldtidslandmænd	3	241	17	80,3
Deltidslandmænd	5	484	34	96,8
Fritidslandmænd	8	594	42	74,2
Pensionister	6	95	7	15,8
Mangler oplysning	0	0	0	-
I alt	22	1413	100	64,2

Runkenbjerg	Antal ejere	Areal ha	Areal %	Gnsn. Ejendomsstørrelse ha
Fuldtidslandmænd	1	140	6	140,0
Deltidslandmænd	10	549	24	54,9
Fritidslandmænd	26	750	32	28,8
Pensionister	23	812	35	35,3
Mangler oplysning	2	81	3	40,7
I alt	62	2332	100	37,6

Ser vi herefter på, hvordan ejerne opfatter deres ejendom, fremgår det af tabel 9.5, at de fleste ser deres ejendom primært som et bosted, lidt flere (60%) i Runkenbjerg end i Grejs og Børkop. Den høje andel hænger fint sammen med den høje andel af fritidslandmænd og pensionister.

Tabel 9.5. Lodsejernes syn på egen ejendom*).

Alle områder	Et godt bosted %	Et godt produktionssted		Ligelig blanding %	N (=100 %)
		%	%		
Fuldtidslandmænd	0	17	83	6	
Deltidslandmænd	33	20	47	15	
Fritidslandmænd	57	3	41	37	
Pensionister	74	6	20	35	
Mangler oplysning	0	0	100	1	
I alt (gennemsnit)	55	7	37	94	

*) Interviewspørgsmålet lød: Ejer du *primært* denne her ejendom fordi den er et 'godt bosted' eller 'et godt produktionssted' eller 'eller ligelig blanding af de to motiver'. For ejere af flere ejendomme blev spørgsmålet kun stillet for ejendomme de boede på. 'Et godt produktionssted' kan derfor være en smule undervurderet

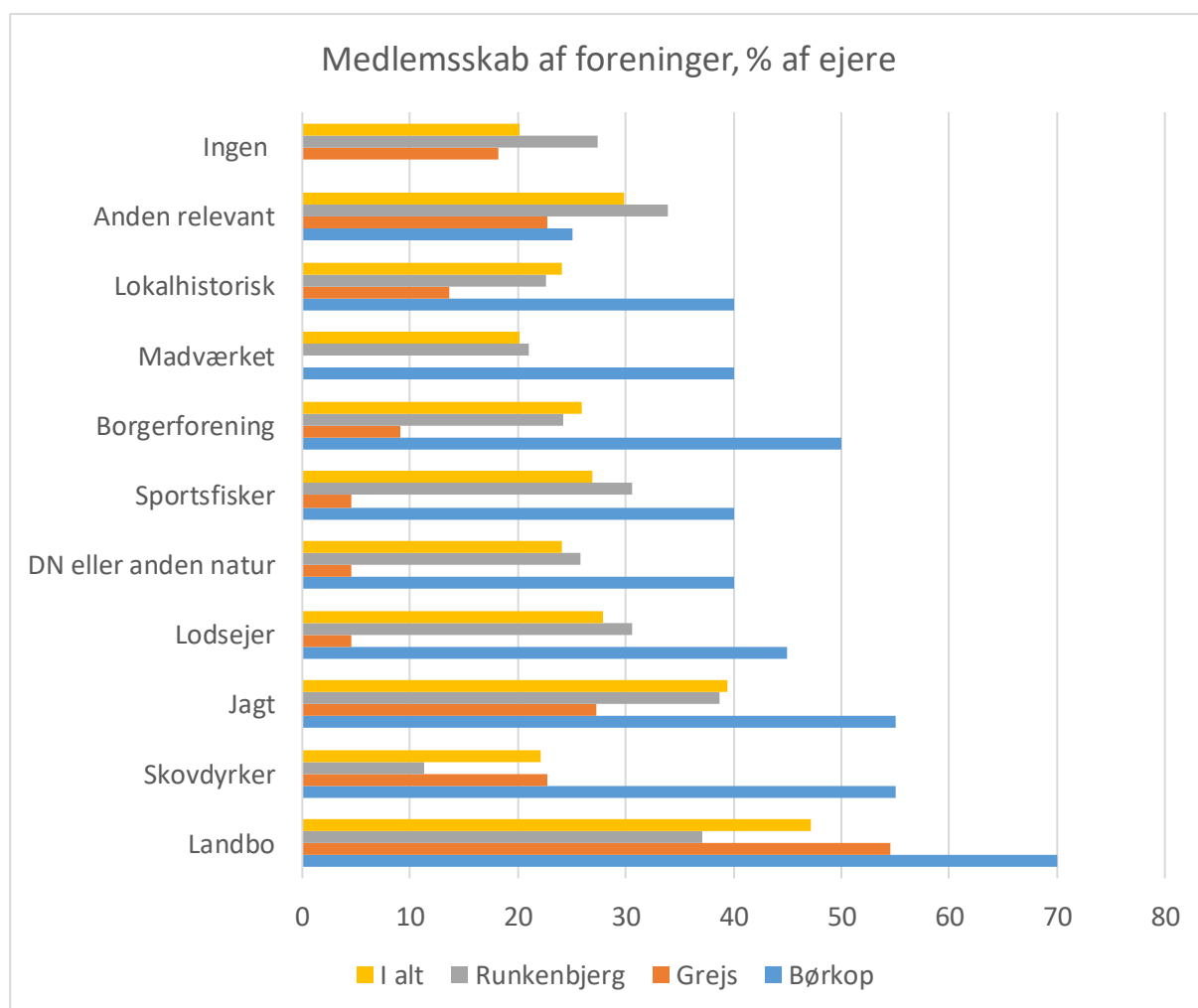
Børkop					
Fuldtidslandmænd	0	50	50	2	
Deltidslandmænd	0	0	0	0	
Fritidslandmænd	33	11	56	9	
Pensionister	71	14	14	7	
Mangler oplysning	0	0	0	0	
I alt (gennemsnit)	44	17	39	18	

Grejs					
Fuldtidslandmænd	0	0	100	3	
Deltidslandmænd	20	40	40	5	
Fritidslandmænd	71	0	29	7	
Pensionister	80	0	20	5	
Mangler oplysning	0	0	0	0	
I alt (gennemsnit)	50	10	40	20	

Runkenbjerg					
Fuldtidslandmænd	0	0	100	1	
Deltidslandmænd	40	10	50	10	
Fritidslandmænd	62	0	38	21	
Pensionister	74	4	22	23	
Mangler oplysning	0	0	100	1	
I alt (gennemsnit)	61	4	36	56	

I det videre arbejde med planerne for Vejle Ådal og Fjord er det vigtigt at være opmærksom på, at lodsejerne er forskellige i deres erhvervsmæssige status og deres syn på ejendommen. Jordbrugeren som 'producent' er en vigtig aktør under alle omstændigheder, fordi det er ham eller hende, der driver jorder. Men landmanden som ejendomsejer er mindst lige så vigtig en 'målgruppe', fordi de fleste ser deres ejendom som primært et bosted og derfor må antages at forvalte sin ejendom fra især dette perspektiv, når der træffes beslutninger om plantninger, omlægninger af arealanvendelsen, bygninger mv. Dette er bekræftet i flere store undersøgelser (Primdahl og Kristensen 2011).

Ejernes medlemskab af foreninger med relevans for landskabet giver information om de netværk, det kan være relevant at medtænke i dialogerne om fremtidens landskab. Under interviewet blev lodsejerne spurgt om deres eventuelle medlemskab af en række foreninger. Det fremgår af figur 9.2, at landboforeningerne (som vi i interviewet ikke specificerede) er de vigtigste foreninger generelt for de tre områder, efterfulgt af jagtforeninger og lodsejerforeninger. Endvidere fremgår det, at alle de viste foreninger har et betydeligt medlemskab i alle områder, dog med mindst andel i Grejs for flere af foreningerne. 'Anden relevant forening' dækker over en række foreninger, der på forskellig vis har relevans og betydning for området. Tilsammen viser denne kategori en bred interesse i lokale og nationale foreninger. Af lokale foreninger bliver her nævnt medlemskab i idrætsforeningen, foreningen Vejle Ådal og Fjord, museumsforeningen, foreningen mod fredningen samt foreningen Nej tak til Hærvejen. Af nationale foreninger ses bl.a. medlemskab af Økologisk Landsforening, Dansk Dambrugsforeningen og Pelsdyravlerforeningen. Endvidere er det tydeligt, at der er relativt mange naturinteresserede lodsejere i de tre områder, idet mellem 25 og 40% af ejerne er medlemmer af henholdsvis en jagtforening, en sportsfiskerforening, og Danmarks Naturfredningsforening. Sammenlignes de enkelte områder ses det, at lodsejerne i Børkop klart har en højere foreningsaktivitet end de to øvrige områder. Det gælder for alle de tre nævnte foreninger, og alle i Børkop er medlem af mindst en forening.

Figur 9.2 De interviewede jordbrugeres medlemskab af foreninger. N: 104 (Børkop 20, Grejs 22, Runkenbjerg 62).

Jordbruget

Arealanvendelsen i de tre undersøgte områder fremgår af tabel 9.6. Indledningsvis skal det understreges, at tabellen viser arealanvendelsen på de undersøgte 104 ejendomme, der alle har landbrugspligtig jord. Rene skovejendomme og dambrug er ikke medtaget i tabel 9.6, idet oplysninger om disse på grund af coronasituationen først blev indhentet efter den generelle statistik var udført. Skovandelen (især i Grejsområdet) er derfor reelt større end de angivne procentsatser. De rene skovejendomme og dambrugene er beskrevet i særlige afsnit nedenfor.

Omdriftsarealet, dvs. arealet under plov, er mindre end landsgennemsnittet for alle områder under et. Især i Runkenbjerg er det lavt og her skyldes den lave procent de mange marginale arealer med en høj andel af både vedvarende græs og skov. Skovprocenten er væsentlig højere i Grejsdalen og Runkenbjerg end i Børkop. Det skyldes bl.a., at de store skvområder nord for Børkop tæt ved fjorden ikke er medtaget. 'Åben natur' som findes på 7% af arealet i Grejs dækker over bl.a. søer og vandhuller. Sammenfattende er det tydeligt, at Børkop-området repræsenterer et mere intensivt dyrket område end de to øvrige områder.

Tabel 9.6. Arealanvendelsen i de tre områder ifølge de interviewede ejere.

	Omdrift	Vedvarende græs	Juletræer/ pynt grønt	Skov	Åben natur ¹	Øvrige arealer ²	I alt
	%	%	%	%	%	%	ha
Børkop	77	6	0	12	0	5	1192
Grejs	58	6	0	27	7	3	1413
Runkenbjerg	52	18	0	22	1	5	2332
I alt	60	12	0	21	3	4	4937

¹⁾ Omfatter hedearealer der ikke modtager landbrugsstøtte og andre 'åbne naturområder' som ikke kan betegnes 'vedvarende græs'

²⁾ Omfatter bebyggede arealer, haver, markveje mv.

Da det vedvarende græsareal omfatter vigtige naturtyper som enge og overdrev, samt i visse tilfælde også heder og moser, har vi spurgt detaljeret om de vedvarende græsarealers drift. Det fremgår af tabel 9.7 at dette areal i Grejs og Runkenbjerg helt overvejende drives med græsning, medens 'øvrige arealer', der som oftest dækker over slåning for at opfylde krav ved støtte, er den vigtigste driftsform i Børkop. Generelt er det fra et natursynspunkt positivt, at så stor en andel af arealet drives med græsning og at kun 4% af arealet med vedvarende græs er uden for drift. I en tilsvarende analyse i Nørreådal i Viborg kommune var 23% af det vedvarende græsareal uden for drift (Primdahl m.fl.2019).

Tabel 9.7. Anvendelsen af de vedvarende græsarealer

	Vedvarende græs ha = 100 %	Græsning	Høslæt til foder	Høslæt til bioenergi	Øvrig anvendelse	Udenfor drift
		%	%	%	%	%
Børkop	71	45	3	0	52	0
Grejs	57	77	4	0	10	9
Runkenbjerg	432	75	9	0	11	5
I alt	559	72	8	0	16	4

Ser vi herefter på anvendelse af forskellige støtteordninger ved driften af de vedvarende græsarealer ses det i tabel 9.8, at næsten en 1/3-del af det græssede areal udelukkende modtager grundbetaling medens

ca. 1/4-del både modtager grundbetaling og plejestøtte. "Anden/ukendt støtte" dækker over manglende registrering af støttetypen hos de interviewede. Endelig ses det, at 22% af det græssede areal drives uden støtte.

Tabel 9.8 De vedvarende græsarealer fordelt efter anvendelse og type af støttebetaling.

	Areal ha	Andel af arealer med: %				
		Kun grund-betaling	Kun pleje af græs	Både grund og pleje af græs	Anden/ukendt støtte	Ingen støtte
Græsning	401	29	6	24	18	22
Høslæt til foder	45	86	0	0	0	14
Øvrig anvendelse	88	77	0	0	17	6
Uden for drift	25	0	0	0	0	100

De interviewede landbrugeres husdyrhold er vist i tabel 9.9. Her fremgår det, at der er husdyrhold på omkring hver anden ejendom, ligesom det ses at traditionelle erhvervsmæssige dyrehold – dvs. malkekøer og svin, findes i alle tre områder om end på et begrænset antal ejendomme. Det er bemærkelsesværdigt, at der i Runkenbjerg findes hestehold på 13 af de 62 ejendomme.

Tabel 9.9 Landbrugene og husdyrholdet i de tre områder. Tallene viser antallet af bedrifter med de forskellige typer husdyr.

Antal ejere med dyr	Antal bedrifter	Ingen dyr							Andre dyr
			Malkekøer	Kødkvæg	Svin	Får	Heste	Fjerkræ	
Børkop	20	12	2	4	2	0	1	2	1
Grejs	22	11	1	4	3	1	2	2	1
Runkenbjerg	62	31	2	14	1	3	13	2	4
I alt	104	54	5	22	6	4	16	6	6

* Den enkelte ejer kan godt have flere typer dyr og dermed tælle med i flere kolonner

Det samlede antal græssende husdyr fremgår af tabel 9.10. Det ses, at der er en blandet fordeling af malkekvæg, ammekøer, får og heste, dog er der ingen får i Børkopområdet. En betydelig andel af det store hestehold i Runkenbjerg skyldes, at Blue Horse-centret er med i undersøgelsen.

Tabel 9.10 Samlet antal græsædende dyr på interviewtidspunktet i de tre områder.

	Malkekøer	Ammekøer	Kvier, kalve, stude			Får	Heste
Børkop	267	26	40			0	4
Grejs	65	22	135			30	5
Runkenbjerg	156	118	131			38	369
I alt	488	166	306			68	378

Sammenligner vi antal græsædende dyr med det vedvarende græsareal på de ejendomme der indgår i undersøgelsen, ser vi i tabel 9.11, at der i alle tre områder er et pænt, vurderet i et naturplejeperspektiv, antal græssere, selv om dyrene ikke nødvendigvis er jævnt fordelt og heller ikke alle kommer på græs, hverken på græsarealer i omdrift eller på vedvarende græsarealer. At mange af dyrene indgår i afgræsning, fremgik også af tabel 9.7, der viste at næste tre fjerdedele af arealet med vedvarende græs afgræsses.

Tabel 9.11 Tæthed af græsædende husdyr: Antal dyr pr. ha vedvarende græs.

	Malkekøer	Ammekøer	Kvier, kalve, stude	Får	Heste
Børkop	3,6	0,3	0,5	0,0	0,1
Grejs	0,8	0,3	1,7	0,4	0,1
Runkenbjerg	0,4	0,3	0,3	0,1	0,9
I alt	0,8	0,3	0,5	0,1	0,6

I den gennemførte undersøgelse er ejeren og ejendommen de centrale analyseenheder. Det skyldes, at beslutninger om landskabet, omlægninger i arealanvendelsen, plantninger, gravning af vandhuller mv., normalt er ejerens beslutninger. Ser vi på landbrugeren som producent er det imidlertid bedriften, der er den centrale – dvs. den eller de ejendomme der drives sammen med tilforpagtede arealer (og minus bortforpagtede). For en erhvervslandmand vil bedriften som regel være større end ejendommen, fordi erhvervslandbrugeren ofte tilforpagter jord og nogle gange også fordi ejendommen drives sammen med andre ejendomme. Som det fremgår af tabel 9.12 tilforpagter landbrugeren i Børkop mere end 3 gange så stort et areal som de bortforpagter, hvilket er en klar indikation på mange erhvervslandbrugere, heraf en del der er defineret som 'pensionister' i tabel 9.4. For Runkenbjerg er det bortforpagtede areal størst hvilket indikerer, at der udenfor – og det vil typiske sige på de tilgrænsende højbundsjorder – er relativt flere erhvervslandbrugere end i selve ådalen. For Grejsdalen er der ikke den stor forskel. Der skal imidlertid tages et forbehold med hensyn til det bortforpagtede og tilforpagtede areal 'i projektområdet', idet det har været svært at afgrænse til- og bortforpagtningerne fuldstændig til projektområdets afgræsning. Skal man have et mere præcist billede af, hvordan driften af arealer inden for og uden for projektområdet hænger sammen på bedriftsniveau, henviser vi til afsnit 6.

Tabel 9.12 Forpagtningsforholdene i de tre områder, N=104 (Børkop 20, Grejs 22, Runkenbjerg 62).

	Ejendom, ha	Bedrift, ha	Bedrift i projektområde, ha	Bortforpagtet i projektområde, ha*)	Tilforpagtet i projektområde, ha*)
Børkop	1192	2055	1186	114	388
Grejs	1413	1752	797	229	251
Runkenbjerg	2332	2324	896	338	263
I alt	4937	6131	2879	681	902

*) Forpagtninger af arealer der ligger langt fra projektområdet er ikke medtaget. Når det samlede tilforpagtede og bortforpagtede areal er forskelligt skyldes det, at forpagtninger i nærområdet – men udenfor de interviewede områder – er medtaget

Som beskrevet flere gange i tidligere afsnit fylder skovarealet relativt meget i Vejle Ådal og Fjord og det gælder også i de tre undersøgte områder. Ser vi på skovene tilhørende de ejendomme, hvor vi har interviewet, fremgår det af tabel 9.12, at langt de fleste ejendomme rummer skovarealer, 83 ud af de 104. Det ses også, at løvskov dominerer i alle tre områder.

Tabel 9.13 Skovene og deres forvaltning.

	Ejendomme uden skov antal	Ejendomme med skov antal	Skov i alt ha	Skov nål %	Skov løv %	Drives forstmæssigt %
Børkop	3	17	144	27	73	73
Grejs	8	14	375	25	75	59
Runkenbjerg	10	52	507	29	71	55
I alt	21	83	1025	28	72	59

Det fremgår videre af tabel 9.13, at hovedparten af skovene drives forstmæssigt, med f.eks. tynding, fældning og genplantning. Mest udtalt er dette for skovene i Børkop, hvor trefjerdedel drives forstmæssigt.

Selvom vi i ovenstående tabel 9.13 kan se, at 59% af skovene drives forstmæssigt, så er det ikke forstmæssige interesser, der hyppigst nævnes, når vi spørger specifikt ind til skovejernes 'interesser' i skoven. Her fremgår det af vores resultater, at 17 ud af de 83 adspurgte skovejere svarer, at deres primære interesse er at tynde i skoven, hvor det er hele 25 ud af de 83 skovejere, dvs. godt 30%, der svarer, at deres primære interesse i skoven er urørt skov og/eller natur. Urørt skov/natur er dermed den hyppigst nævnte interesse. Flere af dem, der nævner denne interesse, fortæller at de tynder en smule, men at det ellers ligger urørt hen. Andre påpeger herimod, at deres skov er 'natur' netop fordi det ligger fuldstændig urørt hen. Nogle af skovejerne kalder dette for 'naturskov'. 'Urørt skov' og 'natur' opfattes tydeligvis på forskellige måder. Vi har valgt at slå urørt skov og natur sammen i vores kategorier over interesser, da der ikke kan laves en dybdegående analyse af indholdet i begreberne 'urørt skov' og 'natur' på baggrund af besvarelsene.

De hyppigst nævnte interesser i skovene for de enkelte delområder er (med den hyppigst nævnte først):

- Runkenbjergområdet: Urørt/natur, tynde, brænde, skovdrift/tømmer, jagt
- Grejsområdet: Urørt/natur, tynde, jagt, skovdrift/tømmer, brænde
- Børkop: Tynde, skovdrift/tømmer, urørt/natur, brænde, jagt

Ved de nævnte interesser ses det, at der i Børkopområdet er en større interesse i tynding, drift og produktion end de to øvrige områder.

Skovbruget – rene skovejere

Vi har i alt interviewet 10 skovejere med rene skovejendomme repræsenteret ved 5 skovejendomme i Runkenbjergområdet, 2 i Grejs og 3 i Børkop. 5 af disse interviews med rene skovejere blev i marts 2021 gennemført som supplement til de 5, der allerede var gennemført i oktober 2020, da vi, undervejs i vores præsentation af foreløbige resultater til de forskellige lodsejermøder, blev gjort opmærksom på, at skovejerne ikke følte sig tilstrækkeligt repræsenteret i undersøgelsen. Derfor udvidede vi vores undersøgelse med 5 rene skovejere, for at få et mere detaljeret indblik i deres skovforvaltning og deres relation til det øvrige lokalsamfund og landskab.

Overordnet ses det, at 8 ud af de 10 rene skovejere driver deres skov forstmæssigt, heraf 4 ud af de 5 i Runkenbjerg, begge skovejere i Grejs og 2 ud af de 3 skovejere i Børkop-Brejning. Den ene af de to, der ikke driver sin skov forstmæssigt fortæller, at han måtte afdrifte sin skov som følge af stormen i 1999. I dag bor han langt væk og kommer sjældent i skoven. Den anden skovejer, der heller ikke driver skoven forstmæssigt, bruger udelukkende sin skov til rekreation. 4 ud af de 8 skovejere, der driver deres skov

forstmæssigt og har produktionsskov, fortæller, at de, de seneste 10-15 år, er begyndt at tage mere hensyn til, at der skal være en balance mellem natur og drift i skoven. En af skovejere fra Grejs, der i dag driver sin skov forstmæssigt og har en smule produktion, vil inden for de næste 5 år omlægge sin skov til urørt skov. For de øvrige 9 skovejere er en forsættelse af den eksisterende forvaltningen af skoven vigtig.

Trods generelle planer om kontinuitet i deres forvaltning af skovene, er der en stor interesse blandt de rene skovejere for at indgå i en jordfordelingsproces. Her svarer 7 ud af 10, at de er interesseret i at deltage.

I de 5 supplerende interviews med de rene skovejere, dykkede vi særligt ned i forholdet mellem land og by, da 3 ud af de 5 supplerende skovejerinterviews fandt sted hos skovejere i Børkop-Brejning området. Her spiller forholdet mellem land og by en særligt stor rolle grundet den hastige byudvikling i både Børkop og Brejning. Byudviklingen og de medfølgende nye tilflyttere er noget, der særligt mærkes af de rene skovejere i området. De fortæller alle tre, at der er et stort og stigende pres på skovene i området – både egne private skove, men også de øvrige skove og grønne områder. Dette giver et slid på veje og stier, men er også grundlag for et stigende antal konflikter. Den ene skovejer, der ejer privat skov i de fjordnære Munkebjergskove, fortæller, at mange nytilflyttere ikke har forståelse for skovdrift. Folk klager over jord på vejene fra skovmaskinerne og der færdes på private områder i skovene uden tilladelse. Dette forstyrrer både vildtet og er potentielt farligt, når der er jagt, og det genererer de private skovejere, at folk ikke respekterer, at skoven er privat. De to skovejere i Runkenbjerg oplever ikke et lige så markant pres på deres private skove, men genkender den manglende forståelse fra de besøgende i skoven. Vejle Kommune opleves af alle som en vigtig spiller i at få oplyst borgerne om reglerne for færdsel i privat skov og i at opdrage på befolkningen, så alle bliver bedre til at tage hensyn. Skovejere kommer med flere bud på tiltag, der kan afhjælpe konflikterne. Her nævnes eksempelvis etablering af flere fælles planer for skovene, fælles områdeudviklingsplaner, bedre oplysning og formidling om færdsel og adfærd samt tættere samarbejde mellem skovejere og kommune.

Dambruget

Endvidere har vi talt med 3 dambrugere, som i alt ejer 7 dambrug, alle i Runkenbjergområdet. Dambrugene er et vigtigt erhverv at medtage i undersøgelsen, da de spiller en rolle for både lokalt erhvervsliv, natur, miljø og landskab. Vi har spurgt de tre dambrugsejere om både produktionsform, deres tilknytning til det omkringliggende vandmiljø og landskab med fokus på vandforsyning samt spurgt ind til perspektiver på deres fremtidige dambrugsdrift.

Alle tre dambrugsvirksomheder producerer ørred, dog til forskelligt formål. De to største dambrug, der producerer henholdsvis 70 og 61 tons ørred om året, er begge certificerede økologiske dambrug. Heraf producerer førstnævnte dambrug udelukkende yngel til videre opdræt, hvor det andet dambrug både producerer fisk til konsum, yngel, yngel til udsætning i naturen samt avlsdyr. Det konventionelle dambrug producerer udelukkede avlsdyr med en årlig produktion på 8 tons. Fordelingen af vandforsyningen til de tre dambrug er forskellig, hvilket fremgår af nedenstående tabel 9.12.

Tabel 9.12 Dambrугenes produktionstørrelse og vandforsyning.

De tre dambrugsvirksomheder	A.	B.	C.
Produktionsstørrelse årligt (tons):	70	8	61
Vandforsyning: Åen %	75		
Vandforsyning: Kildevæld %	10	80	
Vandforsyning: Boring %	15	20	100

Til spørgsmålet om hvorvidt dambrugsejeren har overvejet at etablere et FREA-anlæg (Fuldt Recirkuleret Akvakulturanlæg – anlæg uden direkte udledning til vandmiljøet), svarer to af dambrugene, at de ikke har overvejet det. Den ene begrundet det med, at det ville kræve et større areal. Den anden dambrugsejer fortæller, at han har overvejet det og endda forsøgt at etablere det, men var nødt til at stoppe processen, dels grundet at det er en stor investering, der ikke kan svare sig nu, dels at der opstod sygdom hos fiskene.

Endelig spurgte vi ind til, om ejeren tænker, at et besøgsdambrug målrettet turister kunne være en potentiel indtægtskilde. To af dambrugene svarer, at dette godt kunne være en mulighed, men de har begge forbehold, der handler om, at det potentielt kan udgøre en risiko for sygdom hos fiskene. En løsning på dette kunne være, fortæller den ene ejer i forlængelse, at han selv bestemmer, hvor og hvornår folk får adgang til dambruget. Det bliver i samme vending også nævnt, at besøg udefra vil kunne skabe forståelse for erhvervet. Problemstillingen omkring besøgende som potentiel smittekilde er årsagen til, at den tredje dambrugsejer ikke finder, at det er en god idé.

Ikke-jordbrugsmæssig erhvervsvirksomhed

Ser vi på alle tre områder, så drives der ikke-jordbrugsmæssig erhvervsvirksomhed på 21% af ejendommene. Dette tal er relativt lavt sammenlignet med andre lignende undersøgelser af bynære landbrugsområder, eksempelvis i hovedstadsområdet. Her ligger tallet på lidt over 50% af ejendommene, der har tilknyttet ikke-jordbrugsmæssig erhvervsvirksomhed (Kyndesen m.fl., 2016). I Børkopområdet drives der færrest ikke-jordbrugsmæssige erhvervsvirksomheder på ejendommene (10,5%), hvor der i Runkenbjerg er 22% ejendomme med ikke-jordbrugsmæssigt erhverv. I Grejs er der, som den højeste andel, 27% af ejendommene med ikke-jordbrugsmæssigt erhverv tilknyttet. Det kan forventes, at der fremover vil blive tilknyttet flere ikke-jordbrugsmæssige erhverv til ejendommene i Vejle Ådal og Fjordområdet, i takt med at både turismen, friluftslivet og de hertil knyttede erhverv udvikles.

Jagt og Friluftsliv

Jagt udgør en vigtig del af de fleste landskaber og Vejle Ådal og Fjord er ingen undtagelse. Omkring 40% af de interviewede lodsejere er medlem af en jagtforening, som det fremgår af fig. 9.2. Udover at indgå i ejernes og andres friluftsliv er jagten vigtig fordi der ofte på de enkelte ejendomme foregår en mere eller mindre målrettet vildtforvaltning, der bl.a. omfatter plantninger, gravning og vedligeholdelse af vandhuller. I den sammenhæng har vi i tidligere undersøgelser fundet klare sammenhænge mellem hvordan ejeren forvalter sin jagtret og sin ejendom med hensyn til udyrkede landskabselementer (Primdahl m.fl. 2012). Ejere, der enten selv går på jagt på ejendommen eller har besluttet, at der ikke jages på ejendommen, er således klart mere aktive med hensyn til plantninger og etablering af vandhuller end ejere der lejer jagten ud eller overlader den til familie eller venner. Når det er tilfældet for ikke-jægeren hænger det sammen med, at den hyppigst nævnte motivation for ikke at tillade jagt er, at ejeren 'godt kan lide at se på vildtet'. En anden hyppig årsag for ikke at have jagt på ejendommen er, at ejendommen er for lille til jagt.

I tabel 9.13 er jagten opgjort efter ejendomsareal. Det fremgår her, at ejeren selv går på jagt på 50% af det samlede areal, mens der på 7% af arealet ikke drives jagt. Dette bekræfter den store interesse for jagt, der er i alle tre områder. Især i Børkopområdet er interessen stor. Her drives der jagt på næsten hele arealet og på mere end 80% af arealet er ejeren enten den eneste (28%) eller også driver han eller hun jagten sammen med andre (56%). Det ikke-jagede areal er væsentligt højere i Runkenbjerg-området end i de to øvrige områder.

Tabel 9.13. Forvaltningen af jagtretten på den enkelte ejendom i relation til arealet.

	-----% af arealet -----							
	Ingen jagt	Kun ejer	Kun familie/ venner	Ejer+ Familie/ venner	Kun udlejet	Ejer+Familie/ venner+Udlejet	Areal ha (=100%)	Antal ejere
Børkop	2	28	9	5	9	47	1192	19
Grejs	2	6	22	46	25	0	1413	22
I alt	7	15	17	18	27	17	4937	101

Et vist indtryk af jagtintensiteten kan man få ved at spørge om henholdsvis antal jagtdage om året og om der gives tilskudsfordring til vildtet. Her bekræftes den meget store interesse for jagt i alle områder, især i Børkopområdet, hvor der er mange jagtdage og tilskudsfordring på 84% af arealet.

Tabel 9.14. Antal jagtdage og tilskudsfordring på ejendomsarealet

	<5 jagtdage	5-9 jagtdage	10- jagtdage	Areal ha (=100%)	Tilskuds- fordring, %	Areal ha (=100%)
Børkop	11	57	32	1141	84	1113
Grejs	35	45	19	1384	58	1384
Runkenbjerg	37	40	23	1964	63	1964
I alt	30	46	24	4489	67	4461

Med det formål at få et indtryk af det generelle friluftsliv i området spurgte vi lodsejeren om han eller hun oplevede friluftfolk, der færdes på ejendommen – og hvis ja: hvor ofte. Det fremgår af tabel 9.15 at 85% af alle ejerne oplever friluftfolk på ejendommen, hvilket vidner om de tre områders beliggenhed i en relativ tæt befolkede byregion. I Nørreådal mellem Viborg og Randers svarer 53% 'ja' til spørgsmålet. Ser vi på hvor ofte, adskiller Børkop sig ved at ikke mindre end 44% af de som svarer 'ja', oplever byfolk dagligt.

Tabel 9.15 Svar på spørgsmålene om man 'oplever friluftfolk på ejendommen og hvor ofte'.

	----- % af de som oplever friluftfolk -----					
	Antal ejere i alt	Ja, ejeren oplever færdsel %	Dagligt.	Ugentligt, ejere	Månedligt, ejere	Sjældnere, ejere
Børkop	20	80	44	38	0	19
Grejs	18	83	33	13	20	33
Runkenbjerg	55	87	17	35	17	30
I alt	93	85	26	31	14	29

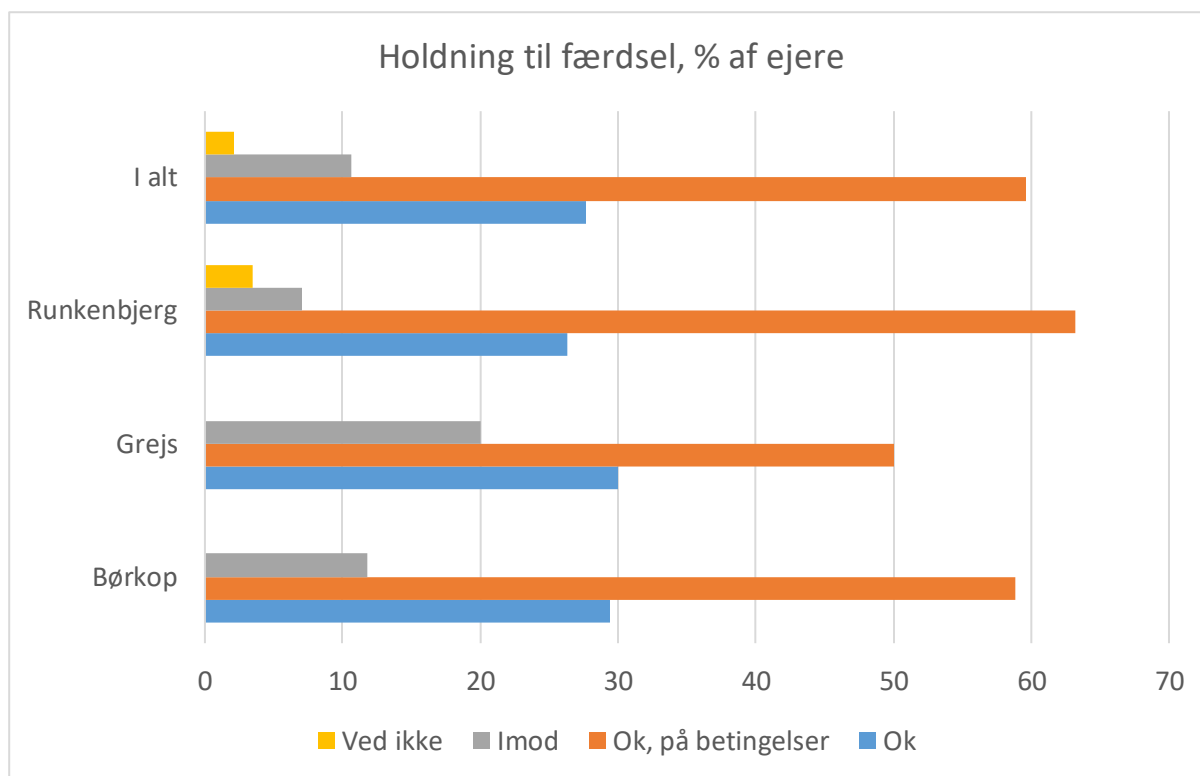
Oplever man friluftfolk på ejendommen spurgte vi videre, om der var ulemper ved færdslen. Vi spurgte om det var generelt generende eller om det havde direkte økonomiske konsekvenser. 72% havde ingen ulemper, 22% nævnte generelt generende, mens 6% havde haft økonomiske tab ved folks færdsel, som det fremgår af tabel 9.16. I Grejsområdet, som både ligger bynært (Grejs og Jelling) og rummer meget attraktive landskaber oplevede relativt flest lodsejere ulemper.

Tabel 9.16 Ejernes oplevelse af ulemper forbundet med folks færdsel.

		-----%-----		
	Antal der oplever friluftsfolk = 100%	Ingen ulemper	Generelt generende	Økonomiske tab
Børkop	16	75	25	0
Grejs	15	64	29	7
Runkenbjerg	48	74	19	7
I alt	79	72	22	6

Blandt generelt generende ulemper ved folks færdsel bliver gående og mountainbikere på privat grund, på marker, i skoven og langs åen hyppigst nævnt. Flere fremhæver også, at det generelt er generende, hvis folk kommer for tæt på privat bolig, larmer eller ikke viser hensyn. Nogle oplever det som generelt generende, at der kommer mange svampeplukkere i deres private skov. Som eksempel på økonomiske tab blev det bl.a. nævnt, at folk færdes på hesteryg på mark i omdrift, og derfor laver stor skade på afgrøderne. En anden fortæller, at det har økonomiske konsekvenser, at folk smider deres affald ved ejendommen.

Udover konkrete erfaringer med folks friluftsmæssige færdsel spurgte vi også til lodsejernes generelle holdning til 'folks færdsel langs hegn, skovbryn, diger og evt. vandløb'. Man fik fire svarmuligheder: 'Ved ikke/ingen holdning', 'imod', 'OK' og 'OK på betingelser'. Svarene fremgår af figur 9.3 nedenfor. Omkring 10% svarede 'imod', lidt under 20% svarede 'OK', medens tæt på 60% sagde 'OK på betingelser'. Kun et par procent havde ingen mening. Relativt færrest var imod i Runkenbjerg, relativt flest i Grejs området.

Figur 9.3 Lodsejernes generelle holdning til folks færdsel. N: 94 (Børkop 17, Grejs 20, Runkenbjerg 57).

Friluftsliv og folks færdsel er tydeligt noget, de interviewede lodsejere har en holdning til. Som de hyppigst nævnte 'betingelser' for at acceptere folks færdsel nævnte lodsejerne: Man skal opføre sig ordentligt, vise hensyn, ikke smide affald, holde sig til afmærkede/synlige stier og holde sin hund i snor. Særligt det at vise hensyn til naturen, dyrevildtet og de private ejendomme fremhæves som værende en vigtig betingelse for, at færdslen er OK. Flere nævner også, at de ønsker, at folk spørger om lov, inden de færdes på vedkommendes jord.

Landskabsforandringer og -værdier

De interviewede lodsejere blev spurgt om forandringer i arealanvendelse, landskabselementer og bygninger de sidste 10 år. Som det fremgår af tabel 9.17, er der generelt sket få og små ændringer i alle tre områder. I Børkop er den største ændring, at 25 ha dyrket jord er blevet udlagt til græs. I Runkenbjerg er i alt 43 hektar landbrugsjord udlagt til brak/opgivet og ny skov. Den største ændring i arealanvendelsen i Grejs, er at 37 hektar er tilplantet med skov. Der er for alle tre områder sket få ændringer i landskabselementerne. Mest bemærkelsesværdigt ses det, at der i Runkenbjerg er etableret 10 nye vandhuller eller søer.

I Børkop er der etableret flest nye samarbejder – enten med kommunen eller private. Med de blot 20 interviews, der er foretaget i Børkop, bevidner dette, at det er et område i vækst og forandring. Kigger vi på ændringer i bygninger, så er der sket ændringer for alle tre områder. I Børkop ses den største andel bygningsmasse (1000 m²), der er blevet bebygget med formålet 'andet erhverv'. I Grejs er der etableret 2510 m² landbrugsbygninger og opført 3000 m² bygninger til blandet bolig/erhverv. I Runkenbjerg er der sket ganske få ændringer. Der er i alt opført 1500 m² til blandet bolig og erhverv og bygget nye

bygninger til beboelse på i alt 1064 m². Sammenfattende gælder det, at der opført væsentlig flere kvadratmeter bygninger til bolig og ikke-landbrugsmæssige erhverv end der er til landbrugsmæssige formål.

Tabel 9.17 Ændringer i arealanvendelse, landskabselementer og bygninger de sidste 10 år.

Areal ændringer - ha	Børkop	Grejs	Runkenbjerg
Fra dyrket til græs	25	3	15
Landbrug til brak/opgivet	0	0	24
Landbrug til skov	2	3	19
Fældet juletræer	0	10	5
Nyplantning af skov	0	37	0
Fra Skov til græs	3	0	0
Nyt vådområde	5	0	0

Landskabselementer - antal	Børkop	Grejs	Runkenbjerg
Nyt vandhul/sø - antal	2	0	10
Vildtbeplantning - antal	1	0	1
Hegn fjernet	2	1	1
Hegn plantet	1	2	1
Crossbane	0	0	1
Anlagt pil	0	0	1

Samarbejde nyanlæg/ ændringer - antal ejere	Børkop	Grejs	Runkenbjerg
Med kommunen	4	0	2
Med andre private ejere	2	0	3

Bebyggelse	Børkop	Grejs	Runkenbjerg
Nye bygninger - antal ejere	4	5	10
Landbrugsbygninger, m ²	290	2510	10
Bygninger til andet erhverv, m ²	1000	0	550
Bygninger til bolig/erhverv, m ²	0	3000	1500
Bygninger til bolig, m ²	305	45	1064

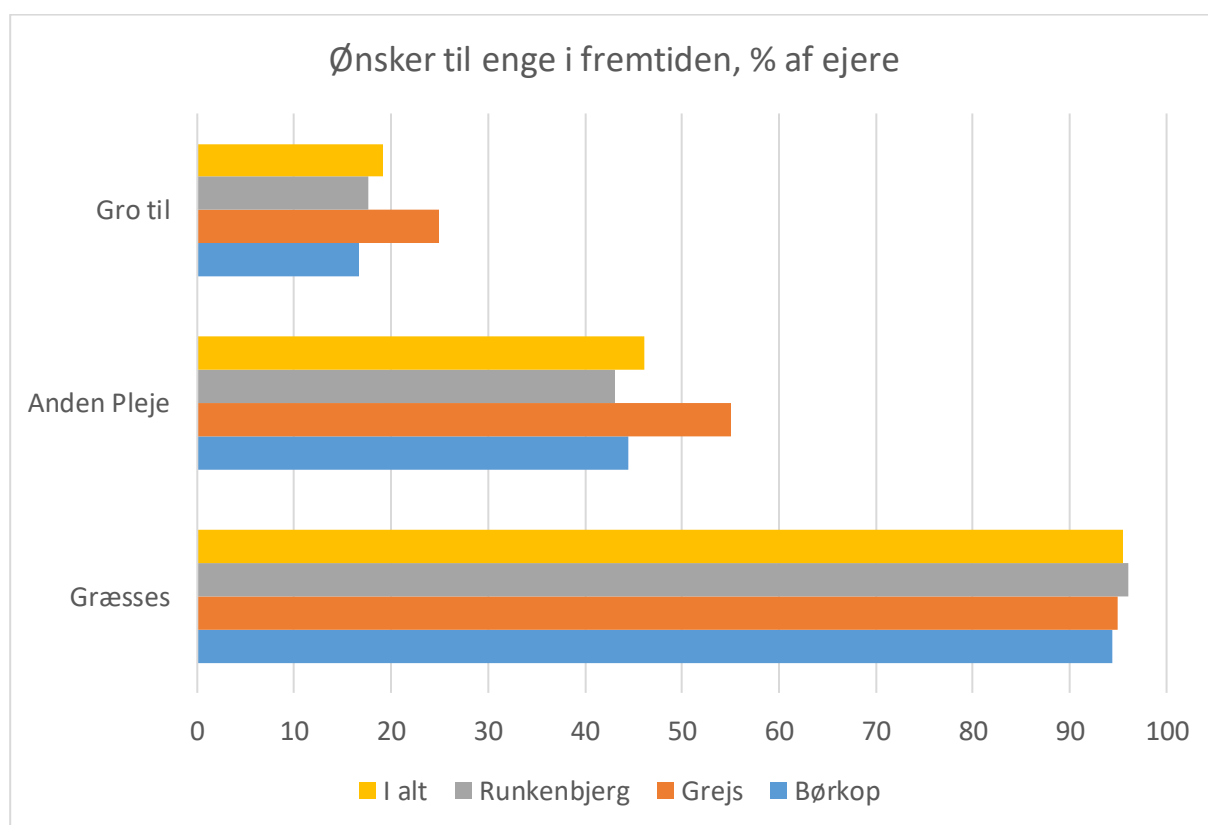
Med hensyn til tiloversblevne bygninger henviser vi til afsnit 6.

Endelig har vi også spurgt lodsejerne som eventuelle konkrete planer vedrørende ændringer i arealanvendelse, landskabselementer og bygninger i løbet af de næste 5 år. Knap 12% af alle interviewede lodsejere svarer, at de har planer om ændringer – enten i arealanvendelsen, i landskabselementer eller i bygningerne. 14 ud af de 104 interviewede lodsejere svarer, at de har konkrete planer vedrørende arealanvendelsen. Her er de hyppigste svar, at man har planer om at udlægge mere areal til natur og skov, herunder urørt skov. Desuden nævnes planer om plantning af juletræer, stop af svineproduktion, fældning af skov, omlægning til vingård samt planer om at udsætte bison og vildsvin på egne arealer.

13 ud af de 104 lodsejere har konkrete planer om ændringer i landskabselementer. Her nævnes af hele 4 ud af de 13, at de ønsker at etablere en sø. De øvrige planer handler om plantning af læhegn, mere skov, etablering af faunapassager og diger. 11 ud af 104 lodsejere i alle tre områder har konkrete planer om ændringer af bygningsmassen. 2 nævner, at de har planer om at opføre en ridehal. En enkelt har planer om fjernelse af en bygning, nemlig Fruens Mølle. Øvrige planer vedrørende bygningerne handler således om nyetableringer, såsom garage, shelters, drivhus, ny bolig samt en stor udbygning til Gaurslund Kirke.

Landskabsværdierne

En række af de spørgsmål vi stillede, handler om lodsejernes opfattelse af landskabet og dets værdier. Her spurgte vi til lodsejernes syn på enge, overdrevsarealer og andre lysåbne arealer og deres fremtidige forvaltning. Ønsker man, at disse arealer skal gro til, afgræsses og/eller plejes på anden vis. Som det ses i figur 9.4 foretrækker langt de fleste, mere end 85%, at disse områder afgræsses. Mange nævner 'anden pleje' medens meget færre foretrækker, at de gror til. Der er ingen større forskelle i mellem områderne. Som det ses, giver summen mere end 100 % for de enkelte områder. Det skyldes, at man kunne pege på flere præferencer, og at flere, som argument for at pege på alle tre muligheder, nævnte at de foretrak en variation begrundet i mere biodiversitet og/eller æstetik.

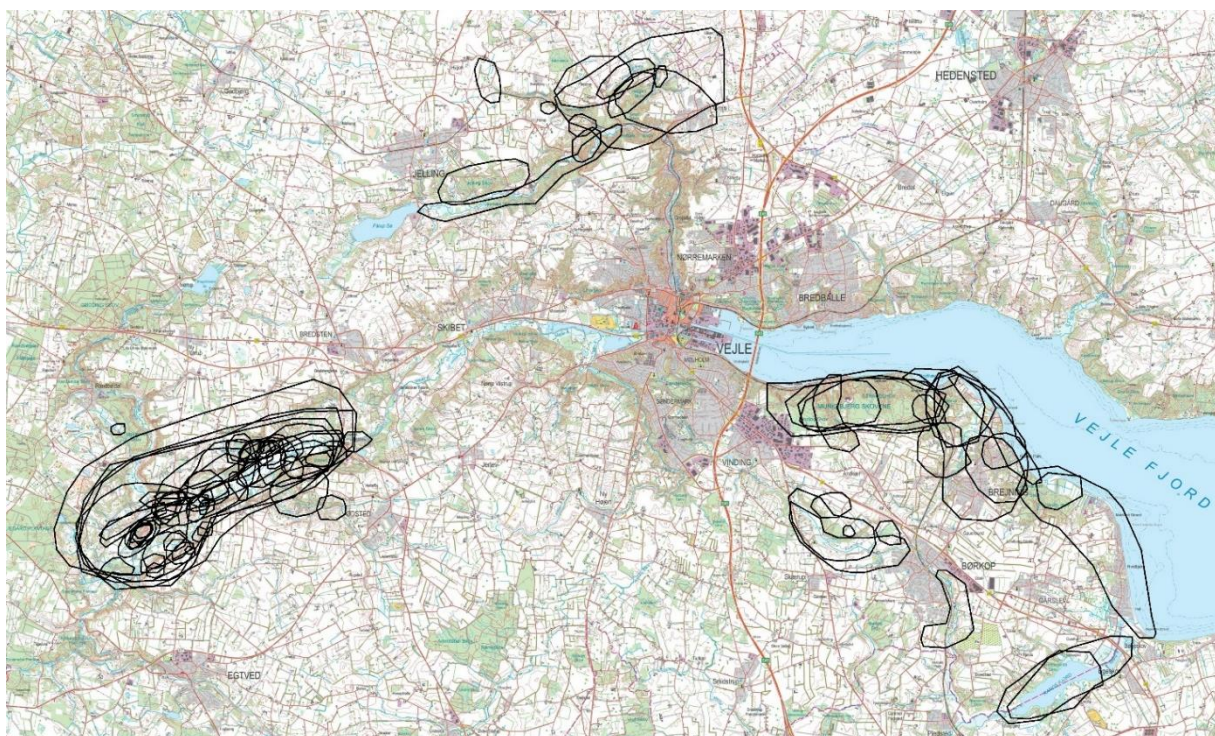
Figur 9.4 Ejernes præferencer for lysåbne arealer versus tilgroede. Det har været muligt at afkrydse flere muligheder. N= 89 (Børkop 18, Grejs 20, Runkenbjerg 51).

Lodsejerne blev videre bedt om at udpege et sted eller steder, som de i særlig grad sætter pris på eller i øvrigt holder af at besøge. Disse udpegede favoritsteder er vist på Figur 9.5. Det skal bemærkes, at vi i spørgsmålet har bedt den pågældende lodsejer om at forholde sig til hele området omkring henholdsvis Børkop, Runkenbjerg eller Grejs og ikke kun egen ejendom. Alligevel svarer nogle, at området omkring egen

ejendom og egen jord, er det, de holder allermest af. Dette begrundes bl.a. med, at det er herlighedsværdien forbundet med deres egen grund og ejendom, der gør, at de bor, hvor de bor. Kigger vi nærmere på Runkenbjergområdet, fremgår det tydeligt, at selve Runkenbjerg bakke er et værdsat favoritsted. Naturen, udsigterne og landskabets karakter bliver af flere nævnt som grunde til, at de holder af Runkenbjerg – særligt efter at det er blevet mere åbent. Flere fremhæver hele ådalen i Runkenbjergområdet. Det åbne, græssede og kuperede landskab med mange turmuligheder nævnes som grunde til, at ådalen i Runkenbjergområdet som helhed er et værdifuldt sted. Hertil nævnes flere lokale favoritter, såsom Tørskind Grusgrav og Bindeballe Købmandsgård. Sidst, men ikke mindst, fremhæver mange genslyngningen af Vejle Å som et særligt positivt landskabselement.

Ser vi på Grejsområdet, så er det ikke alle 20 lodsejere, der har udpeget et område og det er derfor, på baggrund af Figur 9.5., svært at fremhæve en topscorer for området. I besvarelserne kan vi se, at flere favoritsteder er nævnt, end der er indtegnet på vores kort, hvilket giver et samlet billede af flere værdifulde steder end vist. Blandt disse nævner flere, at Højgård er blevet til et lokalt favoritsted efter at det er blevet renoveret. Også skoven tilhørende Højgård er blevet mere åben og det finder flere af lodsejerne i Grejsområdet som noget positivt og værdifuldt. Grejsdalen og dens gamle skove bliver ligeledes fremhævet som særlig flot og anerkendes end resten af Vejle Ådal. Kirkestien, Grejsdalstien, Fårup Sø og Lerbæk Mølle nævnes også som lokale, betydningsfulde steder.

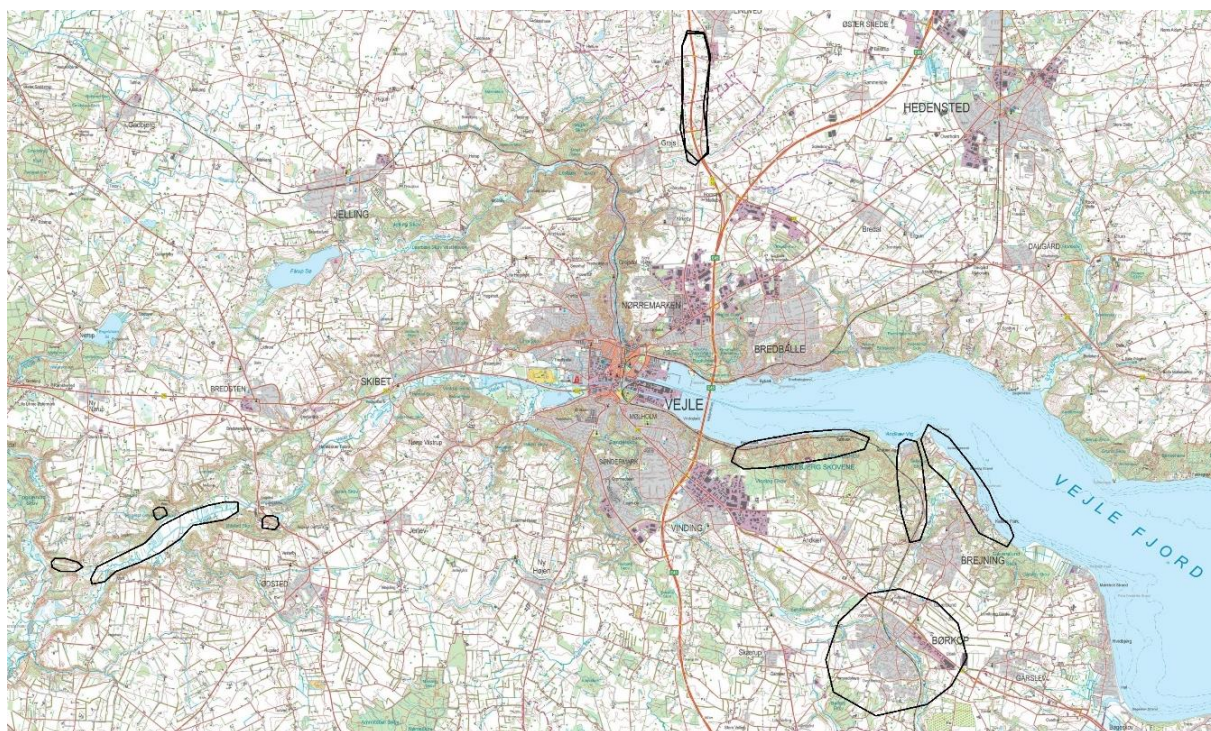
Ved Børkopområdet fremhæver flere fjorden som et favoritsted. Turene, udsigterne og roen langs fjorden, nævnes som kvaliteter, der gør, at det er et yndlingssted. Desuden nævnes en række lokale yndlingssteder, der ofte besøges af de interviewede lodsejere: Sellerup Strand, Brejning Havn, Munkebjerg Skoven og Skærup Å.

Figur 9.5 Lodsejernes favoritsteder. Den enkelte lodsejer blev bedt om at markere et eller få favoritsteder inden for sit nærområde på et kort. Samtlige markeringer er vist her på kortet.

Videre blev lodsejerne bedt om at markere områder, hvor der, efter deres mening, er sket forringelser i landskabet. Af Figur 9.6 fremgår kun enkelte udpegede forringelser. Der er ved interviewene noteret flere forringelser, end der er tegnet ind, da flere af de nævnte forringelser har en mere generel karakter. I

Børkop blev det nævnt, at de små butikker har det hårdt eller helt forsvinder, da folk kører til Vejle for at købe ind. En anden peger på, at Børkop by generelt er forringet. En tredje fortæller, at diversiteten i landskabet omkring Børkop er forringet, da flere landmænd slår grøfter og fjerner hegn i området. Endeligt peges der på de uafklarede togbroplaner som en forringelse af Børkopområdet. I Grejs bliver det nævnt, at de jordbunker, der tårner sig op som følge af de nye boligudstyknings over for Grejs Kirke, er en forringelse af landskabet. En anden synes, at der er for meget skov i drift i Grejsområdet. Støjen fra motorvejen og dens reducering af naturværdien, bliver af to udpeget som værende en forringelse af Grejsområdet. I Runkenbjerg peger mange på, at området er plaget af tilgroning – særligt nede omkring åen. Engene bliver også nævnt som eksempel på, at der ikke længere er det samme tilhørsforhold til området. Dette ses bl.a. ved, at engene ikke passes og afgræsses i samme grad som tidligere. Derudover nævner to lodsejere, at staten og kommunen ikke passer deres arealer godt nok. De fortæller som eksempel, at kommunen roder for meget, og at der er for mange engbrandbæger på arealerne. En anden nævner, at de små byer svinder ind, bl.a. Ny Nørup, grundet udbygning af veje. En enkelt fremhæver, at landskabet generelt er forringet i takt med, at det intensive landbrug har taget mere over. Endeligt nævnes forfald af flere kulturhistoriske elementer, såsom Troldborg Ring med tilhørende dårlige stier, dertil mangelfuld information og tilgroning, samt forfald af flere gamle gårde i området – særligt ved Ravning.

Figur 9.6. Forringelser af landskabet ifølge de interviewede lodsejere

Endelig blev lodsejerne spurgt om områder, hvor der var sket forbedringer - og her blev flere områder markeret, som det ses i figur 9.7. Ved Runkenbjerg nævner flere, at genslyngningen af åen er en klar forbedring af landskabet. Ligeledes er der flere der fortæller, at rydningerne af krat og opvækst ved både Runkenbjerg og Tørskind Grusgrav er positive ændringer af landskabet. Blue Hors' arealer bliver af en lodsejer nævnt som positive for området, da de passes og holdes flot. Veje og stier i områder bliver også nævnt som værende i flot og velholdt stand. Desuden fremhæves det, at der er færre "øjebæ" huse i Runkenbjergområdet, da nye generationer er flyttet til og har sat husene i stand, og endeligt, at der generelt ses flere fugle og dyr i området.

Børkop vokser, og det finder en af de interviewede lodsejere som værende en positiv udvikling for

landskabet og området. En anden lodsejer fortæller, at deres græsningsprojekt med Vejle Kommune har skabt et åbent landskab i Brejning. I Grejs peger tre lodsejere på, at Højgård er blevet flot efter ombygningen. Flere fremhæver M. Kirks arealer som en positiv udvikling i området, da hans skove nu er udlagt til urørte skove, og hans enge ved Grejs Å nu bliver afgræsset af egne kvæg. Desuden fortæller en lodsejer, at kommunens plan om kirkestien er positiv, mens en anden nævner, at det er positivt, at der er asfalteret ud til Bindeballe Købmandsgård og at det er positivt med flere sheltere i området. Endeligt er der en lodsejer, der udpeger Præstegårdsskoven til at være en forbedring af landskabet.

Figur 9.7. Områder hvor lodsejerne mener, der er sket forbedringer.

I forlængelse af udpegningerne af værdier spurgte vi, om den interviewede lodsejer synes, at området er blevet 'et bedre sted eller dårligere sted, eller at der ingen ændring er sket', siden vedkommende flyttede dertil.

Tabel 9.18 Lodsejernes oplevelse af deres område som et bosted. N. 91 = 100%.

Er området blevet et bedre eller dårligere sted?	Antal	%
Uændret	41	45
Et bedre sted	27	30
Et dårligere sted	23	25

Som det fremgår af tabel 9.18, svarer de fleste, at der ikke er sket ændringer siden de flyttede dertil. Der ses desuden en lille overvægt af dem, der mener, at det er blevet til et bedre sted, i forhold til dem, der mener, at det er blevet dårligere. Som tillæg til dette spørgsmål bad vi lodsejerne begrunde deres svar. Her er det interessant at se, hvordan de uddyber deres svar. Det viser sig, at der ifølge informanterne faktisk er

sket ændringer – det er bare for fleres vedkommende en blanding af både gode og dårlige ændringer, og derfor svarer flere '0', altså 'ingen ændring', for at udtrykke en balance. Dette giver, sammenlagt med dem der svarer, at det enten er blevet dårligere eller bedre, en stor variation i, hvordan informanterne opfatter den udvikling, der har fundet sted, siden de flyttede dertil.

Et par eksempler på lodsejere, der svarer '0, ingen ændring' for at udtrykke en balance mellem både positive og negative forandringer, er: *"Der er mere fællesskab i byen, men effektiviseringen af landbruget har ikke være positiv"*, og *"Driftsmæssigt er det forringet, men bedre naturmæssigt"*. Som eksempler på, at det er blevet et bedre sted, nævnes der bl.a.: *"Mange nye naboer og bedre sammenhold."*, *"Det er blevet bedre pga. de flere arbejdspladser og liv i området."* og *"flot med rydningen og bedre bevågenhed fra borgerne omkring natur og friluftsliv"*. Rydningen der henvises til i sidste citat, er rydningen ved Runkenbjerg – noget som også tidligere er blevet fremhævet som særligt positivt. Som det ses i de to øvrige citater ovenfor, så er lokalmiljøet noget, som flere nævner som værende deres bud på en udvikling, der har gjort deres sted til et bedre sted. Omvendt er der også flere der fortæller, at lokalmiljøet har fået det dårligere, og at dette netop er deres grund til at svare, at det er blevet et dårligere sted: *"Dårligere på grund af meget lidt lokalt engagement."*, og *"Der var mere liv før"*. En omtaler støj fra en nærliggende skydebane i Ådalen som generede. Der ses store lokale udsving i disse besvarelser og vi finder både positive og negative kommentarer til lokalmiljøet inden for samme delområde. I Grejsområdet er det bemærkelsesværdigt, at flere igen fremhæver M. Kirks arealer og hans tiltag på disse som værende årsag til, at det er blevet til et bedre sted. I besvarelserne fra Børkop-området er det særligt Andkær, der træder frem, hvortil det nævnes, at denne by er blevet glemt i udviklingsplanerne.

Endelig bad vi langt inde i interviewet lodsejeren forestille sig følgende tænkte situation: Du bliver ringet op af en fjern slægtning angående et familieanliggende og på et tidspunkt siger slægtningen: *"Jeg har for resten aldrig været i Børkop/Grejs/Runkenbjerg-området. Hvordan er det sted? Hvordan er naturen og landskabet? - Hvad vil du svare hende eller ham?"*, spørger vi lodsejeren. Det er der kommet mange interessante og maleriske svar ud af. Naturen, landskabet og den særprægede, unikke ådal er i højsædet, når lodsejerne beskriver, hvordan der er, der, hvor de bor. Det er tydeligt, at det er Vejle Ådal og Fjords natur og landskabselementer, der knytter folk til det sted, de bor. Få nævner nærheden til andre landsdele og byer som værende en fordel for det sted, hvor de bor, såsom: *"Inden for to timer kan du være alle steder; København, Århus, grænsen, Esbjerg"*. Langt hovedparten nævner kvaliteter, der er gældende for landskabet som helhed og de oplevelser, man kan få dér: *"Skønt sted at være og mulighederne er mange for at opleve naturen, som er lige uden for døren"*, *"Stor variation på et lille areal. Præget af vand, kildevæld, fugtige enge mv., mørket og stille."* og *"Vi har både skov og eng - naturmæssigt fyldt med oplevelser - mange dyr at se"* er blot få eksempler på dette.

Sammenligningen med andre naturområder i Danmark og udlandet bliver også nævnt af flere: *"Unormalt for Danmark, charmerende flot som Østerg", "Atypisk i forhold til Danmark", "Det er Danmarks bedste natur", "Flotteste natur i Danmark", "Det er et sted i DK, hvor der faktisk er natur, vandsalamander, odder", "Det er et af de smukkeste steder i Danmark", "Hjertet af Danmark"*, bliver der blandt andet fortalt.

Stærkt fremtræder stoltheden, glæden og kærligheden til Vejle Ådal og Fjord i informanternes svar. De er stolte af, hvor dejligt et sted, de bor. Og de er stolte af de mange forskellige kvaliteter, området byder på. De holder tydeligt meget af det landskab og den natur, som området byder på, og som de selv får mange gode oplevelser i.

Lodsejernes ønsker og forventninger til fremtiden

Det første spørgsmål, vi stiller lodsejeren i denne kategori, handler om, hvordan de tror deres ejendom ser ud om 20 år. Her svarer langt de fleste, at de forventer, at deres ejendom ser ud på nogenlunde samme måde som nu. Derudover afspejler svarene på tværs af alle tre områder, en forventning om færre aktive landbrug og flere fritidsbrug. Flere nævner også, at de tror, at der er kommet mere natur på deres ejendom og nogle nævner, at deres konkrete planer om renovering af bygninger til den tid vil være realiseret.

I det andet spørgsmål spørges der om, hvordan lodsejeren tror Runkenbjerg/Grejsdalen/Børkopområdet vil være om 20 år. Svarene på spørgsmålet viser, at det er svært at spå om fremtiden. Mange svarer derfor ikke på hvad de *tror*, men hvad de *håber* eller *frygter*, der vil ske i fremtiden. På svarene ses også forskelle mellem de tre delområder.

I Runkenbjergområdet kredser mange svar sig om besøgende, turisme, stier og afgræsning. En af lodsejerne i Runkenbjerg fortæller: *"Jeg håber, at der bliver passet på de værdier der er her, og at der kommer mere natur, mere turisme. Lav mere samarbejde med Egtved. Meget potentiale, meget kulturhistorie"*. For en anden lodsejer i Runkenbjergområdet er mere turisme *"et skrækscenarie"*. En tredje tror, at området vil være en *"Naturpark og besøgscenter - stier og udsigtspunkt i Tørskind"*. Svarene, der omhandler afgræsning, er ligeledes forbundet med både håb og frygt. En nævner, at han *"håber, at engene kan afgræsses og at åen ikke går over bredderne"*. Flere peger på, at en kombination af mere afgræsning og mere skov kan være et realistisk scenarie. Endelig er der en, der siger: *"Jeg frygter, at det er et affolket område som gror til"*. Derudover er der i Runkenbjergområdet to lodsejere, der gætter på, at der om 20 år vil være færre eller ingen dambrug i området.

I Børkop er der en tydelig forventning om, at der kommer til at ske mere byudvikling. Nogle af budene på, hvordan det kommer til at gå, er: *"Børkop og Brejning og Skærup gror sammen - måske er der mere natur"*, *"Brejning og Børkop vokser sammen og naturen er beskyttet så der sker ikke noget med den"* og *"der er bygget mere"*. Sammenholder vi disse svar med svarene på det sidste spørgsmål i denne kategori, nemlig: *"Vil området være et bedre sted om 20 år, tror du?"*, så ses det, at det for lodsejerne i Børkop både er en positiv og negativ ting, at byen udvikler og spreder sig. En svarer, at der ikke er råd til at sætte grænser og modarbejde udviklingen af byen, en anden mener, at byudviklingen måske kan gøre det til et bedre sted, men ikke for naturen. En tredje fortæller, at han *"håber, at byudviklingen ikke går helt amok"*.

Også i Grejs nævnes byggeri og byudvikling – men her er der ikke enighed om, hvordan det vil præge området i fremtiden. Nogle italesætter det som en frygt og noget, der vil gøre Grejsområdet til et dårligere sted. En lodsejer i Grejs fortæller, at han er bange for, at det *"Bliver for bynært - der bliver bygget, hvor der kan bygges"*. Samtidig fortæller en anden: *"Nok ingen byudvikling - forventer at områdets fremtid angående natur vil fortsætte"*. Netop naturen nævnes af de fleste lodsejere i Grejs. Her er en tro på, at naturen får det bedre, at der vil være en blanding af lysåben natur med afgræsning og skov. Desuden peger tre lodsejere på, at de forventer, at der vil være etableret flere forsinkelsesbassiner til vandet i fremtiden.

I Runkenbjerg- og Børkopområderne er det hyppigste svar på, om de tror, området vil være et bedre sted om 20 år, at det vil være *"det samme"* som nu. Kigger man nærmere på disse svar, indeholder de både svaret *"Det samme som nu, godt"* og *"Det samme som nu, OK/mindre godt"* – dog med en overvægt af dem der svarer, at området vil være godt lige som nu. I Grejs svarer 10 ud af 20, at området vil være et bedre sted om 20 år. Næst hyppigste svar i Grejs er *"Det samme som nu, godt"* og kun to lodsejere mener, at det vil blive et værre sted. I Runkenbjerg svarer omtrent 10%, at det bliver et værre sted. Nogle nævner turismen, andre strukturudviklingen i landbruget og to fremhæver, at hvis fredningen bliver vedtaget, så bliver det et værre sted om 20 år. Sammenfattende for alle tre områder er dog en overvægt af lodsejere, der tror på, at området vil være enten godt lige som nu eller bedre i fremtiden.

Lodsejernes interesse i at deltage i forskellige ordninger og fælles tiltag

Idet nye forvaltningstiltag og planprojekter i Vejle Ådal og Fjord i stort omfang vil være betinget af lodsejernes frivillige deltagelse, har vi spurgt om interesserne for at deltage i forskellige projekter og ordninger.

Konkret spurgte vi ind til vedvarende græsarealer, vådområder og nye skove - om man ville være med til at: Omlægge til vedvarende græs? Hegne og afgræsse opgivne arealer? Rydde tilgroede arealer? Etablering af vådområder, vandtilbageholdelse mv.? Deltage i udviklingsplaner for sammenhængende skov? Som det ses i tabel 9.19 er der udbredt interesse for deltagelse i et eller flere tiltag. Omkring 70 % svarede ja til mindst en af de givne muligheder. På tværs af de tre områder er der især stor interesse for deltagelse i rydninger og i vådområdeprojekter.

Tabel 9.19 Andelen af lodsejerne med interesse i at deltage i forskellige ordninger med støtte (N= 104 (Børkop 20, Grejs 22, Runkenbjerg 62)).

	Børkop, %	Grejs, %	Runkenbjerg, %	I alt, %
Omdrift til vedvarende græs	30	27	31	30
Hegning/afgræsning	30	18	24	24
Rydning	40	50	65	59
Vådområder	50	36	56	51
Sammenhængende skov	40	36	32	35
Mindst en af ovenstående	75	55	73	69

* Rydning gælder kun for ejere med tilgroede arealer, øvrige emner gælder alle ejere

Vi spurgte også, om lodsejerne mente, at etablering af fællesgræsning kunne være en god idé for større, sammenhængende arealer i området. Det svarede 64 lodsejere (svarende til 61,5%) ja til på tværs af områderne. Størst interesse for fællesgræsning ses i Børkop, hvor 65% af lodsejerne svarer ja. I Runkenbjerg svarer 62,5% af ejerne svarer ja til, at det kunne være en god idé, mens det i Grejsområdet er 55% af lodsejerne, der svarer ja. I Grejs-området spurgte vi endvidere, om man er vil "være interesseret i at indgå i projekter vandtilbageholdelse". Til dette svarede 9 nej og 12 ja. Samlet må der, for alle tre delområder, siges at være en stor interesse for etablering af fællesgræsning for større, sammenhængende områder.

Deltagelse i fælles praktiske projekter eller i lokale planlægningsinitiativer kan blive relevante i Vejle Ådal og Fjord-området. På den baggrund stillede vi to spørgsmål. (1) Kunne det efter din mening være en idé at gennemføre **fælles projekter** omkring f.eks. plantning (skov, hegn, vildt), rydning, biomasseproduktion mv., hvor landmændene, frivilligt, kunne deltage og hvor der i fællesskab kunne søges om støtte til projektet? (2) Hvis der gennem en **fælles natur- og landskabsplan** blev skabt muligheder for at koordinere og forbedre ansøgninger om støtte til plantninger, natur- og landskabspleje, etablering af vandhuller, biomasseproduktion mv., ville du så være interesseret i at deltage?

Svarene fremgår af tabel 9.20. Set under et udtrykte de fleste interesse i at deltage i både fælles projekter og planlægningsinitiativer. Kun lidt over 20% svarede direkte nej til spørgsmålet, medens mellem 65 og 75% svarede ja.

Tabel 9.20 Andel af lodsejere med interesse i fællesprojekter og fælles natur- og landskabsplan.

Interesse i fællesprojekter	Ja, %	Måske, %	Nej, %	Antal ejere (=100%)
Børkop	65	10	25	20
Grejs	72	17	11	18
Runkenbjerg	66	9	25	56
I alt	67	11	22	94

Interesse i fælles plan	Ja, %	Måske, %	Nej, %	Antal ejere (=100%)
Børkop	75	10	15	20
Grejs	67	17	17	18
Runkenbjerg	64	11	25	56
I alt	67	12	21	94

Til sidst i interviewet stillede vi et vigtigt spørgsmål, nemlig om man kunne være interesseret i at deltage i jordfordeling, hvis der skulle blive taget initiativ til en sådan. Spørgsmålet er vigtigt fordi man gennem jordfordeling kan gøre både landbrugsdriften og naturforvaltningen mere rational ved at samle jorder til større sammenhængende arealer. Erhvervslandbrugeren kan desuden få mulighed for at komme af med marginale arealer uden større betydning for produktionen, medens 'naturforvalteren', naturstyrelsen, kommunen, naturfonde eller den naturinteresserede lodsejer, kan få større sammenhængende natur arealer.

Af tabel 9.21 fremgår det at 68% af lodsejeren svarende ja til dette spørgsmål. Det ses også at disse ejendomme må være lidt større end gennemsnittet de repræsenterer 83% af ejendomsarealet. Lidt flere lodsejere er interesseret i at deltage i Runkenbjerg og Grejs end i Børkop. Inddrages arealet er der ikke den store forskel.

Tabel 9.21 Lodsejernes interesse i deltagelse i jordfordeling.

	Ja, antal %	Ja, areal %	Antal ejendomme i alt	Areal i alt, ha
Børkop	60	83	20	1192
Grejs	68	87	22	1413
Runkenbjerg	71	81	62	2332
I alt	68	83	104	4937

De lodsejers der udtrykte interesse i at deltage i jordfordeling blev videre spurgt om de i givet fald ville være interesseret i at købe, bytte og/eller sælge jord. De blev også spurgt om de ville være interesseret i at bytte engarealer med højbundsarealer og/eller udvide deres engarealer. Resultaterne fremgår af tabel 9.22. Der er relativt flest potentielle købere og byttere end sælgere, hvilket er helt normalt. Det væsentlige er at der udbredt interesse for alle tre muligheder. Opkøbes der jord til en jordpulje før jordfordelingen skulle der være gode forudsætninger for at gennemføre en jordfordeling. Endvidere ses det, at 45 procent er interesseret i at bytte eng til ager, relativt størst er interessen i Børkop. Endelig fremgår det at 44 procent udtrykker interesse i at udvide deres engarealer, her med størst interesse i Runkenbjerg. Sammenfattende kan det konstateres at der er gode forudsætninger for at gennemføre jordfordelinger ud

fra et dobbelt perspektiv om at samle englodder og forbedre erhvervslandbrugets jordtilliggende på højbunden.

Tabel 9. 22 Lodsejernes interesser i at købe, bytte og sælge samt i at bytte eller udvide engarealet.

Område	Antal ejere interesseret i jordfordeling = 100 %	-----%-----				
		At Købe	At Bytte	At sælge	Bytte eng til omdrift	Udvide engareal
Børkop	12	83	83	58	50	25
Grejsdalen	15	93	80	53	40	47
Runkenbjerg	44	77	59	43	45	48
I alt/sum	71	82	68	48	45	44

Sammenfattende resultater

Med en deltagelsesprocent på over 70 i både antal interviewede, antal ejendomme og samlet ejendomsareal må lodsejerne siges at have taget godt imod undersøgelsen. Sammenlignes de undersøgte tre områder med projektområdet som helhed er de undersøgte ejendomme nogenlunde repræsentative, hvad angår arealanvendelsen, med den tilføjelse at landbrugsarealet for projektrådet er lidt mindre (6- 26 procentpoint) end i de tre områder, medens skovarealet er tilsvarende større (8-19 procent point), som beskrevet i afsnit 6.

Ser vi på lodsejerne i området er der to vigtige, indbyrdes forbundne resultater. For det første kan det konstateres, at lodsejerne er meget forskellige i forhold til deres relation til landbruget. En relativ beskeden del har landbruget som det centrale erhverv og disse 'fuldtidslandmænd' ejer en mindre del, 10% af det samlede areal inden for projektområdet, men en betydelig del disse har relativ store arealer udenfor området. For det andet gælder at over halvdelen af alle ejere primært ser deres landbrugsejendom som et bosted.

Samlet betyder dette, at ejerne har mange forskellige perspektiver på fremtiden både hvad angår deres egen ejendom og deres syn på områdets fremtid. Den store diversitet i lodsejerne afspejles også i deres medlemskab af foreninger, idet de er medlemmer af et bredt spektrum af jordbrugs- og naturforeninger.

Ser vi på arealanvendelsen er det vedvarende græsareal og skovarealet i de tre områder (og i projektområdet som helhed) relativt højt med et tilsvarende relativt lavt omdriftsareal sammenlignet med landet som helhed. For de vedvarende græsarealer (enge, overdrev mv.) gælder, at ca. tre fjerdele græsses hvilket, er en høj andel. Ca. tre fjerdele af alle ejere af landbrugsejendomme har skov hvilket tilsvarende er en meget høj andel, hvortil kommer en række 'rene' skovejere. Ser vi skovenes forvaltning gælder det, at selv om de fleste skove 'drives forstmæssigt' nævnes natur/urørt skov som det vigtigste 'forvaltningsmotiv' i to af de tre områder (Grejs og Runkenbjerg). Hvad angår aktuelle ændringer i arealanvendelsen er disse generelt præget af ekstensivering, omdriftsarealet falder svagt med tilsvarende stigninger i vedvarende græs, skov og naturarealer

En meget stor andel af ejerne er, foruden jordbrug, således engageret i forvaltning af naturarealer. Tilsvarende er der stor interesse for jagt, idet der drives jagt på over 90 procent af det samlede ejendomsareal.

Områdets intensive friluftsmæssige anvendelse bekræftes af undersøgelsen, idet 72 % af de adspurgte oplever friluftsfolk på ejendommen. 22% af disse oplever ulemper med denne færdsel. Som svar på et spørgsmål om lodsejernes generelle holdning til friluftsfolks færdsel siger omkring 60%, at det er "OK på betingelser", hvor de hyppigst nævnte er, at man opfører sig ordentlig, tager hensyn, ikke smider affald og har hunde i snor. Om 20% siger "OK" mens 22 % siger de er imod.

Lodsejerne værdsætter generelt områdets store natur- og landskabsværdier. Hertil kommer, at der, som det måske vigtigste resultat i undersøgelsen, er fundet en udbredt vilje til at deltage i forskellige natur- og landskabsforbedrende ordninger. Det gælder deltagelse i forskellige støtteordninger om naturpleje og – genopretning, vådområder samt skovforvaltning hvor omkring 70 % udtrykker interesse for at deltage i en eller flere ordninger. Deltagelse i fælles planer og projekter er der en tilsvarende stor interesse for. Endelig har det vist sig, at to tredjedele (omfattende 83% af det samlede ejendomsareal) vil være interesseret i at deltage i en evt. jordfordeling og at denne interesse i høj grad handler om at bytte engarealer med omdriftsarealer eller det modsatte: udvide sit engareal.

På denne baggrund viser undersøgelsen, at der er endog meget gode forudsætninger for at gennemføre en landskabsplanlægning for Veje Ådal og Fjord, som både vil løfte områdets natur- og landskabsværdier og samtidig have et bredt ejerskab bag sig, dvs. skabe rammer for en samarbejdsreven forvaltning af områdets værdier. Der vil selvfølgelig også være forskellige interesser og konfliktområder, f.eks. i forhold til udvikling af friluftslivet, men sådanne udfordringer taler, som vi opfatter det, ikke imod en samarbejdsreven planproces, tværtimod.

10. Bosætning

Bosætning indgår i Erhvervs- og udviklingsstrategien fra 2016 som et centralt element i udviklingen af Vejle Ådal og Fjord (Vejle Kommune 2016a).

Bosætningen i projektområdet Vejle Ådal og Fjord inklusiv Børkop-Brejning området finder hovedsagelig sted på eksisterende ejendomme og huse i det åbne land og i en lang række bysamfund og landsbyer på kanten af projektområdet, som er tæt knyttet til Vejle Ådal og Fjord området, herunder de tre centerbyer Børkop, Jelling og Egtved.

Visioner for bosætning i Vejle Kommune

I bosætningsstrategi fra 2010 blev der sat konkrete mål for bosætningen i kommunen. I indledningen hedder det bl.a., at visionen er, at Vejle Kommune skal være den mest attraktive bosætningskommune i Danmark. Samtidig satte man som mål, at Vejle Kommune i 2020 havde 10.000 flere indbyggere end i 2010, dvs. 1000 ny indbyggere pr år. I den nye bosætningsstrategi som blev vedtaget i august 2021, skal Vejle Kommune i fremtiden vokse med 1500 borgere om året. Samtidig understreges det i strategien, at man ønsker en positiv tilvækst i både landområder og lokalbyer og i Vejle by (Vejle Kommune 2021c).

Tal fra Danmarksstatistik viser, at kommunen i perioden 1. januar 2010 til 1. januar 2021 fik 10.669 flere indbyggere, svarende til en stigning på lige knap 10 %. I Danmark som helhed steg befolkningen i den samme periode med 5,5 %.

Kommunen er altså meget godt på vej i forhold til ambitionerne om at blive den mest attraktive bosætningskommune.

I kommuneplanerne fra henholdsvis 2021 og 2017 fremhæver kommunen selv en række konkurrencemæssige fordele i forhold til bosætning, som har været medvirkende til den positive bosætningsfremgang.

I Kommuneplan 2017 skrives der følgende om bosætningspotentialet: *Vejle Kommune har godt fat i bosætningen. Det er især adgangen til et rekordstort antal arbejdspladser inden for en halv og en hel time, der giver Vejle Kommune gode kort på hånden. Den anden vigtige faktor er de herlighedsværdier, som især Vejle, men også flere af de andre byer i kommunen, rummer. Det er en tilgængelig natur og gode bymiljøer med muligheder for shopping og byliv. Det er noget som bl.a. vores internationale arbejdskraft sætter pris på. Det er især derfor, at mange ansatte i specialiserede jobs i store virksomheder, som LEGO, Siemens og Bestseller, foretrækker at bo i Vejle. Det er derfor vigtigt at fastholde vores fokus på god og spændende arkitektur, koncentration af shopping og oplevelser i Vejle Midtby samt gode rekreative muligheder i vores skove, strande og naturområder (Vejle Kommune 2018c).*

I forslag til Kommuneplan 2021 sættes bosætningspotentielt i den regionale kontekst og der skrives følgende om trekantområdet som helhed: *Trekantområdet skal spille en førende rolle i Vestdanmark. Trekantområdet er i dag en funktionel Byregion (bestående af byerne Vejle, Fredericia, Kolding, Middelfart, Haderslev, Vejen og Grindsted, red. kommentar). Den gode infrastruktur, den centrale beliggenhed i Danmark og stærke innovative tilgange er Trekantområdets største fordel og et vigtig konkurrenceparameter i forhold til omgivelserne. Da den smukke natur er et vigtig parameter i områdets attraktivitet i forhold til bosætning, erhvervslokalisering og turisme, lægges der vægt på en grøn udvikling, hvor de store landskabstræk mellem byerne bevares (Vejle Kommune 2021c).*

Positive bosætningsparametre som jobmuligheder, god infrastruktur, central beliggenhed og værdifulde landskaber og natur er sammenfattende en del af forklaringen på den befolkningsmæssige fremgang.

Undersøgelser viser samtidig, at det ikke kun er strukturelle parametre, som de ovennævnte, der har betydning for bosætning. Bl.a. viser Vejle Kommunes egen bosætningsundersøgelse fra 2016, at ønsket om at komme tættere på familien er den mest hyppige årsag til at flytte til Vejle, 30% nævner dette. Naturen og bedre jobmuligheder anføres af henholdsvis 22% og 18%, hvor i mod kun 8% nævner infrastruktur (tæthed til motorveje, større veje og tog) som en vigtig parameter (Vejle Kommune 2016b).

Befolkningsudvikling i Vejle Kommune

Kommunens største byer er vigtige for bosætningen. Vejle er med sine knap 59.000 indbyggere den største og vigtigste by i forhold til bosætning og bosætningsundersøgelsen viste at 57% af dem, der flyttede til Vejle Kommune i 2015 bosatte sig i Vejle by (Vejle Kommune 2016b). De 4 næste byer, med mere end 3.000 indbyggere, er Børkop 6.071, Give 4.509, Jelling 3.607 og Brejning 3.067. Børkop, Jelling og Brejning er beliggende i eller i tilknytning til Vejle Ådal og Fjord og betegnes centerbyer.

Bosætningsundersøgelsen fra 2016 viser også, hvordan tilflytningen i 2015 var i forhold til det, der i kommuneplanen kaldes centerbyer¹ og lokalbyer². Her viser undersøgelsen, at centerbyer modtog 11% af tilflytterne i 2015 og lokalbyerne 14%. I forhold til det åbne land (landarealet uden for områder med bymæssig bebyggelse med mere end 200 indbyggere) var tilflytningen i 2015 18%. Bosætning i det åbne land udgør således den største andel, efter bosætning i Vejle by, og understreger at det er attraktivt at bo i det åbne land i Vejle Kommune.

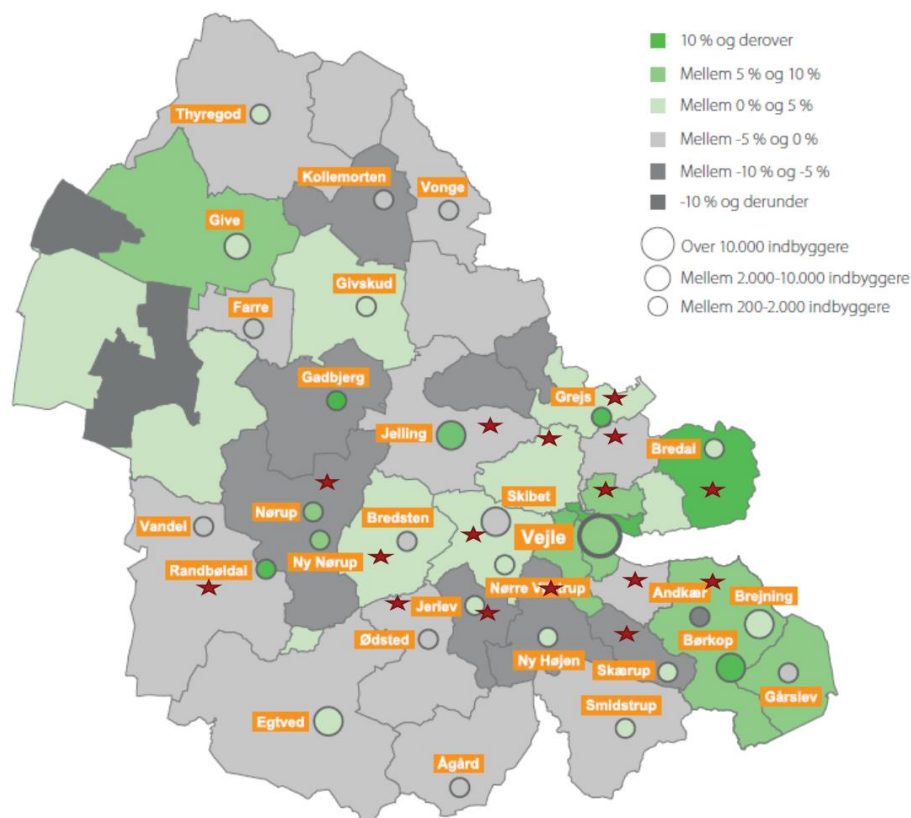
En anden analyse i bosætningsundersøgelsen fra 2016 viser en opgørelse over befolkningsudviklingen på sogne niveau i perioden 2011-2016. Selvom analysen har fokus på hele kommunen, og ikke kun den geografi som er i fokus i denne rapport, kan analysen alligevel fortælle noget om de sogne, der er lokaliseret i Vejle Ådal og Fjord sammenlignet med de øvrige sogne i kommunen. Analysen undersøger udviklingen i byområder med mere end 200 indbyggere og udviklingen i det åbne land (uden for byerne) se figur 10.1 Hvis man tæller de sogne sammen, der har haft en positiv befolkningsudvikling (> 0) i det åbne land, er der tale om 13 sogne. Af disse 13 sogne, har 8 sogne areal beliggende inden for Vejle Ådal og Fjord. Da Vejle Ådal og Fjord i alt har areal i 16 sogne³ svarer det til, at 50% af sognene i Vejle Ådal og Fjord har haft en positiv befolkningsfremgang, når der måles på det åbne land (dvs. uden for bymæssig bebyggelse). For de resterende sogne i kommunen er der kun tale om 22% af sognene.

Der synes ikke at være nogen systematisk sammenhæng mellem befolkningsudvikling i sognenes byer og det åbne land, hverken inden for Vejle Ådal og Fjord eller i den øvrige del af kommunens sogne.

¹ Centerbyer er de gamle kommune byer Give, Jelling, Egtved og Børkop

² Lokal byer er Assendrup, Bredal, Bredsten, Brejning/Kellers Park, Engum, Gadbjerg, Gl. Højen, Gravens/Ågård, Grejs, Gårslev, Hornstrup, Jerslev, Kirkeby, Langelund/Grønbjerg, Nr. Vilstrup, Ny Højen, Nørup, Skibet, Skærup, Smidstrup, Thyregod, Vandel, Vonge og Ødsted

³ Sogne med areal inden for projektområdet er: Kollerup, Randbøl, Nørup, Højen, Hornstrup, Jerlev, Egtved, Ødsted, Bredsten, Hover, Skibet, Vinding, Gauerslund, Jelling, Grejs, Engum

Kortet viser befolkningstilvæksten i kommunen i perioden 2011-2016. Farverne på kortet og i cirklerne viser udviklingen i henholdsvis landområderne og i byerne. Cirklerne viser størrelsen af byerne. Landområder udgøres af befolkningen i sogne, fratrasket eventuelle byer over 200 indbyggere. Det gælder dog ikke sognene, der dækker dele af Vejle by, så her indgår udviklingen i bybefolkningen også i udviklingen for sognene.
(Danmarks Statistik)

VEJLE KOMMUNE | 5

Figur 10.1 Befolkningstilvæksten i Vejle kommune i perioden 2011-2016. Se forklaring på figurteksten. Vejle Kommune 2016b.

En opgørelse af befolkningsudviklingen på sogne niveau i en lidt længere tidsperiode, nemlig 2000 -2020 og uden differentiering mellem land og bymæssige bebyggelse (egen bearbejdning af data fra Danmarks statistik) viser, at sogne i Vejle Ådal og Fjord også over en længere tidsperiode har en mere gunstig befolkningsudvikling end resten af sognene i kommunen (inklusiv sogne i Vejle midtby). Som det ses af tabel 10.2, er det således kun 19% af sognene i Vejle Ådal og Fjord, der har haft en befolkningsmæssig tilbagegang mod 33% i de øvrige af kommunens sogne. Hvis man ser på, hvor mange sogne der har haft en befolkningsfremgang større end gennemsnittet, så ses det, at det er tilfældet for 31 % af sognene med areal i Vejle Ådal og Fjord mod 24% i de øvrige sogne i kommunen. Man skal dog, når man læser tallene, være opmærksom på sogne med areal i Vejle Ådal og Fjord dækker et større areal end det er med i afgrænsningen af Vejle Ådal og Fjord. Tallene er altså ikke et udtryk den eksakte befolkningsudvikling i Vejle Ådal og Fjord.

Tabel 10. 2. Befolkningsudviklingen i perioden 2000-2020, opgjort på sogneiveau. Danmarks Statistik 2021 (SOGN10)

	Sogne med areal i Vejle Ådal og Fjord	Øvrige sogne i kommunen	Alle sogne i kommunen
Udvikling i befolkningen	%		
Tilbagegang	19	33	30
Fremgang (mindre end eller lign med gennemsnittet)	50	43	49
Fremgang større end gennemsnittet	31	24	22

Endelig har vi set på ændringer i befolkningen, fordelt på aldersgrupper i perioden 2000-2020 for sogne med areal i Vejle Ådal og Fjord.

Som det fremgår af tabel 10.3 er den aldersgruppe med den næststørste fremgang gruppen af 20-29 årige. Dette er interessant, da det normalt er denne aldersgruppe, der er i gang med at uddanne sig, og som vælger at bosætte sig i de større byer. Aldersgruppen med den største fremgang er gruppen med de 70-årige og derover, en udvikling der ligner den, vi ser i det øvrige Danmark. Trods en stor procentvis stigning i gruppen af unge på 20-29 år, ændre det dog ikke væsentligt på den relative aldersfordelingen i Vejle Ådal og Fjord området, da denne gruppe som udgangspunkt udgør en relativt lille del af den samlede befolkning.

Tabel 10.3 Ændring i befolkning fordelt på aldersgrupper i perioden 2010-2020 og aldersgruppernes andel af den samlede befolkning i de sogne der har areal i Vejle Ådal og Fjord. Danmarks Statistik 2021 (KM5)

	Ændring i befolkning 2010-2020	Andel af den samlede befolkning 2010	Andel af den samlede befolkning 2020
Aldersgrupper	%		
0-19 år	-2,5	29	27
20-29 år	31,1	7	8
30-49 år	-3,8	30	26
50-69 år	13,9	25	26
70 år og derover	51,2	10	13
Vejle Ådal og Fjord	10,0	100	100

Selvom hele Vejle Kommune anses som en attraktive bosætningskommune, og kommunen som helhed har befolkningsmæssig fremgang, viser analyserne i dette afsnit, at de sogne der har arealer i Vejle Ådal og Fjord, generelt har en lidt mere positiv befolkningsudvikling end de øvrige sogne i kommunen, når der ses bort fra de sogne, der udgøres af Vejle by.

Man skal dog være opmærksom på de procentmæssige tal ikke siger noget om den absolutte udvikling i bosætningen. Når landområder uden for byer går frem som det er tilfældet i mange sogne i Vejle Ådal og Fjord, kan der være tale om et lavt udgangspunkt, hvor den procentvise vækst dækker over relativt få personer.

11. Konklusioner og perspektiver.

I dette afsluttende afsnit sammenfatter vi hovedpunkter og perspektiverne fra det foregående afsnit.

For **Vejle Ådal og Fjords regionale landskab** som helhed er der tale om et særdeles sammensat landskab, som er rig på kultur- og naturværdier, og som udgør en vigtig udviklingsfaktor for Vejle kommune. Landskabet er karakteriseret som et 'typeeksempel' på det danske glacielle landskab' og projektområdet har været højt prioriteret gennem årtier, både i regionale og nationale planer.

De **gældende planer** for området er ambitiøse på en lang række områder fra naturforvaltning over friluftsliv og klimatilpasning til byudvikling. Disse planer skal tænkes sammen inden for de forskellige dele af projektområdet.

Gennem tiden har **vandets strømninger** i området sat store præg på projektområdet, ligesom strømmingen gennem især de sidste par hundrede år er blevet gennemreguleret. De senere årtier er der gjort meget for at forbedre vandmiljøet og vandløbskvaliteten og flere tiltag er på vej. Den særlige geografi der karakteriserer Vejle Ådal og Fjord, store vandmængder, terræforholdene, fjorden og den trafikale infrastruktur, gør Vejle by sårbar over for **oversvømmelse**. Vandparkering og andre tiltag er i gang med at blive gennemført.

Der er store **naturværdier** knyttet til projektområdets enge, overdrev og skove. Der er desuden klare potentialer for bedringer i naturtilstanden først og fremmest gennem etablering af naturlig hydrologi, udpining af eutrofierede græsningsarealer samt etablering af større sammenhængende naturområder med en ekstensiv græsningsdrift. Ekstensiv græsning bør også omfatte skovområder.

Jordbrugserhvervene, landbrug, skovbrug og dambrug, dominerer arealanvendelsen i projektområdet og de enkelte erhverv er karakteriseret af stor variation med hensyn til produktion og størrelse. Hertil kommer, at projektområdets tre delområder, Vejle Ådal, Grejsområdet og Fjordområdet, er meget forskellige hvad angår jordbrugserhvervenes sammensætning. De **landbrug**, der driver jord i projektområdet driver samlet langt det meste af deres areal uden for projektområdet. Det betyder, at det 'lokale landbrug' inden for projektområdet skal ses i en større sammenhæng. **Skovbrugene** er varierede. Natur, jagt og produktion er alle vigtige dimensioner i de fleste skoves forvaltning, men deres indbyrdes vægning varierer. **Dambrugene** er forskellige og omfatter højt specialiserede brug. I sammenhæng med turismen ligger der formentlig et potentiale i at udvikle en slags besøgsdambrug, som både fortæller dambrugets danske historie og informere om selve ørredproduktionens forskellige processer.

Området er rig på **kulturværdier**, der både fortæller om den lange, nationale historie og om miljøer tilknyttet udnyttelsen af vandet, herunder dambrug og industriområder knyttet til vandkraft. Det ligger oplagte muligheder i at formidle kulturværdierne i relation til naturhistorien.

Den bynære beliggenhed gør sammen med de meget attraktive landskaber **friluftslivet** til en vigtig dimension i områdets forvaltning. De fleste lodsejere oplever friluftsfolk på deres ejendomme og generelt er der blandt lodsejere et positivt syn på friluftslivet, selvom flere samtidig fortæller om problemer med friluftsfolks færdsel. Bedre sammenhæng i det lokale netværk af stier udgør sammen med formidling af færdselsregler og specifik regulering af færdslen vigtige opgaver.

Jordbrugerne udgør de vigtigste forvaltere i projektområdet, og disse udgør en særdeles sammensat gruppe af folk, hvad angår deres erhvervsmæssige tilknytning til deres ejendomme og selve ejendommenes størrelse og anvendelse. Generelt er lodsejerne interesserede og engagerede i områdets landskabsværdier,

de er positive over for forbedringer af naturforholdene og udtrykker generelt interesse i at deltage i samarbejdsprojekter omkring natur- og miljøforvaltning, klimatilpasning, friluftsliv og jordfordeling.

Øget **bosætning** indgår som et vigtigt mål i kommuneplanen og projektområdet med de tilgrænsende byer vokser i befolkning. Det gælder især Børkopområdet, men også de øvrige dele af projektområdet er i vækst. Det er vigtigt for det kommende planarbejde at tænke byudviklingen sammen med planer for natur, friluftsliv og jordbrugserhverv.

Projektområdets regionale landskab er i transformation fra et primært landbrugs- og skovlandskab til et langt mere multifunktionelt landskab. Transformation som hænger tæt sammen med områdets generelle urbanisering, og som vil have meget gavn af en proaktiv, integreret og samarbejdsdreven forvaltning.

Sammenfattende finder vi:

- At der er gode betingelser for yderligere at beskytte, forvalte og udvikle natur- og kulturværdier
- At projektområdet har format til at blive udpeget som nationalpark eller en lignende
- At der er gode betingelser for at gennemføre en samarbejdsdreven planproces for projektområdets landskab

12. Referencer omtalt i teksten

Andersen, S. 1997. Tidligere udnyttelse af åer og ådale. S.19-23 I Ådale – levende landskaber. Skov- og Naturstyrelsen, Energi- og Miljøministeriet.

Buttenschøn, R.M. 2021. Planter og vegetation s. 46-59 I: Fløjgaard m.fl. Biodiversitetseffekter af rewilding. DCE Aarhus Universitet

Danmark Statistik 2021: Udstræk fra Statistikbank KM5

Danmark Statistik 2021: Udstræk fra Statistikbank SOGN10

Ejrnæs, R. Bladt, J. Moeslund, J., Brunbjerg, A.K., Groom, G. 2018. Biodiversitetskortets bioscore. Institut for Bioscience, Aarhus Universitet.

Graversen, P., Jacobsen, P. R., Binderup, M. og Rasmussen, E.S. (2004). *Det sydlige Jylland. En beskrivelse af områder af national geologisk interesse*. Geografforlaget, Odense.

HNV-kort. <https://arealinformation.miljoeportal.dk/html5/index.html?viewer=distribution>

Hans Helge Madsen (2009): Skæv og national. Dansk byplanlægning 1830-1938.

Kommune plan 2017-2029 <https://kommuneplan2017.vejle.dk/kommuneplan-2017-2029/>

Meesenburg, H. (1980) Landskab og byer i Vejle amt. *BYGD*, 11.årgang nr. 4

Miljøministeriet (1972) Kort over fredningsværdierne i Danmark.

Møller, P.G. og Porsmose, E. (1997) *Kulturhistorisk inddeling af landskabet*. Skov og Naturstyrelsen, Miljøministeriet, København.

Landsplanudvalget (1963) Zoneplan '62. København

Lundsgaard, R. (red.) 1996) *Fremtidens Natur i Danmark*. Danmarks Naturfredningsforening og Forlaget Rhodos, København.

Miljøstyrelsen (2018) <https://mst.dk/friluftsliv/danmarks-naturkanon/>

Naturfredningskommissionen (1967) Betænkning om Naturfredning. Betænkning nr. 461 (Bd.1) og nr. 467 (bd.2)

Naturstyrelsen (2009). <https://naturstyrelsen.dk/publikationer/2009/okt/danmarks-naturkanon/>

Primdahl, J. og Kristensen, L.S. (2011) The farmer as a landscape manager: Management roles and change patterns in a Danish region. *Geografisk Tidsskrift* 111(2): 107-116.

Primdahl, J., Bojesen, M., Vesterager, J.P. og Kristensen, L.S. (2012) Hunting and Landscape in Denmark: Farmers' Management of Hunting Rights and Landscape Changes. *Landscape Research*, 37 (6), 659-672.

Stenak, M., red. (2006): Kulturmiljøer i Vejle Amt 2005, Vejle Kommune. Regionplan 2005, Vejle Amt.

Vejle Komune (2011) Oplevelses- og naturnetværket. Udviklingsstrategi <https://www.vejle.dk/om-kommunen/fakta-om-os/planer-politikker-og-strategier/teknik-og-miljoe/oplevelses-og-naturnetvaerket/>

Vejle Kommune (2016a) Vejle Ådal og Vejle Fjord. Erhvervs og Udviklingsstrategi. <https://www.vejle.dk/media/4825/erhvervs-og-udviklingsstrategi-for-vejle-aadal-og-vejle-fjord.pdf>

Vejle Kommune (2016b). BOSÆTNINGSANALYSE 2015/2016. <https://www.vejle.dk/om-kommunen/fakta-om-os/rapporter-og-analyser/bosaetning/>

Vejle Kommune (2018a). Udviklingsplan for dambrug og akvakulturanlæg i Vejle Kommune <https://www.vejle.dk/media/19229/udviklingsplan-for-dambrug-og-akvakulturanlaeg-i-vejle-kommune-040918.pdf>

Vejle Kommune (2018b) Dambrug i landskabet. Vejledning om indpasning af dambrugsanlæg i landskabet <https://www.vejle.dk/media/10083/vejledning-om-indpasning-af-dambrugsanlaeg-i-landskabet.pdf>

Vejle Kommune (2018c) Kommuneplan 2017-2019 for Vejle kommune og Trekantsområdet <https://kommuneplan2017.vejle.dk/kommuneplan-2017-2029/>

Vejle Kommune (2019a) Naturbyen – en byklynge ved Vejle Fjord. https://www.vejle.dk/media/29280/20191023_byvision_boerkop-og-omegn_godkendt.pdf

Vejle Kommune (2019b) Natur- og friluftsstrategi 2019 <https://www.vejle.dk/om-kommunen/fakta-om-os/planer-politikker-og-strategier/teknik-og-miljoe/natur-og-friluftsstrategi/>

Vejle Kommune 2020 (2019) Forslag til Helhedsplan Børkop Vest.

Vejle Kommune (2021a) Forslag til kommuneplan 2021-2033.

Vejle Kommune (2021b). Biodiversitetsplan 2020-2024 for Vejle kommune <https://www.vejle.dk/om-kommunen/fakta-om-os/planer-politikker-og-strategier/teknik-og-miljoe/biodiversitetsplan-2020-2024/>

Vejle Kommune (2021c) Bosætning i balance. <https://www.vejle.dk/om-kommunen/nyt-og-presse/nyheder/vejle-vedtager-ny-bosaetningsstrategi-flere-tilflyttere-og-vaekst-i-balance/>